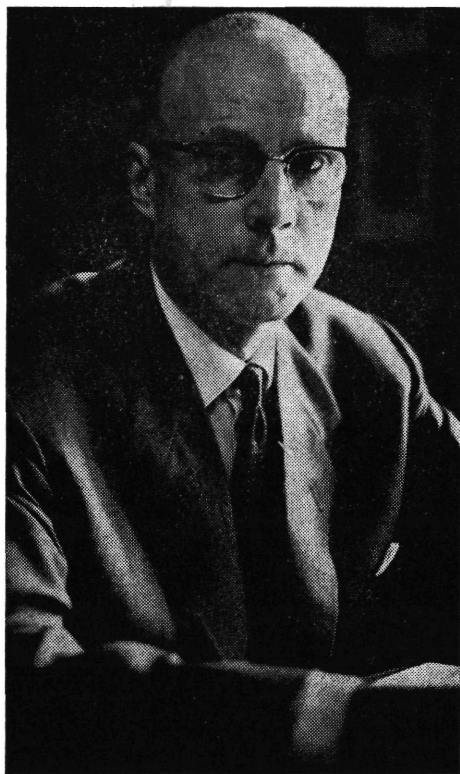

SZEMLE — ISMERTETÉSEK

LAURI HAKULINEN
(1899—1985)

Lauri Pekka Hakulinen 1899-ben született Turkuban egy Karjalából odaköltözött ötgyermekes család elsőszülöttjeként. Apja fiatalon halt meg, így már gyermekkorában neki kellett anyja mellett a legidősebb testvérré háruló feladatokat vállalnia. Noha az iskolában messze kimagaslott tehetségével, és iskolatársai közt is megvolt a tekintélye, mégsem volt felhőtlen ifjúsága az anyagi gondok miatt. A turkui finn klasszikus gimnáziumba felvételi vizsgával jutott be. Ott anyanyelvi érdeklődésén kívül a latinban is annyira kitűnt, hogy egyike volt azon keveseknek Finnországban, aki latinul is tudott rögtönözni egy-egy köszöntőt vagy beszédet. Műveiben is szívesen használt latin idézeteket.

Még középiskolás korában indult nyelvjárási gyűjtőútra. Növénynévi és népköltészeti följegyzéseit a Kotiseutu folyóirat 1916-ban közölte, két álnéven beküldött nyelv-művelő észrevételét pedig a Virittäjä.

1918-ban vették föl az egyetemre, de testvérei taníttatása miatt előbb kereső pályát kellett választania. Házitanítóskodott, a városi élelmészeti bizottságban titkárkodott, útleveleket ellenőrzött a turkui kikötőben . . . Szabadidejében pedig klasszikusokat olvasott.

1919-ben került Helsinkibe. Az ottani egyetemen is kitűnt tehetségével, szorgalmával és sokoladalúságával. A nyári szünetekben ösztöndíjas nyelvjárásgyűjtő utakon gyarapította a Sanakirjasäätiö nyelvjárási szótár-archívumának anyagát. Ennek az

intézménynek 1931-ben igazgatóhelyettese, 1945-ben pedig igazgatója lett. Noha a húszas években már fontos tudományos tanulmánya is megjelent, ismét kereső munkát kellett vállalnia. Először Turkuban, majd Helsinkiben működött középiskolai tanárként. Még gimnáziumi tanár korában, 1924-ben lett a Virittäjä szerkesztőbizottsági titkára (később szerkesztője).

1933-ban védte meg doktori értekezését: Über semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen. Ebben a jelentéstani tanulmány sikerrel kapcsolta össze időjárásra és lelkiállapotokra vonatkozó szavakat a különböző finnségi nyelvekben. Mindig törekedett a külföldi nyelvtudomány eredményeinek alkalmazására a finn nyelvtudományban, valamint a szókincs sokoldalú vizsgálatára. Fontos jelentéstani kutatásainak ez volt az első állomása. Egy debreceni folyóiratban is szemléltette egyetlen sokjelentőségű szón a kezdeti jelentésből a nyelvjárásokban és a rokonnyelvekben meglévő különböző jelentések összefüggését: A *soittaa* szó jelentését úgy is össze lehet állítani, hogy a (két) szomszédjával minden jelentésnek legyen kapcsolata, de a távolabbiakkal már alig észrevehető: 'úz' - 'lök' - 'fényesóvát vet' - 'fúj' - 'füttyül' - 'sípol, kürtöl' - 'csenget, húros hangszerezen játszik'. A finn irodalmi nyelv csak a három utolsó jelentését ismeri (Magyar Népnyelv III: 109-110).

1933-34-ben ösztöndíjként több, mint egy évet töltött Magyarországon. Mint harmadéves egyetemi hallgató az Eötvös kollégiumban ismerkedtem meg a mindig komoly, kimért, tiszteletreméltó tudóssal, aki korábbi tanulmányai után ekkor vált igazi magyar szakértővé hazájában. Megismert minden akkor számottevő magyar nyelvészt, kitűnően megtanult magyarul. Itt említem, bár ez egész életére vonatkozik, hogy számos magyar művet felhasznált, ismertetett. Minden nagyobb művében hivatkozik magyar szerzőkre, magyar adatokra. Többször járt még Magyarországon, utoljára az 1975. évi IV. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson. Finnországi utaimon szinte mindig találkoztam vele a legutolsó néhány év kivételével. Az 1960-as évek végén elfogadta meghívásomat a debreceni nyári egyetemre. Tíz nap alatt több finn és magyar nyelvű előadást tartott.

1934-ben nagy európai körútra indult, személyesen megismerkedett az akkor vezető európai nyelvészek jelentékeny részével.

1936-ban kezdte el (de a második kötet csak 1946-ban jelent meg) élete fő művét, a Suomen kielen rakenne ja kehitys-t. Ez a hatalmas, de ugyanakkor tömör összefoglalás ma is a finn nyelv bibliája világszerte. Számos finn, valamint egy-egy német, orosz és angol nyelvű kiadása jelent meg. A finn egyetemeken és más országok egyetemein a finnugor szakon az egyik legtöbbet használt és legelnyűttebb könyv ez az alapvető összefoglalás (mintája Simonyi Zsigmond Die ungarische Sprache c. könyve volt). Minden új kiadást gondosan átdolgozott, korszerűsített. Ebben a műben szinte minden benne van, ami a finn nyelv bármely szakértőjének érdekes.

1953-ban lett a finn nyelv professzora a helsinki egyetemen, de rendszeresen tartott előadásokat a magyar nyelv rendszeréről és történetéről is. Egy ilyen egyetemi óráját sikerült 1961-ben Hajdú Péterrel együtt meghallgatnom.

Hatvanadik születésnapjára jelent meg a Verba docent c. tanulmánykötet ünnepi kiadványként a jubiláló tudós tiszteletére. A 43 finn mellett 12 külföldi szerző (közülük öt magyar) ünnepelte az akkor már Európa nagyjai közt számontartott nyelvészt. Fő műve mellett számos kisebb könyve, cikke jelent meg finn és külföldi folyóiratokban is (Magyarországon az NyK-ban, a MNy.-ben, Magyar Népnyelv-ben és MNyj-ban).

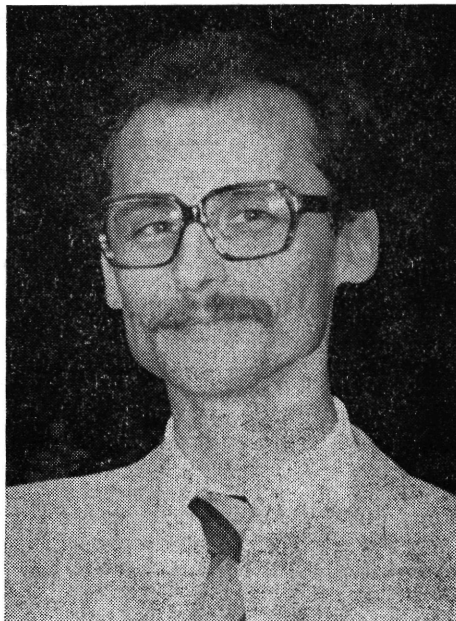
Már nyugdíjas korában hagyta el a nyomdát egy másik alapvető munkája, a Suomen sanaston käännöslainoksia (1969). Európában és Amerikában egyaránt sokat foglalkoztak és foglalkoznak századunk közepe óta a nyelv érintkezései és kölcsönhatások kérdéseivel a már mintegy két évszázad óta ismert jövevényszó kutatásokon túl is. Így a tükörfordítás (calque) kérdése is előtérbe került. A könyv alap gondolata és vázlata már 1955-ben megjelent finnül és németül. Az említett mű azonban egy rendkívül részletes (bár teljességre nem törekvő) alapos földolgozás, amelyben a svéd, német, orosz, angol, francia párhuzamok mellett a magyart is rendszeresen megemlíti. Számos európai nyelv egyes kifejezései a latinból való fordítások, a latinból pedig gyakran a görögre mennek vissza. A latinból fordították-alkalmazták a franciára, angolra, németre. Így került át gyakran a svédén át a finnbe, a németen keresztül a magyarba.

Lauri Hakulinen a finn nyelv művelés, nyelvújítás egyik művésze. Több szerencsés szóalkotása terjedt el a finn köznyelvben is.

Élete utolsó éveit teljes visszavonultságban töltötte.

A finn nyelvtudomány egy nagy alakját és a magyarság igaz barátját gyászoljuk benne.

KÁLMÁN BÉLA

MÁRK TAMÁS
(1946—1985)

Folyóiratunk munkatársától, közeli barátától kell ismét búcsúznunk, a fiatalon elhunyt ígéretes tehetségű Márk Tamástól.*

Tamás 1946. március 3-án született Nagykanizsán, de Pécsen nevelkedett, később itt tanított a Tanárképző Főiskola, ill. a Janus Pannonius Tudományegyetem magyar nyelvészeti tanszékén, itt alapított családot, s itt fejezte be rövid életét. A meghatározó Pécs mellett két város volt hatással tevékenységére: Szeged, ahol 1964 és 1969 között magyar–német tanári szakos diplomát és finnugor szakképesítést szerzett és Helsinki, ahol 1975 őszétől 1981 őszéig magyar lektorként dolgozott. Ez a három város három fontos koordináta: Szegeden kötelezi el magát az urálistika, s ezen belül speciálisabb szakterülete a szamojéd nyelvészet iránt. Már itt világossá lett számára, hogy konkrét nyelvészeti kutatásokat csak széles általános háttérrel lehet művelni, s ezt a szándékát elmélyíthette, megvalósíthatta helsinki tartózkodása alatt, ahol bőséges elméleti szakirodalom állt rendelkezésére, és széles horizontú kollégákkal való baráti és munkakapcsolat alakította nyelvészeti szemléletét. Pécs és Helsinki amelletts nyelvoktatási és kontrasztív nyelvészeti kérdésekre is ráterelték figyelmét, mert ezt ottani munkája eleve megkövetelte egy magával szemben igényes kutatótól és oktatótól. Szegeden töltött öt, Helsinkiben hat évet, a pécsi főiskolán és egyetemen tanított 1969-től 1975-ig, majd 1981-től 1985-ig, összesen alig tíz évet.

39 életéből 15 év az igazi alkotó periódus: sóhajnyi idő ez a végtelenséghez képest, a megmérettetéskor mégis egy nagyon tartalmas, értékes életpálya foglalata.

Egyetemi doktori értekezését 1971-ben védte meg Szegeden a legjobb eredménnyel (A magyar, a finn és a szőlőkup hangrendszer nyelvtipológiai vizsgálata. 115 gépelt lap), amelyben az urálistika számára addig teljesen új és kimunkálatlan irányzat eredményeiről ad elsőként számot — mindenki mást megelőzve e téren. Ugyanabban az évben jelenik meg Morfonematikai szerkezettypusok a szőlőkupban című cikke (NyK 73: 163–171), amely a szó és szótag fonotaktikai problémáit vizsgálja. 1972-ben tette közzé Vizsgálatok a szőlőkup fonémarendszerben című tanulmányát (NyK 74: 407–416):

* A fénykép P. Virtaranta felvétele.

ez tulajdonképpen kvantitatív fonológiai-tipológiai vizsgálatok kvalitatív értékelésére is vállalkozik; 1973-ban pedig a szölkup szótag meghatározásának módszereiről ír (A szölkup szótagalkotás kérdéseiről: NyK 75: 401–407) és egy jól használható nyelvészeti segédletet is publikál (Tazi szölkup toldaléktár, NyK 75: 209–218). 1974-ben samojéd mondattani vizsgálatairól ad számot (A szölkup mondatrendről, Acta Acad. Paed. Series 3. Pécs 1974: 55–63), 1975-ben pedig A samojéd rokonsági nevek kérdése című közleménye jelzi érdeklődésének új irányát (NyK 77: 162–175), amihez kapcsolódik ugyanakkor első nemzetközi föllépése a IV. Finnugor Kongresszuson, ahol Phonologische Struktur der Wortarten im Samojedischen című előadásában általános nyelvészeti háttérbe állítva jellemzi a samojéd szófajok alaki strukturáltságát, a szófaji megkülönböztetés hangalaki lehetőségeit (megjelent: CIFU-4, Pars III [1981]: 302–304).

A Zu den türkischen Lehnwörter im Sölkupischen című közleményében eddig kevéssé művelt területen végez földértést és 16 török jövevényszót mutat ki érett filológiai apparátussal (Néprajz és Nyelvtudomány 19–20 [1973–1976]: 243–252). 1977-ben már Finnországban is publikál: Über das System der Verwandtschaftsnamen im Samojedischen címen (FUF 42: 148–162) korábbi nézeteit fogalmazza újra, fűzi tovább. S hogy a közben eltelt és ezt követő évek alatt – más irányú szakirodalmi kitérői ellenére – továbbra is a samojédológiát tekintette legspecifikusabb munkaterületének, azt az V. turkui Nemzetközi Finnugor Kongresszuson tartott előadása is illusztrálja (Syntaktische Probleme der samojedischen Pronomen, in: CIFU-5, Pars VI [1981]: 436–440), mindenekelőtt azonban a később említendő – nem életműnek szánt, de azzá lett – kandidátusi értekezése.

Céloztam rá, hogy Tamás napi munkafeladatai és természetes hajlamai is ösztönözték kontrasztív nyelvészeti és nyelvpedagógiai munkák írására. Ezek felsorolásában nem törekedhetünk teljességre. Sikerkönyvnek bizonyult közülük a finnek számára készített két kötetes magyar nyelvkönyv: sok-sok hallgatójának magyar nyelvtudását alapozza meg ez a könyv (Tessék magyarul! Unkarin kielen peruskurssi 1–2. Helsinki 1978, 1980, 233: 232 l., ehhez járul két kompakt kazetta hanganyaggal és kules a gyakorlatokhoz Harjoitustehtäviä ratkaisut 1–2 címen. 1981. 36 l. – valamennyi a Suomalaisen Kirjallisuuden Seura kiadásában). Magyarországon ismertté tette nevét fennofil körökben népszerű Finn társalgási zsebkönyv-e (Tankönyvkiadó 1977, 1980²): praktikus, a mai modern élethelyzetnek megfelelő segédeszközt adott a Finnországba látogató, vagy finnül tanuló magyarok kezébe. Ezek mellett a tankönyvek mellett több tanulmányt szentelt a magyar és a finn nyelvhasználat speciális és összevető vizsgálatának, széles ívű és átfogó review article-ben tekintette át a finn nyelvtanítás új hullámát. Készített főiskolai és egyéb jegyzeteket, útmutatókat, írt népszerű cikkeket napilapokban, folyóiratokban.

Oktatói munkája igényes, változatos és eredményes volt. Tanított magyar nyelvészetet és finn nyelvet (Pécsett), Finnországban pedig lektori (magyar nyelvi és irodalmi) óráin kívül speciális kollégiumokat is hirdetett (pl. Bevezetés az ugor nyelvekbe, Az osztják nyelv szerkezete, A magyar morfológia alapjai, Bevezetés a magyar szintakszisba, A magyar őstörténet alapjai, Finnugrisztika és magyar nyelvtörténet címen, némelyiket 2 féléven keresztül).

Finnországi működését általános elismertség kísérte. Hat éves külszolgálatának értékes produktuma az a kezdeményezésére megindított *Folia Hungarica* című sorozat, amely a finnországi hungarológiai kutatások megalapozója lehet. Igaz, ennek eddig csak az első kötete jelent meg a Castrenianumin toimitteita 21. köteteként, de a folytatásban reménykedünk. Ez az 1981-ben megjelent tanulmánygyűjtemény finn–magyar kontrasztív nyelvészeti tanulmányokat közöl, többek között a saját cikkét is a finn és a magyar esetrendszer használatának szemantikai-szintaktikai szabályairól (l. i. m. 58–68). A nívós kötetet Márk Tamás és Pirkko Suihkonen szerkesztették, s megjelenése egybeesett Tamás hazatelepülésével. Ennek köszönhető az az előszó, amelyet Raija Bartens, Mikko Korhonen és Juha Janhunen neve jegyez, s melyben e három nagynevű kolléga az egyetemi finnugor tanszék nevében szokatlanul meleg hangú köszönetet mond Márk Tamásnak sokoldalú, hasznos tevékenységéért a helsinki egyetemi finnugor oktatás érdekében.

Márk Tamás életét egyetemi tanulmányai óta végig kíséri az elmélet iránti érdeklődés. Törekvése munkáinak jó általános nyelvészeti megalapozására legszembetűnőbb. Az aspektus a samojédokban című kandidátusi értekezésében nyilvánul meg. A téma igényes és időszerű. Az utóbbi évek elméleti szakirodalmában mind inkább a figyelem középpontjába került az aspektus mint nyelvi kategória: könyvek és tanulmányok serege tárgyalja e kérdést. Másfelől: az aspektusnak a samojéd nyelvekben kitüntetett szerepe van, mindenekelőtt az aspektus ↔ idő, aspektus ↔ mód és aspektus ↔ igeminőség (Aktionsart) összefüggésében. A samojéd nyelvek szemszögéből nézve tehát egy

— mindenekelőtt az időértékek meghatározásában — alapvetően fontos jelenséggel van dolgunk. Ezeket az összefüggéseket úgy ahogy eddig is tudtuk, ám a konkrét nyelvi jelenségsorozaton elvégzett mélyebb nyelvi elemzés és általános értékelés, szabályrendszer kimunkálása hiányzott. Márk Tamás erre akart vállalkozni az addig megszerzett szamojéd anyagismeret és a teoretikus szakirodalom birtokában. Értekezését végső szellemi erőfeszítésnek kell utólag tekintenünk, bár ő maga tovább szeretete volna mélyíteni az 1982-ben leírt eredményeit, s magyarázó elvét nagyobb anyagon is bizonyítani kívánta volna: ez derül ki az opponensi véleményekre 1985-ben adott írásos válaszából. Munkája azonban így is egészét alkot, s e témakörben máig a legtöbbet mondó fejtegetés.

Véleménye szerint az aspektus olyan univerzális kategória, ahol a mondatsituációt belülről szemlélhetjük, tehát a z belső időt fejez ki, ill. a szituációk belső időstruktúrájának tekinthető. A belső időt kifejező aspektus tehát szerinte is a szituációk tulajdonsága és e szituációk egy adott tényállás lehetséges nyelvi kifejezései, azaz az aspektus következképpen mondatok tulajdonsága, nem pedig lexikális elemeké. Értekezésében foglalkozik a grammatikai és a fogalmi idő elkülönítésével, ezeket a közlés (= beszédidő), történéis (= eseményidő) és utalás (= referenciaidő) pillanatához való viszonyulás kombinációi alapján vizsgálja. Dolgozatának egyik fő érdeme, hogy megállapítása szerint a szamojéd-ban az aspektus és az idő, ill. mód viszonyában az idő és a mód korlátozzák egymást. Azon a véleményen van továbbá, hogy az akció meghatározása nem egyértelműen világos: ebben annak a bonyolult hálózatnak egy részét látja, amelyben állapotról és mozgásról beszélünk, s ezt az ingoványosnak tűnő területet akképp kerüli el, hogy — Lyons nyomán — nem tartja szükségesnek az Aktionsart fogalmának fenntartását, magyarul: az akciót beleolvasztja az aspektus kategóriájába. Opponensei (magam is közöttük) vitáinak látják az utóbbi megállapítást, ám ez nem kisebbíti Tamás érdemeit a szamojéd aspektus problematikájának föltárásában. Igaz, nem old meg minden problémát, de kimagasló jelentőségű a munka, mert átgondolt elvi alapról kiindulva óhajta tisztázni az aspektus szerepét e nyelvekben, ahol ez főleg az időértékek szempontjából látszik kardinális jelentőségűnek.

E művének folytatását tervezte, ígérte. Nagy kár, hogy erre most már nem kerül: het sor, amiként nem kerülhetett sor értekezésének nyilvános megvédésére sem a sors méltatlan közbeavatkozása folytán. Tehetetlenül, aggódva figyeltük hosszú hónapokon át folytatott küzdelmét a létért, melynek egyetlen értelme talán az volt, hogy néhány napig még örvendhetett a „gyorsított eljárással” oda ítélt kandidátusi fokozatnak.

A természet rendje fordul meg azzal, hogy hajdani tanára írja régi tanítványja és hű barátja nekrológiát. Két évtizeden át ismertem: már ifjúi jellemvonásként tulajdona volt a magasfokú intellektus és a korrekt tisztesség; ezek nagy akaraterevével és céltudatos-sággal elegyedtek. Ilyennek láttam hallgatóként a szegedi egyetem finnugor tanszékén, melynek szellemi atmoszférájával, baráti közösségével tökéletesen tudott azonosulni. Ugyanezzel az ifjúi elaszticitással illeszkedett be későbbi munkahelyeire is.

Nem tudjuk, mióta küszködött titkon betegségével: működése alatt mégis többszáz hallgató merített bőven tanítványként tudásából két országban is, melyet gazdagon osztogatott szét közöttük, betegségénél hatalmasabbnak ismerve el a kötelesség-teljesítés szavát. Sejthetjük, hogy lelke mélyén foglalkoztatták az elmúlás problémái, de farkasszemet nézett vele, a végső pillanatokig bízott a gyógyítás tudományában. A sebesült katonára mérhetetlen fegyelmével állt helyt munkahelyén is, míg valahonnan csalahatlatlanabb információkat kapott, mint amiket környezete közölt vele.

Életének legszebb — finnországi — korszakára emlékezett a szomorú és mégis kedves kisújbányai sírkert, amely Márk Tamást 1985. május 5-én magába fogadta. Emberi erényei, szellemi értékei azonban meghódoltatják az enyészetet.

HAJDÚ PÉTER

A sziktivkari kongresszusról

1. A VI. Nemzetközi Finnugor Kongresszusra a Komi ASzSZK fővárosában, Sziktivkarban került sor 1985. július 23-a és július 30-a között. Nagy várakozás előzte meg, már pusztán a helyszín miatt is: Budapest (1960), Helsinki (1965), Tallinn (1970), ismét Budapest (1975), majd Turku (1980) után most első ízben jutott el többszáz fős nemzetközi kutatógárda távolabbi, „félreeső” finnugor területre, a zürjének (komik) földjére. Az 1944 óta működő Komi Filiálé, a karjalain kívül (amely egyébként a háborús evakuáció éveit Sziktivkarban élte át) az egyetlen finnugor filiálé eredményes tudományos kutató munkájának elismeréseképpen, a kongresszus főpróbájának tekintett 1979-es 16. összszövetségi finnugor konferencia sikerével bizalmat és önbizalmat szerezve hirdet-

ték meg 1980-ban Turkuban a sziktivkari kongresszust. Nemcsak a hely, az időpont kiválasztása is körültekintésről tanúskodik: a szunyoginvázió ideje elmúlt, az „utóhadak” nem tették elviselhetetlenné az életet. (Bár, legalább egy nap erejéig nem ártott volna a finnugor kutatóknak saját bőrükön kitapasztalni, milyen a finnugorság élete szunyogidőben!)

2. A FU-emblémákkal gazdagon díszített, kb. 200 ezer lakosú város aprócska repülőterére két részletben megérkező magyar küldöttség 99 főből állt, és számos külföldi (olasz, francia, német stb.) kolléga is velünk tartott. A magyar küldöttség a kiküldetés mikéntje szerint különféle „fajtájú” tagokból állt: voltak, akik az MTA, a Művelődési Minisztérium kiküldöttjeként vettek részt, voltak, akik az MTA—SzUTA egyezmény keretében utaztak. Kisebb csoport képviselte a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságot. A sajtó megbízásából egy (!) fő volt jelen, a másik „sajtóképviselő” kutatóként is jelen lett volna. Az önköltséges utat kevesen vállalhatták, hiszen annak összegéről értesülve az eredetileg 180 fős magyar csoport 99 főre apadt.

A magyarok zömét a Sziszola partján a kongresszus miatt épített Jugör (Fénysugár) szállóban helyezték el, a többiek, a díszvendégek, a nemzeti-nemzetközi finnugor bizottság tagjai az Íbusz/Inturiszt „tudományos turistái”, miként a népes (150 fős) finn küldöttség és más nyugati vendégek, a Sziktivkar-szállóban laktak. A két szálloda között este 7 és éjjel 1 óra között óránként-félóránként „saját” buszjárat közlekedett. Ugyancsak „saját” buszok szállították a vendégeket az előadások színhelyére és a különféle kulturális eseményekre — napjában többször is, hiszen az étkezre ki-ki a saját szállodájában oldhatta meg.

A szovjet résztvevők — nem tudni hány fő — kiválasztásában, amelyet főleg a szervezésben már tapasztalt észak végezték, szerepet játszottak szakmai szempontok is, pl. az udmurtok kb. 38 fős csoportja ezt a „nagyon nagy” létszámot annak köszönhette, hogy az udmurt permi nyelv. Örvedetes volt a szibériai kutatók nagyobb létszámú részvétele (Tomszk, Hanti-Manszjizsk, Tyumeny stb.). Az obi-ugorokat sem a szokásos 1—2 ember, hanem egész „tömeg”, 6—8 fő képviselte.

3. A kongresszus hivatalos nyelve leginkább az orosz volt, de a világnyelveken felolvasott plenáris előadásokat, a megnyitó és a záró ülésen elhangzott orosz és más nyelvű — egyébként fászsztóan sok — beszédet szinkrontolmácsolással is követni lehetett. A kirándulásokon s más alkalmakkor is mindig volt kéznél tolmács. A kötetlen beszélgetésben, a különféle nem-magyarok között is gyakran hangzott fel magyar szó: öröm volt látni, milyen sok, egykor Budapesten, Debrecenben tanult külföldi diák, pl. lengyel, olasz, német, francia, finn, szovjet stb. ösztöndíjas lett „befutott” kutató. Az ész Tönu Seilenthal az előadását is magyarul tartotta — kifogástalan magyarságával őszinte csodálatot, sőt irigységet (!) keltve. A házigazdálknak szánt figyelmesség volt a magyar küldöttség vezetőjének, Hajdú Péter akadémikusnak a záró ülésen elhangzott angol—német—orosz nyelvű beszédében a terjedelmes komi-zürjén nyelvű rész, amelyben köszönetet mondott a kongresszus sikerét biztosító sok és sokféle munkáért, a vendégszeretetért, és zürjénül is meghívta a jelen- és távollevő kollégákat a debreceni kongresszusra.

A kongresszus díszelnöke, Paul Ariste professzor, akinek 85. születésnapjáról Hajdú Péter akadémikus emlékezett meg beszédében, nem jöhetett el Sziktivkarba. Viszont megtisztelte a kongresszust jelenlétével és a munka figyelemmel kísérésével a Komi ASzSzK elnöke, A. F. Sjutkin, a komi miniszterelnök és több más magasrangú személyiség. A finnországi finnugrisztika két „nagy örege”, A. J. Joki és E. Itkonen táviratban köszöntötte a kongresszust.

4. Már Turkuban köztudott volt, hogy a sziktivkari kongresszus t e l j e s anyaga nem fog megjelenni: a korábbi kongresszusok elszomorító tapasztalataiból okulva a szervezők csak a plenáris előadások és a tézisek közzétételét vállalták. Ígéretüket meg is tartották: mindenki kézhez kapta az SzFU-nak a plenáris előadásokat tartalmazó számát, illetve öt színes borítójú, csinos kis kötetben a 8 szekcióban elhangzó, pontosabban elhangzásra szánt előadásoknak a téziseit. A térképpel, bizottsági névsorokkal, névmutatóval felszerelt programfüzetben kívül a hivatalos kongresszusi táskában volt még a szovjet néprajzi-régészeti-antropológiai finnugrisztika 1980—84 közötti bibliográfiája (Moszkva 1985. 156 lap, 1—1276. számozott tétel!), amely a turkui kongresszusra

¹ Az 1276 tétel az egyes tudományágak között a következőképpen oszlik meg: a régészet 1—474, az (ún.) etnikai antropológia 475—519, a néprajz 520—1098 (ezen belül: a balti-finnek 520—733, a keleti finn népek, értsd mordvinok és cseremiszek 734—837, a permiek 838—948, az obi-ugorok 949—1002, a szamojédok 1003—1098), a folklór (az ész nélkül!) 1099—1276.

készült „Советское финно-угроведение 1975—1980” folytatásának tekinthető, bár az két kötetből állt, az első szemle (obzor) jellegű, a második pedig gyakorlatilag az első kötet jegyzeteit tartalmazta (1. Обзоры работ советских ученых — 223 l., 2. Указатель литературы к обзорам — 174 l.). Nagy elismerés fogadta a magyar küldöttség kiadványait: az NyK-ban és a CIFU 6-ban gyakorlatilag hozzáférhetővé váltak a magyarok nyelvészeti, régészeti, néprajzi, irodalmi előadásai közül mindazok, amelyeket az előadók a megadott határidőre megírtak. Ezek a kötetek is bekerültek az immáron hagyományos kongresszusi szakkönyvkiállítás korábban (1985 márciusáig) már Sziklivkarba küldött magyar anyagába, amelyet további, az indulás utolsó percéig megjelent kiadványokkal is sikerült teljesebbé tenni (Kanteletar, Sesztalov: Juliánusz rám talált, Kalevipoeg, a Szovjet Irodalom 1985/6, Erdők éneke, Paczolay Gyula összehasonlító közmondás-kutatásai, Vértes Edit és T. Lovas Rózsa jegyzete, Outi Karanko-Pap, Irmeli Kniivilä és Keresztes László Finn nyelvkönyve kazettákkal stb.).

A helybeli (komi) kongresszusi kiadványok nagy száma, sokfélesége, s nem utolsósorban: elérhetősége külön említésre méltó. A Naucsünje dokladü 22 száma egy-egy kongresszusi előadást tartalmaz orosz nyelven, de nem ritkán teljes egészében németül és/vagy angolul is. Tartalmukat illetően kb. kétharmad részben a finnugrisztikában jól használható anyagot tartalmaznak², a többi pedig „a komik iskoláztatási, szociológiai stb.

² НД = Научные доклады ИЯЛИ Коми филиала АН СССР ФУ — серия №1—22.

- ФУ-1 Н. Н. Рочев: Развитие интернациональных связей трудящихся Коми АССР. 1984., 25 с., 0.10 р.
- НД-103 А. М. Мурьгин—К. С. Королев—В. А. Ляшев: Миграционный фактор в развитии средневековых культур Северного Приуралья. 1984., 56 с., 0.20 р.
- ФУ-2 А. А. Шергина: Национальное своеобразие коми народной песенности в сравнении с русским музыкальным фольклором. 1984., 39 с., 0.15 р.
- НД-105 А. А. Шергина: Национальное своеобразие коми народной песенности в сравнении с русским музыкальным фольклором. 1984., 39 с., 0.15 р.
- ФУ-3 Н. Д. Конаков: Этническая экология и традиционная культура коми. 1984., 24 с., 0.08 р.
- НД-106 Н. Д. Конаков: Этническая экология и традиционная культура коми. 1984., 24 с., 0.08 р.
- ФУ-4 Т. И. Прокушева: Фонетическая характеристика инфинитива в пермских языках. 1984., 35 с., 0.05 р.
- НД-107 Т. И. Прокушева: Фонетическая характеристика инфинитива в пермских языках. 1984., 35 с., 0.05 р.
- ФУ-5 Л. И. Безносикова: Энантисемия в коми языке. 1984., 26 с., 0.05 р.
- НД-102 Л. И. Безносикова: Энантисемия в коми языке. 1984., 26 с., 0.05 р.
- ФУ-6 А. М. Мурьгин: Хэйбидя-Пэдарское жертвенное место. 1984., 52 с., 0.20 р.
- НД-110 А. М. Мурьгин: Хэйбидя-Пэдарское жертвенное место. 1984., 52 с., 0.20 р.
- ФУ-7 А. Н. Ракин: Лексика низшей флоры пермских языков. 1985., 25 с., 0.05 р.
- НД-114 А. Н. Ракин: Лексика низшей флоры пермских языков. 1985., 25 с., 0.05 р.
- ФУ-8 М. Б. Рогачев: Межнациональные браки как фактор этнических процессов у коми (на примере языковой жизни молодых коми-русских сельских семей). 1985., 21 с., 0.05 р.
- НД-115 М. Б. Рогачев: Межнациональные браки как фактор этнических процессов у коми (на примере языковой жизни молодых коми-русских сельских семей). 1985., 21 с., 0.05 р.
- ФУ-9 В. И. Мартынов: Национальная литературная традиция в творчестве современных коми писателей. 1985., 24 с., 0.05 р.
- НД-110 В. И. Мартынов: Национальная литературная традиция в творчестве современных коми писателей. 1985., 24 с., 0.05 р.
- ФУ-10 В. В. Соловьев: Семейный строй коми-ижемцев в XVIII — середине XIX века (по материалам ревизских сказок). 1985., 22 с., 0.05 р.
- НД-117 В. В. Соловьев: Семейный строй коми-ижемцев в XVIII — середине XIX века (по материалам ревизских сказок). 1985., 22 с., 0.05 р.
- ФУ-11 Л. И. Ашихмина: Генезис ананьинской культуры в Среднем Прикамье. 1985., 25 с., 0.05 р.
- НД-118 Л. И. Ашихмина: Генезис ананьинской культуры в Среднем Прикамье. 1985., 25 с., 0.05 р.
- ФУ-12 Э. С. Логимова: Поселения на Средней Вычегде в эпоху неолита. 1985., 23 с., 0.05 р.
- НД-119 Э. С. Логимова: Поселения на Средней Вычегде в эпоху неолита. 1985., 23 с., 0.05 р.
- ФУ-13 В. Н. Демин: Национальный стиль и стилиевые течения современной коми литературы. 1985., 24 с., 0.05 р.
- НД-120 В. Н. Демин: Национальный стиль и стилиевые течения современной коми литературы. 1985., 24 с., 0.05 р.
- ФУ-14 И. М. Ванеева: Становление и развитие коми советского романа. 1985., 27 с., 0.05 р.
- НД-121 И. М. Ванеева: Становление и развитие коми советского романа. 1985., 27 с., 0.05 р.
- ФУ-15 В. С. Стоколос: Поселение атаманнюрского типа. 1985., 25 с., 0.05 р.
- НД-122 В. С. Стоколос: Поселение атаманнюрского типа. 1985., 25 с., 0.05 р.
- ФУ-16 Ю. Г. Рочев: Национальная специфика коми преданий о чуди. 1985., 26 с., 0.05 р.
- НД-123 Ю. Г. Рочев: Национальная специфика коми преданий о чуди. 1985., 26 с., 0.05 р.
- ФУ-17 Э. А. Савельева: Этногенез коми-зырян. 1985., 35 с., 0.10 р.
- НД-124 Э. А. Савельева: Этногенез коми-зырян. 1985., 35 с., 0.10 р.
- ФУ-18 Э. А. Савельева: Этногенез коми-зырян. 1985., 35 с., 0.10 р.
- НД-130 Э. А. Савельева: Этногенез коми-зырян. 1985., 35 с., 0.10 р.

problémái a fejlett szocializmusban”-témákról szólnak. A Filiálának a Naucsnuje dokladü füzetei mellett rangosabb második sorozata, a Trudi is több kötetben közölt kongresszusi anyagot, nem ritkán a Pedagógiai Főiskolával közösen. Megjelent a komi helyesírási szótár (az udmurt mellé helyezve árulták), és a tudományos monográfiák sora, köztük a Szovremennüj komi jazük-sorozatban a Lexikológia c. cikkgyűjtemény, amelynek egy része kollektív munka eredménye. A nagyközönségnek is szánt kiadványok közül kiemelkedik J. G. Roceev könyve, a Komi legendák és mondák, melynek anyagát ő gyűjtötte, rendszerezte, bevezetőt és jegyzeteket írt hozzá. A csudokkal kapcsolatos komi-zürjén mondákra vonatkozó kutatásainak eredményét legtömörebben az említett Naucsnuje dokladü-sorozat 17. füzetében foglalta össze (l. ott). Szemrevaló mesekönyv a Pera vitéz, amelyben 24 finnugor (köztük magyar) mese jelent meg oroszul (népenként 2—2). Sok szépirodalmi kiadvány is napvilágot látott, pl. V. I. Litkin válogatott versei és műfordításai, Nyobindsza Vittor munkái stb. Igényes képzőművészeti albumok is készültek, nem ritkán tudós közreműködéssel (pl. A. K. Mikusev írta a szöveget az angol nyelvű népköltészeti illusztráció-albumhoz). Figyelemre méltó, hogy a tudományos kiadványok (főleg a nyelvészetiek) szerzőinek nagy része a 30—45 éves korosztályból került ki, többen közülük V. I. Litkin utolsó aspiránsai voltak, vagy nemrégiben kandidáltak Tartuban, esetleg Moszkvában.

5. A kongresszusi munka formái

A) Előadások

Plenáris előadások hangzottak el a megnyitó és a záró ülésen. A plenáris előadások „volta/ne-léte” és megvitathatatlansága örökké beszédtema. Nem pusztába kiáltó szó-e, nem időpocsékolás-e felolvasni — többnyire idegen nyelven, monotonon, egyenesen unalmasan — olyasmit, amit ki-ki elolvashat (l. SFU 21 (1985) 2. szám és 22 (1986/1): 1—8) máskor, nem olyankor, amikor a régen vagy még sosem látott, élő-eleven kollégákkal tölthetné az időt?! É tekintetben vigasztaló kivétel volt R. Austerlitz, aki angolul megjelent, permi témája miatt a hallgatóságot különösképpen érdeklő előadásának csak a lényegét mondta el, meglepetésként, oroszul. Tanulságos lett volna a megvitatása, hiszen a kétféle hipotézisében is körvonalazott ún. permi centrumot (Kerngebiet) konkrét térbe és időbe kellett volna helyezni, s ez nem kis gondot okozott volna.

Szimpoziumnak lehetne nevezni azt az előadás- és hivatalos (felkért) meg kéretlen hozzászólás-sorozatot, amely mezsszekcionnüje dokladü címmel két ízben szerepelt — természetesen egy időben! — a műsoron: 1. A permi etnogenezis, 2. A 150 éves Kalevala. (Az előbbin tapasztaltak szerint nem szerencsés ilyen nagy horderejű eseményt közvetlenül a megnyitó után tartani, mert ez esetben a jelenlevők a viszontlátás örömeiben többet törődtek egymással, mint az előadókkal.)

Szekció- és alszekció (avagy csoport)-előadások. A 8 szekció közül három foglalkozott a nyelvtudomány kérdéseivel, éspedig a következőképpen:

a) Grammatika és fonetika

A-csoport: Morfológia, kb. 49 előadás

B-csoport: Szóképzés, Mondattan, Fonetika, kb. 68 előadás

b) Dialektológia és nyelvi kapcsolatok, kb. 51 előadás

c) A finnugor (uráli) nyelvek története

A-csoport: (külön cím nélkül), kb. 37 előadás

B-csoport: Lexikológia, Onomasztika, kb. 53 előadás.

Hogy összesen kb. hány nyelvészeti előadás hangzott el, nem lehet pontosan megállapítani, mivel hivatalos jegyzék a valóban részt vevőkről nem készült, s voltak meghirdetett, de elmaradt előadások (az előadó nyilván nem jött el), voltak meg nem hirdetett, de megtartott előadások (pl. M. A. Cslenov néprajzkutató Moszkvából a szibériai rokonsági rendszerekről), előfordult az is, hogy a szerző jelen volt, de előadását nem tartotta meg.

ФУ-19 НД-131	Л. Т. Россохин: Развитие народного образования в Коми АССР. 1985., 24 с., 0.05 п.
ФУ-20 НД-132	А. В. Соколова: Развитие культуры и искусства в Коми АССР. 1985., 22 с., 0.05 п.
ФУ-21 НД-133	В. П. Подоптелов: Заселение Коми АССР. 1985., 23 с., 0.05 п.
ФУ-22 НД-134	В. А. Витязева: Развитие научных исследований в Коми АССР. 1985., 29 с., 0.05 п.

B) Filmvetítések

A főként néprajzosoknak szánt, non-stop vetített kisfilmek mellett, műsoron kívül, a vetítőterem ajtajára kifüggesztett cédulán megjelölt időben (tehát „az aki látta, adja át” módszerrel reklámozva) mutattak be néhány olyan filmet, amelyek szakmai szenzációt jelentettek a termet mégiscsak zsúfolásig megtöltő nézőknek: 1. N. V. Lukina két osztrák filmje (amelyeket mi már itthon láthattunk), 2. egy kb. 90 perces vogul film „Vogul istenek és hősök” címmel (páratlan felvételek napjaink voguljairól), 3. egy szűk-szavú, de sokat láttató (a maga nemében az első) film egy déli udmurt faluról. Alkalom nyílt arra is, hogy az érdeklődők a felsorolt filmek készítőivel elbeszélgethessenek.

C) Szakmai-kulturális programok

A városban ajánlott rendkívül sokféle lehetőség közül említessék meg a „koncert”, ez a nálunk elképzelhetetlen műfajú est, amelyen vidéki amatőr együttesek bemutatták a különféle komi vidékek táncait, zenéjét, viseletét (mindezt felettebb stilizálva), de szerepelt a műsorban balett, vendégként karjalai kantele-játékos, udmurt „haseneklő”-táncoló zenekutató, majd következett a mozgalmi zenére összeálló monumentális zárókép; egy másik este bemutatót tartott a Fényes hajnal névre hallgató komi állami népi együttes is; szabad bejárása volt minden kongresszusi vendégnek a színház bármelyik előadására, a komi nyelvű népszínmű előadását tiszteletre méltóan nagy számú magyar nézősereg látta; múzeumlátogatások, könyvkiállítás a köztársasági könyvtárban; városnézés; sétahajózás Ezsva város határáig és vissza, kiszállás nélkül stb. stb.

A városon kívülre két egésznapos kirándulást szerveztek (vagy-vagy): 1. Kuratovoba, 2. Uszty-Vimbe.

Kuratovo az első komi klasszikus költő, Ivan Alekszejevics Kuratov (1839–1875) szülőfaluja, eredeti nevén Kibra. Sziktivkartól délre, kb. egy óra járásra fekszik. Hajdan afféle szeres település volt, közel 90 részből állt. Központjában, egy nagy tér közepén, magas oszlopon helyezték el Kuratov mellszobrát. Itt a szobor körül szokás tartani az ún. kuratovi ünnepeket, ezeket az irodalmi-társadalmi eseményeket, amelyeken a komi nép tisztelettel szokott megemlékezni a komi irodalom megalapítójáról, a komi nyelv kutatójáról. Ilyen irodalmi napra gyűltek most is össze a kongresszus idején a komi irodalom élő nagyjai, a környék népe. A népiünnepély-kirándulás mellett a kongresszus idején lezajlott egy Kuratov-szimposium is, 9 előadással.

Uszty-Vim, ez a Sziktivkartól északra, (külön)vonattal kb. másfél óra járásra, az Ezsva (oroszul Vicegda) és a Jemva (oroszul Vim) folyó torkolatánál, dímbes-dombos helyen fekvő település arról nevezetes, hogy a város alapításával (1380) itt vetette meg a permi püspökség alapjait a négy permi szent közül az első, Permi Szent István, az első zürjén ábécé és az első zürjén nyelvenlékek megalkotója. A város sokáig a zürjén föld központja volt, gazdag és virágzó. 1392-ben még a vogulok is érdemesnek látták arra, hogy megkíséreljék kifosztását. Amikor 1564-ben a püspökséget Vologdába helyezték át, megkezdődött a város pusztulása. A ma álló – nem eredeti – két templomcsokában most helytörténeti és népművészeti kiállítás volt látható. A tüzetes falunézés után ebéd, majd az egyik domboldalon egy zürjén lakodalmas szabadtéri előadása következett.

D) Szekcioulések elnökeiként számos magyart foglalkoztattak a szervezők.

A kongresszus idején mi is foglalkoztattunk másokat;

- megtartotta szokásos kongresszusi tanácskozását a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság,
- külön ülés keretében átnyújtották a Néprajzi Társaság tiszteleti tagságáról szóló okmányokat az arra érdemeseknek.

6. A kongresszusi események helyi visszhangja

A helyi rádió reggeli és főleg esti adásában részletesen, orosz, s főleg komi nyelven beszámolt az előző, az aznapi és a másnapi eseményekről, riportokat közölt a vendégekkel. A televízió hasonlóképpen járt el. A rádió színes kongresszusi műsorából kiemelkedett az Adolf Turkin komi nyelvű Kalevala-fordításának bizonyos részeit (tkp. a már elkészült részeit) bemutató hangjáték. A televízió pedig másnap közvetítette a kuratovói ünnepséget, amelynek ilymódon az Uszty-Vimben jártak is tanúi lehettek.

Két ízben, az első és az utolsó napon megjelent a kongresszusi hírmondó. Kár, hogy ilyen ritkán, és sajnálatos, hogy hibákkal: akadtak benne téves hírek is (pl. az el sem hangzott előadást követő élénk vitáról).

7. A kongresszus idején ülésezett a nemzetközi finnugor kongresszusok nemzetközi bizottsága is. Az újjáválasztott bizottság tagjai a következők:

Elnök: Hajdú Péter; alelnök: Osmo Ikola és B. A. Szerebrennyikov; főtítkár és jegyző: P. Virtaranta; tiszteleti tagok: P. Ariste, E. Itkonen, A. J. Joki, V. Kaukonen, L. Posti, Keszi-Kovács L., Lakó Gy., W. Schlachter, V. Skalicka; rendes tagok: A. Alhoniemi, R. Austerlitz, Bereczki G., K. Bergslander, J. V. Bromlej, Dienes I., Domokos P., L. Honko, J. Sz. Jeliszejev, Kálmán B., Király I., Kodolányi J., Koizumi T., M. Korhonen, H. Leskinen, K. Je. Majtinszkaja, K. Mark, Mikola T., J. Perrot, R. Prazak, Rédei K., G. Sauer, P. Saukkonen, E. Sögel, W. Veenker, B. Wikman; póttagok: Fodor I., P. Kokla, K. Laitinen, Nyirkos I., U. Salo, Sebestyén Á., S. Suhonen, T. Tuomi, Ørnulv Vorren (Norvégia), Evert Baudou (Svédország).

8. A kongresszusnak az ún. szekcióközi szimpoziumok kivételével nem volt központi témája. Előre kijelölt témák híján a tudományos program jőszerűen magától alakult, ami önmagában véve nem hiba. Az azonban ennek a következménye, hogy a nagyobb lélegzetű, átfogóbb kérdéseket elnyelte a részletkérdések tömege. A kongresszus érdemi tudományos munkájáról, a végzett munka értékeléséről számos ismertetés jelent meg, pl. Keel ja kirjandus 1985/10: 632–639 és 1985/12: 754–760, Virittäjä 1985/4: 498–529, Sananjalka 27: (1985) 174–183 SFU 1986/1: 72–79, Vestnik AN SSSR 1986/2: 123–130 stb. A kongresszus tudományos, kulturális, protokolláris és magánjellegű eseményekben olyan gazdag volt, hogy a beszámolók többségét kollektívak írták, az egyes tudományágak képviselői sokszor még saját szűkebb szakterületük eseményeit sem tudták nyomon követni.

Az eddig megjelent beszámolók egyben egyetértenek: a plenáris előadásoknak csak akkor van jelentősége, ha valamilyen formában meg is vitatják őket.

9. A sziktivkari kongresszuson mi, magyarok már abban a tudatban vettünk részt, hogy mi vagyunk a következő kongresszus házigazdái. Így a tartalmi kérdések mellett (néha egyenesen helyett) a szokásosnál nagyobb figyelmet fordítottunk a formai, szervezési kérdésekre, hogy minden okulásul szolgáljon. Ilyen szemmel olvastuk az azóta megjelent kongresszusi beszámolókat is. Mire ez a rövid tájékoztató az 1985-ös kongresszusról megjelenik, addigra mi már az 1990-es kongresszus első körlevelét megfogalmaztuk, és közben köszönettel és elismeréssel gondoltunk a sziktivkari kollégákra, akik a komi földön töltött napokat tartalmassá, emlékezetessé tették. S gondolván egyúttal Mikko Korhonen kongresszusi beszámolójából (Vir. 1985: 501) ezekre a mondatokra: „ei suurelta tieteeilliseltä kongresssilla pidä odottakaan, että se tarjoaa kaikkea kaikille. Riittää, jos se voi antaa jokaiselle jotakin” [„nem kell egy nagy tudományos kongresszustól azt várni, hogy mindenkinek mindent adjon. Elég, ha mindenkinek tud adni valamit.”].

SZIJ ENIKŐ

Л. М. Безноси́кова: Роль диалектной лексики в формировании словарного состава коми литературного языка*

Наука, Москва 1985. 109 l.

A nyelvjárási szókinés szerepe a komi irodalmi nyelv szóképzésének alakulásában című könyvében Lucija Mihajlovna Beznoszikova a kutatás aktualitását, a témaválasztást azzal indokolja, hogy a címben jelzett kérdésben különösképpen akkor kell tisztán látni, amikor általánosságban (is) sokat beszélnek a nemzeti(ségi) nyelvek társadalmi funkcióiról. Okot ad az érdeklődésre a komi-zürjén irodalmi nyelv viszonylagos nagy múltja, továbbá az is, hogy hasonló kutatásokat már több finnugor nyelvben (mordvin 1960, votják 1975, cseremisiz 1975, ész 1954 stb.) végeztek, tehát az összehasonlítási alap, a követendő vagy éppenséggel nem követendő kutatási módszer adott. A szerző ugyan nem összehasonlító kutatásra vállalkozott, de a más finnugor nyelv hasonló kérdéseinek kutatásában elért elméleti eredmények segítettek neki az olyan problémák megoldásában, mint pl. az ún. dialektizmus meghatározása. A téma szerteágazó, ezért bizonyos korlátozásra volt szükség: csak a déli nyelvjárasterületről való írók munkáit, a 20-as, 30-as évek sajtójának nyelvét és csak a lexikai dialektizmusokat vizsgálta, kitérve olyan elméleti problémákra, amelyek a korábbi kutatásokban hol szükségképpen, hol más okból elsikkadtak, de amelyeknek megoldása ma már kényszerítő szükség. Ilyen kérdés pl. az irodalmi nyelv, az irodalmi nyelvi norma fogalma, különös tekintettel a kérdés tudománytörténeti vonatkozásaira, a 20-as, 30-as évek nagy vitáira.

* Az alább következő kilenc ismertetés a kongresszus idején (idejére) megjelent szovjet kiadványok egy részéről ad hírt. Bemutatásukat következő számunkban folytatjuk. — A szerk.

A „dialektizmus” mibenléte, meghatározása nem problémamentes az olyan írói nyelvek esetében, amelyek tulajdonképpen nem írói nyelvek, hanem írói (anya)nyelv-járások. Magyarán, mindenki azon az egyetlen nyelvváltozaton ír, amelyet egyébként is használ, tehát a „dialektizmus” nem „dialektizmus”, nem stílus-, hanem lételem. A szerző arra vállalkozott, hogy egyfajta visszatekintés módszerével az általa kiválasztott komi-zürjén írók, illetőleg újságíceknek szókinéséből kiválogassa azokat a szavakat, amelyeket a mai irodalmi nyelvi normához mérten tájszónak lehet tartani. Ílymódon válunk szemtanúivá annak a folyamatnak, hogy hogyan válik egy eredetileg tájszó az egységes komi-zürjén irodalmi nyelv részévé.

A könyv három nagy fejezetből áll, mindegyiknek számos kisebb egysége van. Az első fejezet a 19. századi irodalom „helyi szókinésével” foglalkozik, különös tekintettel I. A. Kuratov nyelvezetére (6–28). I. A. Kuratovról kevesen tudják, hogy életművében, amellyel kiérdemelte az első komi-zürjén szépirodalmi klasszikus címet, jelentős helyet foglalnak el nyelvészeti írásai, s ezekből többek között az is nyilvánvalóvá válik, hogy Kuratov tudatosan törekedett az egységes irodalmi nyelv kialakítására. Több ízben, versben is hangoztatta, hogy szegény még a komi nyelv, de ismereteselek gazdagításának forrásai: a nyelvjárások szókinése és a tudatos szóalkotás. A szerző szerint a komi-zürjén irodalmi nyelv későbbi fejlődésére némiképpen negatívan hatott, hogy a 19. században az összes zürjén számára egyaránt érthető nyelvjárásnak a vicsegeit tartották. Pozitívum volt, hogy az irodalmi nyelv megteremtését kuratovi szellemben képzelték el, az — „дело целого народа”.

A második fejezet címe: A népnyelv a komi írásbeliség és az irodalmi nyelv formálódásának korában (a 20-as, 30-as évek) (29–64). A jelzett időszak a komi-zürjén történelem egyik legvirharosabb korszaka: az élénk(ülő) szellemi élet egyik hajtóereje a forradalmi lendület, vita vitát követ, zajlik az irodalmi és a közélet. A vita tárgya az ábécé, a helyesírás, az irodalmi nyelv „bázisnyelvjárásának” kiválasztása, tekintettel vagy anélkül az előzményekre. A komi-zürjén nyelvű sajtó és — benne — a szépirodalom arról is tanúskodik, hogy felmerült a nyelv területi rétegződése mellett a társadalmi rétegződésnek a kérdése is. Az irodalmi nyelvben azok a szavak honosodtak meg, amelyek eleve közismertek voltak, vagy egy bizonyos n a g y o b b területi egységet képviseltek. A forradalom után kialakuló „új típusú értelmiség” meghonosította a beszélt nyelvi formákat az irodalomban. A sajtóban használt, akár periférikus területről származó szavak is, gyakori használatuknak köszönhetően nemcsak ismertté, hanem az egész nyelvterületen használttá is váltak. Az irodalom „munkásai” elvi megfontolásból is használtak tájszavakat, hogy éljenek az irodalmi nyelvi szókinés illetéknéppen gazdagításának lehetőségével. És végül, de nem utolsósorban egy-egy tájszó meghonosodásában nem ritkán a játszott a döntő szerepet, mennyire közkedvelt író az, aki használta. Ez utóbbi bizonyítását szolgálja a V. V. Juhnyin regényeinek nyelvezetéről írt rész (56–62).

A 64. oldalon tanulságos táblázatban mutatja ki a szerző, hogy a tárgyalt korszakban (2. fejezet) 241 tájszót vizsgált, amelyek szófaji megoszlása jól tükrözi a korabeli „szükségletet”: a 241-ből 91 főnév (ebből kb. a fele rész esik Juhnyinra), 13 melléknév, 110 ige stb.

A harmadik fejezet A háború utáni szépirodalom nyelvének tájnyelvi elemei címet viseli (65–97). Lényegében három közismert középkorú komi-zürjén író — I. G. Toropov, V. I. Beznoszikov és Nyina Kuratova — írói nyelvezetét vizsgálva konstatálja a folytonosságot, a növekvő tudatosságot a tájszavak használatát illetően. A különbség az előző korszakhoz mérten — logikusan — az, hogy itt nem annyira általánosságban az irodalmi nyelv gazdagítására, tehát egyfajta szókinesteremtésre törekednek, hanem ennek a már meglévő szókinésnek a további gazdagítása mellett inkább az árnyaltabb használatára, főként az irodalmi személyek nyelvi jellemzésére. Befejezésként itt is egy tábázatot találunk: a 254 szóból 75 főnév, 14 melléknév, 155 ige stb.

A Befejezés (98–101) az elmondottak összegezésén kívűl még további számadatokkal szolgál. A csaknem 700 vizsgált szóból 251 főnév, 338 ige. Meglepően kicsi a melléknévek száma: 37, s meglepően nagy a határozószóké: 30.

Konkrét nyelvi anyagban (szavakban, példamondatokban) gazdag könyvet tart a kezében az olvasó. Nagyon hiányzik tehát a szómutató! Különösen értékesek a 20-as, 30-as évekre vonatkozó „bizonyítékai”, hiszen ez az anyag, különösen ennek a viharos, emlékeztetre méltó kornak az újságjai szinte hozzáférhetetlenek.

Hogy a szerző megállapításaival néha vitába is szállhatnánk (pl. a 19. századi irodalom dialektizmusainak értelmezéséről, az írói szóalkotások, языковые находки tájszóvá nyilváníthatósága stb.), az természetes. Ettől még, vagy inkább éppen ezért a könyv hasznos, tanulságos olvasmánya lehet mindazoknak, akik a „nyelvépítés” szerteágazó kérdéseivel foglalkoznak.

SzÍJ ENIKŐ

G. V. Федюнева: Словообразовательные суффиксы существительных в коми языке

Наука, Москва 1985. 134 l.

A Komi főnévképzők című munka Galina Valerjanovna Fegyjunyeva 1982. január 28-án, Tartuban megvédett kandidátusi értekezése (l. D. V. Cigankin SFU 18 (1982): 234–236).

Az Előszó (3–10) már sejteti, hogy a szerzőre jellemző a lényeglátás, a képesség a szerteágazó kérdések határok közé terelésére (és elterelésére), továbbá a tömör, tárgyilagos tudományos stílus, a tartalmi-formai igényesség. A teljességre törekedik: a komi-zürjén irodalmi nyelvnek és a komi-zürjén nyelvjárásoknak a képzőit veszi sorra, rámutatva a képzőhasználatban mutatkozó különbségekre. Egy bizonyos nyelvtudományi probléma egy bizonyos nyelvben történő teljes vizsgálatával egyúttal a finnugor összehasonlító nyelvtudományt is gazdagítani akarja.

A zürjén (permi) képzők kutatásának nagy múltja van. Fljorov 1813-as grammatikájával kezdődik és a költő Kuratovon, Wiedemannon, I. I. Majseven, A. Kövesi Magdán, B. A. Szerebrennyikovon kívül sokan és sokféleképpen közelítették hozzájuk, de a szerző szerint az osztályozásuk alapja, pl. a jelentésük, a produktivitásuk, koruk, eredetük, kapcsolódási lehetőségeik és módjuk stb. mindig kívánni valót hagyott maga után. Az ennek részleges okául szolgáló elméleti megalapozatlanságot a szerző az általános és az orosz „derivatológia” eredményeinek felhasználásával igyekszik kiküszöbölni, és ez ártani nem árt.

A képző jelentését így határozza meg: „под словообразовательным значением мы понимаем логико-семантическое соотношение значений производящего и производного слов, отражающее специфику номинации производным словом через установление отношений данного предмета к другому предмету, процессу и явлению и воспроизводящееся системно по определенной формальной схеме” (8). Ez a „системное словообразовательное значение” egyike azon három paraméternek, amelyek alapján a szóképzési típusokat felállítja. A másik kettő a képző mint morféma, illetve az alapszó és a származékszó lexiko-grammatikai viszonya.

Csak helyeselni lehet a szinkrón és a diakrón derivatológia megkülönböztetéséről és egyúttal szétválaszthatatlanságáról írtakat. Ennek a finnugrisztikában nagy a jelentősége, ez teszi lehetővé, hogy képzett szóként tárgyaljuk azokat a szavakat, amelyeknek tövét (alapszavát) nem ismerjük, de a sokféle „финалия”-ból, szóvégekből feltételezhetjük, hogy egy bizonyos ismeretlen fő származékaival van dolgunk (ilyenkor beszél a szerző „условное и дефектное членение”-ról, 8).

A szerző a képzőket a következőképpen csoportosítja és nevezi el (a csoportosítás egyben a könyv szerkezetét is megszabja): 1. fejezet: A komi-zürjén nyelv képzői (11–99) és 2. fejezet: A jövevény képzők (100–107). Az első, 55 „fős” csoporton belül további csoportokat alkotnak a következőképpen megnevezett képzők (feltűnő, hogy miközben a könyvben rendkívül gyakori az orosz nyelvben idegen szavak, l. pl. *деризация*, *дериатология*, *дефектное членение*, *финалия* stb. használata, a *deverbális*, *denominális* stb. szakkifejezések nem használja): 1. *отглагольные* – *неотглагольные* (deverbális – nem-deverbális képzők, 11–62), 2. *отглагольные* (deverbálisak, 62–82), 3. *неотглагольные* (nem-deverbálisak, 82–99). Megjegyzendő, hogy a nem-deverbális nem jelent automatikusan denominális.

A deverbális – nem-deverbális csoport a legnagyobb. Kapcsolódási lehetőségeiket tekintve az indifferencia jellemző rájuk, eredetük szerint a legrégebbiek (l. alább) s egyúttal és emellett legfontosabb jellemzőjük, hogy az *-a* kivételével egy-egy mássalhangzó körül kialakult „bokrot” (*энедо* ’fészket’ 11, *куст* ’bokrot’ 114) alkotnak (11). A 3. fejezetben (A komi-zürjén főnévképzők rendszerének általános jellemzése, 108–122) a szerző a mássalhangzóknak ezt a „megbokrosodását” a következőképpen foglalja össze: fgr. *pV > a/-da, -ta, -na, vő. f. -va/-vā, m. -ó(-ō); fgr. -*ñkV > -eg, -ig (-ig); fgr. -*ntV > -ed, -id, -ad; fgr. -*kkV > -ik (-ik), -ak, -uk; fgr. -*lV > -ol (-ov), -ul (-uv); fgr. -*lV (sic!; helyesen lV) > -il, -al, -el (-el); ur. -*mV > -em, -im (-im), -am, -um; ur. -*nV > -an, -un, -in (-in), -en; ur. -*nV (sic!; helyesen nV) > -in, -an, -un, -en, -on; ur. -*rV > -er, -ir (-ir), -ar; ur. -*ksV > -as, -es, -is; ur. -*šV > -as, -es, -is (-is); ur. -*šV > -ac, -ic, -ec, -is; fgr. (? f-permi) -*šV > -šš, -aš (110).

A kérdés lényege a finnugor nyelvtörténet szempontjából az, hogy az ősi CV > permi VC fejlődés hogyan magyarazzuk meg. A szerző magyarázata minket a magyarból ismert tövéghangzó és/vagy kötőhang kérdésére emlékeztet: a fő véghangzója a képző

előhangzójává lényegült át, és a különféle tővéghangzók közül bizonyosak „unifikálódtak”. A régi képzők szerepe árnyalati különbségek kifejezésében, ritkábban aktualizálódásban merült ki (115), ezért van annyiféle jelentése egy-egy komi (finnugor) képzőnek. A képzők szinonimitása azonban szinte csak az első csoportban figyelhető meg. Itt bizonyos meghatározott funkcióknak bizonyos konkrét formához kötődése ment végbe, hasonlóképpen ahhoz, ahogyan az ur. Loc. -n -nek az -in változata Loc., -en változata Instr. esetraggá különült el a zürjénben (212).

A második csoportba tartozó deverbális képzőket alapjelentésük szerint táblázatba foglalta (de miként ezt a 4. táblázatot nem, a többi sem tünteti fel a tartalomjegyzékben) (82): az -an (75–81), -em (66–70), -is (70–75) képzők alapjelentései a jelentések csökkenő száma szerinti sorrendben, a ≠ jel a gyakori (49), a + jel a ritka előfordulást jelenti

A cselekvés

	elvont kifejezése (nomen actionis)	eredménye		eszköze	helye	ideje	végrehajtója (nomen actoris)
		nomen acti					
-an	+	+	≠	≠	+	+	+
-em	≠	≠	+		+		≠
-is							≠

A felsoroltak közül az -is képzős származékok távolodtak el leginkább az alapszavuktól. Ez a képzőcsoport ún. „предикатные слова” alkot, tulajdonképpen a verbalnomina kérdéssel van dolgunk: a képzők főnévképzőként és igenévképzőként párhuzamosan fejlődtek (62). Cigankin (l. fent) az orosz *vid* és *zalog* fogalmak felemlegetését e tekintetben indokolatlannak tartotta.

A harmadik csoportot az önálló főnévből lett képzők alkotják: összesen 9 darab. Ezt a kérdést a szerző mondatnám izgalmasan írta le, mert hiszen joggal csodálkoztunk, hogy lesz pl. a 'fa' jelentésű szóból rokonságnevekhez kapcsolódva 'leendő' jelentésű utótag (91–92), pl. *moñ* 'meny', *moñpu* 'leendő meny(em)', vagy a *lun* 'nap' szóból a m. -*ság/-ség*-nek megfelelő elvont főnévképző (85–87), pl. *pemid* 'sötét', *pemidlun* 'sötétség'. Mondani sem kell, hogy ennek a szinte a szemünk láttára lezajló képzővé-válási folyamatnak a nyomonkövetése mekkora összehasonlító nyelvtörténeti tanulsággal szolgál. A szerző idézi a K. J. Majtinszkaja által feltételezett fejlődésmenetet (1965): szószervezet → általános szókapcsolat → összetett szó → szó ún. képzőféle elemmel (*слово с полусуффиксальным элементом*) → derivátum → tőszó (*коренное слово*), és szerinte (G. F. szerű) a finnugor nyelvekben az agglutináció miatt az összetett szó stádiumát ki lehet (*можно*) hagyni, a szószervezet elemeinek szigorú sorrendje mechanikus kapcsolódással képzőt eredményez (83: „скачка от словосочетания к деривату”).

A második fejezetben tárgyalt jövevény képzők kizárólag orosz eredetűek (100–106). Két csoportjuk van: az ún. régiek (a 11. század elejétől, 101–103) és az újabbak (103–106). Egyedül a -ka képzővel kapcsolatban áll elő új magyarazattal, a fgr. *-*kko* helyett kizárólag az oroszból származtatja, bár két kivételt azért engedélyez: *kzj. aj* 'apa', *ajka* 'após (a férj apja)', *en* 'asszony', *enka* 'anyós (a férj anyja)'. D. V. Cigankin (l. fent i. m.) a nagyszámú finnugor példára hivatkozva nem fogadja el a meggyőzőnek látszó magyarazatot. Egészében véve a jövevény képzőket jelentéktelen csoportnak tartja a szerző, és látván az első csoport gazdagságát és a második csoport növekvő számát igazat adhatunk neki.

A harmadik fejezet frappáns összegezése az elért eredményeknek. Különösen részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy miért állnak közel a kihaláshoz (120) az első csoportba sorolt képzők, az ún. régi képzők. A legfőbb ok szerinte a túlságosan gazdag jelentéstartalom és az alaki sokféleség közötti ellentmondás, amely túlfellett szinonimitást eredményezett (121). A deverbális –nem-deverbális főnévképző-csoport helyét, szerepét a növekvő produktivitással jellemezhető, alakilag jóval monotonabb másik két csoport veszi át, s ebben a fejlődésben az önálló szavak képzővé válásának folyamata finnugor jelenségnek tekinthető, ez jár nagyobb horderejű általános nyelvészeti tanulsággal.

A könyvet irodalomjegyzék (a rövidítésekkel, 123–132) és tartalomjegyzék zárja. Ez utóbbiban baj van a lapszámokkal (pl. 60, 90), és nincsenek jelezve a táblázatok: 1. Az -s elemű főnévképzők a permi nyelvekben (47), 2. Az -s elemű főnévképzők jelentései

(63–64), 4. A deverbális főnévképzők főbb jelentései (82), 5. A nem-deverbális képzők főbb jelentései (98). Továbbá joggal hiányolható a szómutató, hiszen a szerző gazdag példaanyagában egyfajta etimológiai szótár van elrejtve.

A könyv jól megírt, élvezetes és főleg tanulságos összefoglalása mindannak, amit a komi-zürjén főnévképzők múltjáról, jelenéről, sőt a jövőjéről tudni lehet. A deverbális – nem-deverbális főnévképző-csoportot illetően nem kérhetjük rajta számon azt a mélységet, amely A. Köves Magda *A permi nyelvek ősi képzői* (1965. 432 l.) című monográfiájára jellemző, hiszen a szerző a már eddig elért kutatások eredményeinek felhasználásával a többi főnévképző-fajtával együtt akart képet adni erről a fontos kérdésről. Együttal kifejezhetjük örömrőlünk afelett is, hogy könyvként vehetünk kézbe, éspedig a véde után viszonylag rövid idő elteltével egy szovjet kandidátusi értekezést. Ez korábban nem volt jellemző, remélhetjük tehát, hogy a jövőben egyre több ilyen jó kivétel fogja erősíteni a szabályt.

SZIJ ENIKŐ

G. И. Тираспольский: Над рукописями И. А. Куратова. Поиски и находки филолога

Коми книжное издательство, Сыктывкар 1985. 110 l.

A szerző ismert Kuratov-kutató. Ez a könyvecske saját kiegészítése, részben kevésbé tudományos ismételése korábbi munkájának, amely, miként a címe is mutatja, új oldaláról mutatta be az első komi-zürjén klasszikus költőt, Ivan Alekszejevics Kuratovot (1839–1875): I. A. Kuratov – a nyelvtudós (И. А. Куратов – языковед. Коми книжное издательство, Сыктывкар 1980. 144 l. – részletes ismertetését I. I. Ny. Kosztromina: SFU 20 (1984/1): 68–71). Kuratovot külföldön, s így nálunk is, ha egyáltalán ismerik, akkor költőként ismerik (erről I. Domokos Péter írását: И. А. Куратов за границей. CUFU 6. Studia Hungarica – Syktyvkar 1985. Budapest 1985. 329–333, bibl. 333–335).

Ez a két könyvecske nyelvészeti szempontból figyelemre méltó, számunkra is sok újat mondó kiadvány: 1. felhívja a figyelmet a nyelvész Kuratovra, aki ugyan nem a inkább a „nyelvészkedő” jelzőre szolgál rá, de többnyire felettebb tanulságos megállapításaival nemcsak a zürjén nyelvtudománytörténetnek, hanem az összehasonlító finnugor nyelvtudománynak is éppannyira különleges egyénisége, mint hazai viszonyaink közepette pl. Brassai Sámuel. Elsősorban mondatani és tipológiai (vagy ahogyan ő nevezte: morfológiai) fejtegetéseire kellene felfigyelni. Kuratov például meggyőződéssel hirdette, hogy az agglutináció egy-egy nyelvnek, nyelvcsaládnak nem öröktől fogva és örökké való jellegzetessége, hogy az agglutináló nyelvek szórendjüket tekintve „logikusak”: az ok megelőzi az okozatot, a következményt. Szerinte az emberi nyelv őstörténetében két szakasz különíthető el: az első az indulatszavaké, ezek tulajdonképpen még nem szavak, a más(od)ik a névmásoké, ezek már szavak, s közülük legrégebbiek a személyes névmások. Kuratov realista nyelvész igyekezett lenni, „мы должны описывать то, что есть в языке, а не то, что желали бы видеть в нем” – írta. Ennek ellenére természetesen vannak elfogadhatatlan és mosolyt keltő megállapításai, de hát e tekintetben kora nagyságai sem voltak kivételek (l. pl. a kínai rokonság kérdéséről az észtekét). 2. A címben jelzett könyv végén ott találjuk Kuratov rövid életének kronológiáját (halála ideje helyesen 1875. november 17/29; 102–103) és a szerző által „válogatottnak” minősített Kuratov-bibliográfiát (a róla írt művek gazdag felsorolását), amely nagy szolgálatot tehet mindazoknak, akik tudománytörténettel, konkrétan az oroszországi finnugrisztika vagy a zürjén nyelvtudomány történetével foglalkoznak.

SZIJ ENIKŐ

Л. Н. Жеребцов — Н. Д. Конаков — К. С. Королев: Из жизни древних коми

Коми книжное издательство, Сыктывкар 1985. 134 l.

A magyarul kissé esetlenül hangzó, a teljességre nem törekvő sejtető címet – *A régi komik életéből* (Из жизни...) – egy olyan, látszólag három szerző által írt könyv kapta, amely valójában három „önálló” szerző egy-egy önálló, egymással

össze nem függő tanulmányából áll, s amelynek célja a tudomány eredményeinek népszerűsítése.

Az első rész szerzője L. Ny. Zserebcov. Őt mint a zürjén etnogenezis és etnikai történet kutatóját jól ismerjük (l. NyK 86 : 265—267). Ennek az írásának a címe (amely magyarul szintén nem hangzik jól) Komi néprajzi szemle (Этнографический обзор коми народа, 7—56) csak részben illik a tartalomhoz, ugyanis a 14—29. oldalig terjedő részt a zürjén történelem tölti ki, ezt követi a hagyományos gazdálkodási formák (29—36), a tárgyi (36—45) és a szellemi kultúra (46—53) leírása. Mindez a maga nemében, vagyis a nagyközönségnek szánt tudománypopularizálás terén az első, jól sikerült, tömör összefoglalása annak, amit a felsorolt témákról tudni illik, és terjedelménél fogva, stílusának köszönhetően meg is lehet tanulni. Ezt a részt azonban nem annyira a tartalom teszi a nyelvész szakember számára hasznossá és nélkülözhetetlenné, hanem az egész könyv formai-tartalmi újdonsága: a térképeken kívül a 31. oldaltól kezdve vonalas ábrákat találunk a hosszúkás, keskeny könyv feltűnően széles margóján. Egyfajta képes kétnyelvű néprajzi szótárt (l. finn vonatkozásban T. Vourela Kansatieteen sanasto-ját, Tietolipas 13), amelynek nemcsak a Wörter und Sachen-problémáknak a megoldása során, és nemcsak azon ritka alkalmakkor vehetjük hasznát, amikor zürjénből fordítunk népköltészetet és szépirodalmat magyarra, hanem akkor is, amikor oroszról, ugyanis az itt ábrázolt tárgyak neve rendszerint fordítás nélkül marad benne az oroszra fordított zürjén műben is (l. pl. G. Juskov: Kutatóút. SzovjIr. 1985/6 : 64—105).

A második tanulmány a zürjének hajdan szinte egyetlen létformáját, a vadászéletet ismerteti (Komi vadászok; Коми охотники, 57—92). A szerző, Ny. D. Konakov elsősorban saját kutatásai alapján, magabiztosan és élvezetesen részletezi a zürjén vadászélet jellegzetességeit, pl. a vadász társadalom szerveződését, a vadászkerkölcset, a vadászattal kapcsolatos hiedelmeket, a gyerekek vadásszá nevelésének menetét. Néhány vadászéletre nevelő mondókát két nyelven is olvashatunk benne.

A harmadik tanulmány szerzője a régész K. Sz. Koroljov. Ebben a régészet iránt vonzalmat ébresztő, esszéisztikus, helyenként pedig élménybeszámolóhoz hasonlító, egyenetlen stílusú, vegyes műfajú írásában a Középső Vicsegda menti komik őstörténetével, történetével foglalkozik (A komik ősei a Középső Vicsegda mentén, Предки коми на Средней Вичегде 93—134) — első ízben foglalva össze a magyközönségnek is érthető módon mindazokat a régészeti eredményeket, amelyeket az 1970-es évektől kezdve ennek a korábban nem kutatott területnek az „ásása” során értek el — az ő irányításával. Ez a könyvnek a legtöbb újat mondó része, és nyelvészeti szempontból az teszi említésre méltóvá, hogy itt olvashatjuk régészeti igazolását annak az egykori keleti ózürjén nyelvjárásról (восточный древнепермский говор) szóló feltételezésnek, amellyel pusztán nyelvi tényekre hivatkozva V. I. Litkin állt elő az 50-es években, és amelyet V. A. Ljasev az 1980-as turkui kongresszuson éppen Koroljov friss régészeti eredményeire hivatkozva fejtegetett (Диалектное членение древнекоми языка. Научные доклады КФ ИЯЛИ 60. 1980).

A 70-es évekig úgy vélték, hogy a Vim és az Alsó-Vicsegda mentén alakult ki a komi-zürjén etnikum. A 16. századi források szerint a Vicsegda „körülölelte az egész permi földet”, de csak most sikerült bizonyítani, hogy a Vicsegda kérdéses, több mint 800 km-es szakasza mentén már a 11—12. században is sajátos kultúrájú, kétségbevonhatatlanul ózürjén népesség lakott. A kérdéses Vicsegda-szakasz azonban permi-ugor szempontból sem közömbös, mivel a térképészeti adatok, pl. Vitsen térképe szerint (1663) a Felső Vicsegda mentén és attól „lejjebb” „Vahulicz” vagyis „vogulicsi” éltek. A szerző érzékletesen írja le az egymásnak ellentmondó forrásokat, nem hagyva kétséget afelől, hogy e terület további kutatása mennyire fontos mind a régészet, a történelem, mind a nyelvészeti szempontjából.

Egészében véve a könyv valóra váltja a szerkesztői előszóban körvonalazott reményeket: bizonyos, hogy olvasója sokat tanul és nem marad közömbös a komi föld és nép iránt.

SZIJ ENIKÓ

Лексикология современных мордовских языков. Учебное пособие. Под редакцией профессора Д. В. Цыганкина

Саранск 1983. 294 + [2] l.

1. A tallinni finnugor kongresszus alkalmából készített Финно-угроведение в Мордовской АССР c. kiadványban (Szaranszk 1970. 77 l.) I. Sz. Buzakov a mordvin nyelvtudomány eredményeit a kezdetektől 1970-ig foglalta össze (Языкознание: 3—21). Az

alábbiakban az azóta eltelt másfél évtized alatt végzett mordvin nyelvészeti munkálatakról adok rövid tájékoztatást.¹

Az egyetemi és a főiskolai oktatás számára készült szaranszki tankönyvekről, jegyzetekről kell mindenekelőtt beszámolnom. Közülük a legfontosabb az új mordvin leíró nyelvtan (Грамматика мордовских языков... Szerk. Д. В. Цыганкин. 1980. 430 l.), amely az 1962-ben megjelent grammatika korszerűsített változata, valamint a mordvin szókészlet — címben jelzett — modern szintézise. A mordvin szakos hallgatók képzése és a tudományos kutatás szempontjából egyaránt hasznos szófejtő szótárak (erza-mordvin: 1977-ben, moksa-mordvin: 1982-ben; ismertetésüket l. a 316—321. lapon), valamint részlettanulmányok is napvilágot láttak (pl. Д. В. Цыганкин: Фонетика эрзянских диалектов. 1979. 111 l.; уő.: Грамматические категории имени существительного в диалектах эрзя-мордовского языка (определенности — неопределенности и притяжательности). 1978. 69 l.; уő.: Словообразование в мордовских языках. 1981. 80 l.; В. М. Имярекова: Определительные словосочетания в мордовских языках. 1984. 82 l.; stb.). A jegyzetek között korszerű gyakorlatfüzeteket is találunk (vő. pl. К. И. Ананьина: Задания к практическим занятиям по мокшанской диалектологии. Фонетика. 1983. 36 l.). A különböző egyetemi kiadványok, főleg a módszertani jellegűek gyakran mordvin nyelvűek (vő. pl. Н. А. Беззубова, М. Д. Имайкина: Эрзянь кельнь фонетика. [Gyakorlatok.] 1984. 35 l.; К. И. Ананьина, Т. И. Ломакина: Мокшень кялень практикум. 1985. 86 l.; В. М. Имярекова (szerk.): Мокшень кялень морфологиять коряс практикум... 1985. 94 l.; stb.). A nem-mordvin szakosok számára is közzétettek a hallgatók anyanyelvét tömören összefoglaló jegyzeteket (vő. pl. М. П. Трошева: Учебное пособие и программа по мокша-мордовскому языку для студентов иностранного факультета... 1973. 21 l.). Említést érdemel még a kisiskolásoknak erza-mordvinul írt, rendkívül szemléletes és sokszínű, játékos anyanyelvi „rejtvénykönyv” (Д. В. Цыганкин: Занимательной грамматика... 1974. 94 l.).

Az elsősorban a kutatás céljait szolgáló mordvin nyelvészeti kiadványok rendszerint sorozatok részeként jelennek meg Szaranszkban. A 40-es évektől az 50-es évek második feléig publikált Записки с. sorozatot a Труды váltotta föl; ez utóbbinak egyes számai — tartalmuknak megfelelően — különféle címeket viselnek (pl. Вопросы мордовского языкознания. Выпуск 42. 1972. 329 l., выпуск 49. 1975. 110 l.; Вопросы синтаксиса мордовских языков. Выпуск 46 часть II. 1973. 102 l.; Проблемы межязыкового контактирования. Выпуск 61, серия лингвистическая. 1981. 148 l.; Проблемы грамматического строя мордовских языков. Выпуск 77, серия лингвистическая 1984. 198 l.; stb.). A 70-es évek második felétől kezdve új sorozat is jelentkezik: a Финно-угристика а финнугор nyelveket oktató felsőfokú intézmények tanárainak, kutatóinak tudományos orgánuma (alcíme: Межвузовский тематический сборник научных трудов) — ennek tudomásom szerint eddig három számát adták ki, a harmadikat 1980-ban. Ugyancsak a 70-es évek óta, a Volga-menti köztársaságok fővárosainak egyikében teszik közzé az Ономастика Поволжья с. új névtani sorozatot; ennek Szaranszkban publikált negyedik kötetében (1976. 353 l.) mintegy húsz tanulmány foglalkozik különböző mordvin onomasztikai kérdésekkel. Itt kell megemlítenem egy 1963-ban indult és 1978-ban lezárult sorozatot is, amely egyaránt nyelvészeti és néprajzi vonatkozású: napvilágot látott az Устно-поэтическое творчество мордовского народа с. nyolckötetes kiadvány utolsó kötete (Том восьмой. Детский фольклор. 1978. 297 l.). Végül figyelmet érdemel, hogy a helsinki Apuneuvoja/Hilfsmittel-sorozat 8. számaként erza-mordvin tankönyvet adtak ki (M. V. Mosin—N. S. Bajuskin: Ersämordvin oppikirja. 1983. 188 l.). Emlékeztetőül: Н. Раasonen mordvin kresztomátiája (MдChr.; 1909, 1953²) ugyanennek a sorozatnak 4. kötete.

Önálló műként elsősorban szótárak jelentek meg Szaranszkban (vő. pl. P. С. Ширманкина: Фразеологический словарь мордовских языков. 1973. 221 l.; И. П. Инжеватов: Топонимический словарь. 1980. 222 l.; Р. Н. Бузакова: Словарь синонимов эрзянского языка. 1982. 191 l.; stb.). — Көзismerten kiemelkedő munkát végeznek a moszkvai mordvin kollégák: А. Р. Феоктысизтов (vő. pl. Русско-мордовский словарь [Дамаскина]... Москва 1971. 370 l.; Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков. (Ранний период). Москва 1976. 257 l.; stb.), valamint С. I. Jermuskin (vő. pl. Ареальные исследования по восточным финно-угорским языкам (эрзя-мордовский язык). Москва 1984. 140 l.). Itt érdemes megemlíteni, hogy a rejtélyes

¹ Az itt felsorolandó kiadványok többségét a legutóbbi sziktvikari finnugor kongresszuson kaptam a mordvin kollégáktól. Mindezért fogadják ezúton is hálás köszönetemet.

merja nyelv monografikus feldolgozása (O. B. Ткаченко: Мерянский язык. Киев 1985. 206 l.) is beható tanulmányozást, kritikai feldolgozást igényel.

Az 1985-ös sziktiivkari kongresszusra, D. V. Cigankin szerkesztésében közzétett gyűjteményes kötet (Основные тенденции развития финно-угорских языков... Саранск 1985. 151 l.) tíz mordvinisztikai értekezése — tematikájában, szemléletében — egyben az 1970 óta mutatkozó jelentős előrelépést szimbolizálja.

2. A Лексикология современных мордовских языков c. egyetemi jegyzet a mordvin szókészlet valamennyi lényeges kérdését tárgyalja. Az alábbiakban nem föltétlenül a fejezetek sorrendjében, hanem az általam helyesebbnek tartott logikai rendben veszem sorra az egyes témaköröket.

Bevezetésként a kötetet szerkesztő D. V. Cigankin a mordvin nyelv jellemző vonásait összegezi (4–22). Az első, kifejezetten lexikológiai témakörű fejezetben M. T. Bibin a mordvin szó helyét vizsgálja meg a nyelv struktúrájában (23–33). R. N. Buzakova jelentésük szempontjából elemzi a mordvin szótípusokat (34–86). Az egy- és több jelentésű szavakat, a homonimákat, szinonimákat és antonimákat részletesen taglaló és tipizáló tanulmány (sorozat) a gyűjteményes munka legjobbjai közé tartozik, s közülük is kiemelkedik a szinonimákkal foglalkozó rész (a szerzőnő fentebb említett szinonimaszótárán kívül l. még a következő monográfiáját: Синонимы в мордовских языках. Саранск 1977. 246 l.). A mordvin szókészlet tagolódásának témakörében N. Sz. Aduskina, K. I. Ananyina, továbbá R. A. Aljoskina és N. Sz. Aljamkin a szavak társadalmi fontosságával kapcsolatban a mordvin aktív és passzív szókészletet, az alap- és peremszókincsét mutatja be, majd a szavak térbeli és társadalmi rétegek szerinti megoszlását (a mordvin tájszókát, illetőleg a csoportnyelvi szavakat és a zsargonokat) ismerteti, valamint az élőnyelvi használathoz viszonyított osztályozás keretében a mordvin archaizmusokat és neologizmusokat tárgyalja (174–192). A mordvin állandó szókapcsolatok specialistája, a — korábban idézett — mordvin frazeológiai szótár szerkesztőnője, R. Sz. Sirmankina írta a frazeológiai szócsoportokat sokoldalúan, mintaszerűen elemző fejezetet (211–237). A mordvin szókészlet stilisztikai rétegződése c. összegezés (193–210) M. A. Kelin és T. M. Tyihonova munkája. Felfogásom szerint ezután lehetett volna sort keríteni a mordvin tulajdonnevek rendszerének a bemutatására; a mordvin helynév-típusok egyébként kitűnő összefoglalása D. V. Cigankin érdeme (161–173). Más anyagrendezés esetén az eddig említett leíró szempontú fejezeteket követhették volna a történeti jellegűek. Ez utóbbiak közül is az Etimológia címet viselő történeti jelentéstani tanulmány — D. V. Cigankin és M. V. Moszin műve (141–160) — kíváncsított volna elméleti bevezetésnek, s csak utána sorakozhattak volna fel a további fejezetek: M. V. Moszin példás rendszerezése a mordvin szókészlet, mindenekelőtt az ősi elemek történetéről (87–100), valamint a mordvin szókinés belső (szóképzés és szóösszetétel útján) és jövevényelemek révén történő gazdagodását gazdag példamagyarral szemléltető írások (P. Sz. Kudajev, Sz. I. Lipatov, P. G. Matyuskin és M. V. Moszin közösen írt két fejezetét l. 101–140). Figyelmet érdemel, hogy a szóképzésről és a szóösszetételről szóló fejezetet a szerzők nem grammatikai (vö. GrMdJa. [1980] 99–136), hanem történeti lexikológiai szempontok szerint tárgyalják. A gyűjteményes kötetet A. P. Feoktyiszov nagyszerű fejezete zárja a mordvin lexikográfia történetéről (238–290).

A leíró fejezetekkel kapcsolatban azt tanácsolom a mordvin kollégáknak, hogy a mordvin szókészleti — s emellett a grammatikai — kérdések tárgyalásakor a jövőben az eddiginél nagyobb teret szenteljenek a többi finnugor nyelvre vonatkozó elemzéseknek, tipizálásoknak (a finnek, az észtek és a magyarnak egyaránt hozzáférhető orosz nyelvű leíró nyelvtana is van). Aligha lehet például véletlen, hogy a könyv olvasásakor a mordvinnal számos metaforikus, funkcionális, szemléleti egyezést, hasonló frazeológiai egységet stb. vettem észre a magyarban; vö. világos tekintet (a 40. lapon levő mordvin példához), (asztal)láb (44), (rádió)hullámot fog (61), két-három (139), szemtől szembe, napról napra, az öröög vigyen el! (220), pusztá kézzel (221), kőszívű (222), a tyúkokkal kel (225), észben tart (233), nem hisz a fülének/szemének (234) stb.

A történeti fejezetekhez néhány kritikai észrevételt fűzök. Volgai finnugor korról ma már nem szokás beszélni (vö. 5–6, 11, 163 stb.; másutt helyesen finn-volgai kor szerepel: 94–95). Az uráli alapnyelvre visszavezethető szóanyagnak természetesen az uráli, nem pedig a finnugor alapalakját (vö. 90–91) lett volna logikus megadni. Az iráni, illetve a balti jövevényelemeket (102–103) időrendi és egyéb okokból közismerten rétegekre lehet — és kell — osztani. A *fišme* 'lánc' a 102. lapon iráni, a következőkn balti eredetű; a *tarvaz* 'sarló' előbb (96) megfejtetlen szó, majd — helyesen — [finnugor kori] indoiráni átvétel (102; mindkét szóról l. Joki: MSFOu. 151: 308, ill. 325). Csak az erza-mordvinhoz viszonyítva lehet helytálló az a megállapítás, amely szerint a moksa-

mordvinba „a kölcsönzések többsége a törökből került” (99), mert abszolút számot tekintve ma a moksában a töröknél sokkal több az orosz jövevényszó. (A mordvin nyelvet ért idegen hatások problematikáját l. Zaicz: NyK 78: 174—176.) A *pondo* 'pudding' és a *roz* 'rozs' (9—10, 107) szláv származtatása tarthatatlan (vö. pl. SKES *punta*¹; ESZK *pydžóe*), s pl. a *kapsta* 'káposzta' (107) és a *buka* 'bika' (108) orosz eredeztetése is vitatható (vö. pl. MSFOu. 48: 146; NyK 71: 188). A mordvin lexikográfia történeti áttekintéséből kimaradt a két kis mordvin etimológiai szótár; a könyv végi — egyébként néhány hibája ellenére is kitűnő — bibliográfiai jegyzékbe bekerültek ugyan, de ebben az erza-mordvin szótár egyik társszerzőjének a neve tévesen van megadva (vö. 293). Néhány számunkra kissé mehökkentő kifejezés: „mordvin [nyelvi] ág” (12), az erza és a moksza „közeli rokon nyelvek” (13), a mordvinban sok a „szovjetizmus” (értsd: russzicizmus; vö. 269). Végül: az alapnyelvi mássalhangzók finnugor nyelvekbeli fejlődését szemléltető táblázatokban (157) jó néhány hiba van (vö. pl. OsnFgrJa. 1: 124, 129, 131).

Ahhoz, hogy e lexikográfiai munka egészét kellőképpen értékeljük, egybe kell vetnünk az 1972-ben azonos szerkesztőtől és azonos címmel közzétett előzményével. Az akkori 122 lapos jegyzetnek hat szerzője volt, a mostani két és félszer nagyobb terjedelműnek pedig tizenöt. A *Лексикология современных мордовских языков* c. műnek terjedelmén kívül tartalma is meggyőzően bizonyítja a mordvin szókészlet rendkívüli gazdagságát. Emellett — tekintetbe véve az 1. pontban ismertetett munkálatokat is — különösen örvendetes a fiatal mordvin nyelvésznemzedék egyre ígéretesebb kibontakozása.

3. Úgy látom, hogy a mordvin nyelvtudomány sokat törlesztett a cikk legelején említett kiadványban, 1970-ben észlelt adósságokból (vö. FgrMdASSR 13, 14, 17, 21). Elsősorban a következő területeken maradtak még tennivalók: 1) a történeti fonológia témakörében (vö. i. m. 21); 2) a köztársaság határain kívüli mordvin nyelvjárások tanulmányozása és a mordvin nyelvjárási atlasz összeállítása terén (vö. i. m. 17, 21); 3) az 1965-ben öt kötetesre tervezett mordvin nyelvjárási szótár kiadásában (vö. M. H. Колядёнков: *Словарь мордовских языков... в 5-ти томах. Проспект. Саранск 1965. 82 l.*); 4) a mindmáig kiadatlan mordvin szótárak (a 18. század közepéről: *Leks-MdJa. 249—251*; a 19. század közepéről: *255—257* és *257—258*; a 20. század elejéről: *262—266*) publikálásában; 5) a történeti mondattan területén (vö. FgrMdASSR 21). A recenzió 1. pontjában vázolt sokrétű tevékenység alapján e feladatok elvégzése sem lehet illuzórikus.

ZAI CZ GÁBOR

Д. В. Цыганкин — М. В. Мосин: Эрзянь кельнь нурькине этимологической словарь. (Школанень пособия)

Мордовской книжной издательствась. Саранск 1977. 120 l.

Az iskolai használatra szánt kis erza-mordvin etimológiai szótár csak nagy késéssel jutott el hozzánk, de bemutatását egy évtized távlatában is időszerűnek tartjuk.

A szerzők. A szótárirók egyike D. V. Cigankin professzor, a szaranszki mordvin nyelvészeti intézet vezetője, aki a mordvin nyelvtudomány valamennyi ágában könyvek, tanulmányok sorát jelentette meg. Imponáló életművéből ezúttal csak kettőre utalunk: az ő szerkesztésében jelent meg a modern mordvin leíró nyelvtan (*Грамматика мордовских языков. Фонетика, графика, орфография, морфология. Саранск 1980. 430 l.*) és a mordvin szókészlet legújabb szintézise is (ez utóbbi művet közvetlenül ez előtt az ismeretetés előtt mutatjuk be). A könyv másik szerzője az ugyancsak szaranszki M. V. Moszin, aki tudományos pályafutásának kezdete óta a mordvin szókészlet problematikájával foglalkozik. Az 1971-ben Tartuban megvédett kandidátusi értekezése (*Мордовско-эстонские лексические отношения*) óta írt számos írása közül a mordvin szókincs ősi elemeiről a közelmúltban megjelent elemzése [*Финно-угорская лексика в мордовских и прибалтийско-финских языках. (Семантический анализ). Саранск 1985. 85 l.*] érdemel különös figyelmet.

A címszóanyag, a szócikkek felépítése. A néhány lapos bevezető és a rövidítésjegyzéket (3—6) a cirill betűrendben megadott szócikkek követik (7—120). M. V. Moszin 1986. március 8-i szíves levélbeli közlése szerint a címszóanyag kiválasztása — hozzátehetjük: leggyakrabban, de nem kizárólag — az Эрзянско-русский словарь (Москва 1949. 268 l.) mordvin anyaga alapján történt.

A kis etimológiai szótár számításaim szerint 902 mordvin címszót tartalmaz. Az erza alakot rendszerint moksa megfelelője követi. A szerzők – úgy látom – 685 moksa-mordvin szót közölnek, eszerint tehát az erza címszavaknak mintegy 76%-a ismeretes a moksában is. Ha ehhez még hozzáteszük azt, hogy az e művet négy évvel követő, kissé terjedelmesebb moksa-mordvin etimológiai szótárban (M. A. Келин, М. В. Мосин, Д. В. Цыганкин: Мокшэн кялен нурьхкяня этимологический словарь. Саранск 1981; vö. ismertetésemet követően keresztves László recenzióját) a moksa címszavaknak közel 86%-a – ha jól számolom, 1039 közül 890 szó – mellett áll erza alak, akkor ismét felvetődik az a kérdés, amit 1985-ös sziktiivkari kongresszusi előadásommal (vö. NyK 87 [o: 86]: 438–443) kapcsolatban a mordvin kollégáknak fölvettem: ilyen fokú lexikai – és hasonló mértékű grammatikai – egyezés esetén vajon indokolt-e két mordvin nyelvről beszélni. Véleményem szerint semmi esetre sem; s csak sajnálhatjuk, hogy annak idején nem egy irodalmi nyelvet hoztak létre. A szócikkekben egyébként a szerzők is olykor egyes számot használnak a mordvin nyelv megjelenésére: „moksérzañ kel” (éi alatt [113], kšuman alatt [47] stb.).

A mordvin szavak jelentését oroszul olvashatjuk. Ezután következnek a címszó etimológiájának átlagosan 4–5 soros kifejtése. Az idegen nyelvi szóanyagot a szótár írói erza-mordvinul értelmezik. Példaképpen álljon itt egy szócikk (a szöveget csak magyarul, az adatokat átírva, a szójelentéseket eredeti formájukban adom meg): „*Utomo*, *M utom* 'амбар'. Finnugor eredetű. Megfelelői vannak a finnugori nyelvekben: finn *aitta* 'utomo', észt *ait*, karj. *aitta* 'utomo'.” (109).

Az etimológiai rétegek. A szótári címszavak a régi (erza-)mordvin szókészletet reprezentálják. Feltűnő, hogy a korpusz kétharmada, mintegy 66%-a (593 szó = 65,74%) finnugor eredetű, és a belső szóalkotással, szóteremtéssel létrejött címszavak száma is közel 17% (151 szó = 16,74%; ebből szóképzéssel, összetétellel: 120 szó = 13,30%, onomatopoeitikus: 31 szó = 3,44%). Mivel a szótár ismeretlen eredetű elemeket nem tartalmaz (erre még visszatérek), a szavaknak fennmaradó jó 17%-a jövevényszó (158 szó = 17,51%; ebből indoeurópai 9 szó; indoiráni, iráni 10 szó; balti 3 szó; gót 1 szó [eddig: 23 szó = 2,55%]; török 61 szó = 6,76%; orosz 74 szó = 8,20%). A finnugor rokon nyelvi megfelelők szótári közlése alapján az ősi örökséghez tartozó szavaknak hozzávetőlegesen a fele finnugor korinak, egy-egyegyede finn-permi, illetőleg finn-volgai korinak tekinthető (mint a fentebbi szócikkmintából is látható, a szerzők ez utóbbiakat is gyakran „finnugor szóként” tárgyalják; 1. még alább is). Figyelmet érdemel, hogy a mordvin képzett és összetett szavak töveit, illetőleg alkotóelemeit is – az esetek túlnyomó többségében (93,33%-ában) – ősi örökségek, s a hangutánzó-hangfestő szavaknak is szinte kivétel nélkül van – szemléleti, nem etimológiai – párhuzamuk a finnugor nyelvekben. Nagyon megtévesztő lehet azonban például az a statisztikai összegezés, amely szerint a szótár 82,48%-a eredeti mordvin szót foglal magában. Ezért meg kell jegyeznünk, hogy az említett számok és százalékarányok csak a szótár bemutatását, jellemzését szolgálják, semmiféle következtetésre, összehasonlításra nem alkalmasak. Nem alkalmasak többek között azért, mert 1) kizárólag a rég(ebb)i – e tekintetben sem teljes – mordvin szókészlettel kapcsolatosak, tehát pl. a mai szógyakorisággal egybevetve ezek az arányok rendkívül hamis, torz képet mutatnának; 2) a szófejtések egy része felülvizsgálatra szorul; 3) az alap- és származékszavak, az ősi örökségek és az onomatopoeitikus szavak stb. elkülönítése terén nehézségek adódhatnak; stb.

Néhány kritikai megjegyzés. Könnyű és hálás dolog etimológiai szótárt bírálni – a recenzens nem kíván ennek lehetőségével visszaélni. A most következő reflexiók ezért mindenekelött módszertani jellegűek lesznek.

A szerzők láthatólag jól ismerik az etimológiai szakirodalmat, ha a legújabb külföldi munkák (pl. föltehetően az MSzFE 2. kötete) csak késéssel juthattak is el Szaranskba, s a szótárban némelykor ma már csupán tudománytörténeti érdekességű műveket (pl. O. Donner finnugor összehasonlító szótárát; vö. *čopoda* alatt [114]) idéznek is. Forrásjegyzéket a szótár írói sajnos nem közölnek, de a szócikkekben elvetté utalnak különféle szótárakra (FUV, SKES, ESzK, Paasonen [MdChr], Vasmer, Preobrazszkij, Dal' stb.) és – a kérésre küldött, említett levélbeli tájékoztatás alapján – az MSzFE-t, Sanszkij, Abajev és Szevortjan szófejtő szótárát, valamint a csuvas és a tatár etimológiai szótárt is hasznosították. A szófejtések megítélésében azonban nehézséget okoz, hogy a szócikkekhez semmiféle bibliográfiai utalás nem kapcsolódik.

A címszóanyag kiválasztásának két fő szempontja lehetett: 1) a szótár lehetőleg tartalmazza az ősi (erza-)mordvin szóanyagot, és 2) e szóanyagnak etimológiai is adjon. Minden nyelv szókészletének természetes velejárója, hogy elemeinek egy részét – leggyakrabban legalább 10%-át – nem lehet (megnyugtatóan) magyarázni. E szótár-

ban az ismeretlen eredetű szavak — már említett — hiánya mellett még a bizonytalanságtényező is legföljebb a „mozna súlmams” [„összekapcsolható”; pl. *vasen* (13)], „erävi lovoms” [„vminek tekintendő”; pl. *moro* (60)], ill. — igen ritkán — a „parak etimologičeski súlmavi” [„etimológiailag talán kapcsolatba hozható”; pl. *kotat* (42)] formulára szorítkozik, s párját ritkítja az effajta megállapítás: „net sootvetsvijafne lovovit somnifeinojks” [„megfelelő vitatottak”; *čevgel* (112)].

A címszók egyes esetleges bővített kiadásban gyarapítható más régi szavakkal is, mindenekelőtt a mordvinok *erža* 'erza' és (E) *mokšo* 'moksa' önelnevezéseinek fölvetelével. Az e szótárból hiányzó, de a mintának tekintett ERSI-ban meglévő, például *k-* kezdetű szavak között vannak ősi eredetűek, belső keletkezésűek stb., de vannak bizony ismeretlen eredetűek is: *kaka* 'gyermek', *kal* 'fűz(fa)', *kalgams* 'harap', *kargoč* 'sáros', *karmams* 'nekikezd', *kaval* 'súlyom', *kavašams* 'megvendégel', *kažvarč* 'vakond', *kedij* 'tavaszi', *kezežen* 'ősi', *kirga* 'nyak', *kiska* 'kutyá', *kiške* 'test', *kopačams* '(be)burkol', *košt* 'levegő', *kučkorams* '(meg)rúg', *kučoms* 'küld', *kumba* 'szőnyeg', *kunška* 'közép', *kurok* 'gyorsan' stb.

A szótár 20. századi orosz jövevényszavakat csak elvéve közöl; vö. *park* (72), *felša* (86), *teatra* (100). Következetlenség mutatkozik a hét napjainak és a hónapneveknek a tárgyalásában; közülük a szótár csak a *šereda* (90), ill. a *dekabrá* (19), *maj* (55) és a *šentabrá* (90) címszavakat tartalmazza. — Ha egy újabb orosz jövevényszó címszó a szótárban, akkor egy második kiadásban véleményem szerint érdekes és hasznos volna a fogalomnak pl. — régi nyelvi, ill. nyelvjárási — belső keletkezésű nevét is fölvenni vagy megemlíteni (vö. *bolota* [10] ~ *čejadavks* stb.).

A szójelentéssel kapcsolatban többféle probléma is adódott. A címszók orosz jelentése jó néhányszor hiányzik (a *b-* kezdetű szavak között pl. 7 szóé), gyakran ősi szavakra vonatkozóan is (pl. *jutams* [119], *londadoms* [53], *pukšo* [83], *vastoms* [13]), sőt több ízben az egész szócikkben nincs egyetlen jelentés sem (pl. *kajma* [24], *korás* [41], *sokafams* [92]). A homonimák jelentését némelykor — de nem következetesen — mordvinul is olvashatjuk (pl. *kajams*¹⁻² [29]). Teljességgel érthetetlen, hogy az *erza* címszó mellett nem ritkán ott áll a *moksa* j e l e n t é s b e l i — de nem etimológiai! — megfelelő is; pl. *M drozd* (*tirdaz* a. [105]), *M kandoms* (*vijems* a. [18]), *M lefsk* (*čipaka* a. [110]), *M olga* (*žerda* a. [20]), *M traks* (*skal* a. [92]) stb.

A szótár csak kivételesen említ szamojéd rokon nyelvi megfeleléseket (pl. *oš* [70], *unža* [107], *venč* [16]), uráli korról nem tesz említést. (Az ugor megfelelők sínesenek megadva rendszeresen; a szótárból hiányzó magyar elemekről l. alább.) A „finnugor” terminust — mint említettem — a szerzők rendszerint összefoglaló elnevezésként használják; e megjelölés nem helyeselhető, ha az adott szócikkben csak finn-permi vagy finn-volgai etimológiai megfelelők szerepelnek. Például csak alig néhány esetben olvashatunk *fin n-per mi* kori szóelemekről; vö. *šov* (21), *kokkudav* (42), *lukša* (54); vö. még: *mirde* (59), *pursuz* (84) stb. Módszertanilag a szerzőknek különösképpen az az eljárása nem megnyugtató, amely szerint olykor egyetlen észtt megfelelő alapján *fin n-ugor na k* minősítenek egy-egy mordvin címszót (pl. *čeke* [112], *lakams* [47], *uzavtoms* [106] stb-stb.), ha azok egy része valóban uráli vagy finnugor kori örökség lehet is (pl. *jam* [120], *uškiraj* [108] stb.). A szófejtés szempontjából már az gyanús, ha egy *fin n-volgai na k* tekintett szónak kizárólag — és a szótárban sorozatosan — csak az észttől sikerül etimológiai megfelelőt találni, a finnból és a többi finnségi nyelvből nem. Ha viszont más finnségi megfelelői is vannak pl. a mdE *kšnat* (46), *kuro* (45), *lačo* (49), *lela* (50), *leške* (51), *Ujadoms* (52) stb. szónak, akkor közülük még legalább egyet, lehetőleg a finnt, föltétlenül és rendszeresen közölni kellene. Nincs viszont szükség effajta negatív megállapításokra: „E szónak [a megadott(ak)on kívül] más finnugor [= rokon] nyelvek szókészletében nincsenek megfelelői” (vö. pl. *nuvšems* [66]). Ennek ugyanis némelykor veszélyes következményei lehetnek; pl. az *orna*-nak [69] finn, az *orto*-nak [67] lapp, a *pujarmo*-nak [85] szamojéd egyeztetése is van. Másfelől viszont pl. a *šejede* (89); vö. finn *sikeä* 'mély'!) és a *sopams* (93) rokonítására az észtt sem alkalmas. Mindenesetre hangsúlyozandó, hogy a legtöbbször helyes az ősi eredetű mordvin címszók etimonja, csak a „finnugornak” nevezett szót a szótárban felsorolt megfelelők alapján, rugalmasan kell értelmezni; ilyenformán valóban finn-volgai kori örökség pl. a *čava* és a *čavoms* (110), a *čovar* (114), a *jažams* (119), a *šleke* (116) stb.

Befejezésül még három apróbb észrevétel. — A lexikográfiai okokból *-ms* igenév-képzővel ellátott igei címszók jó részét (pl. *ičems* [23], *karams* [27], *palams* [70] stb.) a szerzők indokolatlanul származékszónak tartják, de vannak ellenpéldák is (pl. *jangams* [120], *mešdams* [58], *urnoms* [108] stb.), különösen a kölcsönszavak esetében. — A jövevényelemek átadó nyelvi alakja nincs mindig megadva, pedig nem érdektelen, hogy pl. a *bešan* (10), *čej* (112) vagy a *žaba* (20) milyen alakban és jelentésben ismeretes a török

nyelvekben. — Számunkra szokatlan a magyar, finn, észt — és más, nem-rokon nyelvi — adatok cirill betűs írásmódja; pl. m. *хадъ* [= *hagy*] (24), *көнһөк* [= *könyök*] (33), finn *läkähtyä* [= *läkähtyä* '(meg)fullad'] (50), *сюрья* [= *syryä* 'oldal'] (113), *юкси* [= *yksi* '1'] (15), észt *üaps* [= *järv* 'tó'] (117), *рахвас* [= *rahvas* 'nép'] (85) stb. Ez az eljárás sok hibához vezet; vö. pl. m. *хасюн* [o: *хасон* = *haszon*] (24, 28), *лӧһны* [o: *лӧһни* = *lög* (ni)] (52), *ен* [o: *ён* = *ön*] (96) stb. Helyesebb lett volna mindenütt az eredeti latin betűs alakokat — gyakorlati okokból — transzlitterált cirill változatukkal kiegészítve közölni; pl. így: m. *viz* [eüz] (vö. 15).

A szófejtések rövid értékelése. Az ősi eredetű mordvin szóanyag etimológiai értékelésének megbízhatóságát elsősorban a szótárban felsorolt magyar megfelelőek alapján ellenőriztem. A szótárban összesen 143 magyar szómegfelelést találtam; közülük 111-nek (77,62%) helyes, 32-nek (22,38%) pedig téves a mordvin-illetőleg a szótári mordvin címszóval való — egyeztetése. Ugyanakkor közel húsz mordvin szó lehetséges magyar etimológiai megfelelője nincs megemlítve; vö. *az* (a 68. lapról hiányzik), *csomó* (97), *far* (82), *fecské* (73), *fog* (73), *fon* (79), *gyalog* (120), *ház* (43), *isz* (118), *íz* (116), *máj* (55), *nyal* (65), *nyil* (61), *súly* (91), *új* (67), *vele* (18). A szótár téves mordvin — magyar egyeztetéseinek magyar tagjai a következők: *csóka* (110), *ered(et)* (93), *ez* (88), *fogy* (83), *júr* (80), *hall* (25; hiányzik viszont *kula* a. [44] és *kundams* a. [45]), *hárs* (28; de vö. 41), *hón* (23), *húr* (36, 45), *igaz* (18), *jós* (20), *kör* (37), *köröm* (40), *közel* (23), *lő* (49), *mosolyog* (60), *nyaláb* (63), *nyes* (66), *pezseg* (82), *supát* (111), *szar* (89), *szeg* (91), *szenny* (112), *szú* (94), *tele* (105), *úszó* (11), *válík* (107; helyesen: 12), *viszont* (13), valamint a rejtélyes „*kedb, kedbec*” (31) és „*лок*” (52). Végül a *peřt* 'ház' (75) nem „*Бенн.*” [= magyar], hanem „*Бен.*” [= vepsze] szó (vö. SKES *pirtti* a.).

A modern etimológiai szótárak (MSzFE, TESz, SKES stb.) időközben megjelent mutatóinak segítségével egy újabb kiadásban e hibák, hiányosságok kiküszöbölhetők, s a téves egyeztetések a finn, észt, cseremisiz, zürjén, osztják, magyar szófejtő szótárak alapján könnyen felülbírálnak. Különösképpen felhívom a figyelmet a szótár észt etimológiai adalékainak kritikai újjáértékelésére az új észt etimológiai szótárak (Alo Raun: *Eesti keele etimoloogiline teatmik. Rooma—Toronto 1982*; Julius Mägiste: *Estnisches etymologisches Wörterbuch. I—XII. Helsinki 1982—1983*) figyelembevételével. A szakirodalmi utalások hiányában úgy látom ugyanis, hogy a szótár e téren szolgál a legtöbb újdonsággal, következésképpen ez a talaj a legingoványosabb is egyben.

A szótár jelentősége. A fenti kritikai megjegyzések segítő szándékkal íródtak, mivel tudomásunk szerint a szerzők új iskolai mordvin etimológiai szótár írására készülnek. Emellett mi is úgy tartjuk, hogy az oktatási célokra szánt művek esetében fokozott mértékben van szerepe a bírálatnak (vö. Hajdú: *NyK* 74: 263). A recenzens kifogásai mindenesetre rendszerint csak részletkérdésekre szorítkoztak. (Itt jegyzem meg: hely hiányában eltekintettem a szótárral kapcsolatos néhány további problémának, például a címszók hangalakjának, az orosz jelentésmegadás kérdéseinek, a két kis mordvin etimológiai szótárban az *erza* és a *moksa* szavak viszonyának, arányának stb. taglalásától.)

D. V. Cigankin és M. V. Moszin *erza* etimológiai szótára az első viszonylag nagy terjedelmű mordvin szófejtő munka; egyetlen számottevő előzménye, H. Paasonen *nyelvjárás* szójegyzéke (MdChr 58—155) közismerten csak etimológiai utalásokat tartalmaz. Az iskolai szótár (az *erza*-)mordvin alapszókinccs eredetét tömören, többnyire megbízhatóan és megnyugtatóan közli. Jó néhány új mordvin—észt etimológiáját az azóta napvilágot látott, imént említett két észt szófejtő szótár is megerősíti. A szerzők olykor megadják a nyelvjárás (pl. *eli* [117], *itevt* [23], *kanaskadoms* [26], *kikenädams* [35], *lačo* [49], *lijadoms* [52], *neřgaz* [64], *nevinča* [62], *pakař* [70], *purams* [84], *purks* [84], *tavadoms* [98]), ill. az archaikus (pl. *čando* [111], *ezrie* [116], *parma* [72], *tor* [103]) címszavaknak az irodalmi nyelvi formáját is (pl. *pursuz* a. [84], *viřez* a. [18] stb.). Találhatunk a szótárban néhány szaknyelvvé vált nyelvjárás szót is (pl. *kelkš* [31], *pujarmo* [85], *šulo* [97]). A szócikkek a szótár címszavainál valójában sokkal több etimológiát tartalmaznak: a címszóval kapcsolatban gyakran egy sor származékot, összetételt is felsorolnak (pl. *javoms* [119], *keme* [32], *panžoms* [71], *šulmo* [97], *uskoms* [108], *veř* [14] stb.) — mindezeket gyakorlati és terjedelmi okokból jelentés nélkül. Helyeselhet az is, hogy a szótár a biztos ősi örökségek finnugor alapalakját, illetőleg a jövevényszavak esetében az átadó nyelvi szó eredetét is gyakran megadja.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a szerzők e szótárral nemcsak a mordvin etimológia első szintézisét alkották meg, hanem egyben megteremtették, illetve megtermékenyítették a mordvin lexikográfiai szaknyelvet is. Könyvüket ugyanis — mint talán az eddigi fejtegetésekből is kiderült — mordvin anyanyelvükön írták. Várjuk a

mordvin kollégák nagy érdeklődésre számot tartó szótári munkáit: a közeljövőben megjelent új mordvin—orosz szótárakat, a tervbe vett mordvin nyelvjárási szótárt — és egy újabb mordvin (erza + moksa) etimológiai szótárt. Ez utóbbi szófajtésiek majdani ismertetésünkben a mostaninál nagyobb teret kívánunk szentelni...

ZAJCZ GÁBOR

M. A. Келин — М. В. Мосин — Д. В. Цыганкин: Мокшень кялень нюръхкяня этимологической словарь

Мордовское Книжное Издательство, Саранск 1981. 90 l.

Az olvasó egy moksa mordvin irodalmi nyelven írt kis etimológiai szótárt vehet kézbe. A könyvecske nem kelt meglepetést, mivel 1978-ban már megjelent egy másik kis etimológiai szótár erza irodalmi nyelven (vö. Zajcz: NyK 89: 316—320). A moksa etimológiai szótár nagyrészt erza elődjének fordítása, hiszen a két erza szerző, D. V. Cigankin és M. V. Moszin neve itt is szerepel a címlapon, a moksát a harmadik szerző, M. A. Kelin képviseli.

Az előszó (3—7) szerint a szótárt az anyanyelvi oktatás új igénye hozta létre, az, hogy a hagyományos nyelvtani fejezeteken túl az iskolákban foglalkozni kell a szavak jelentésével, el kell érni, hogy a tanulók stilisztikailag is érzékeljék anyanyelvük szépségét és gazdagságát. Minthogy az új tanterv nagy teret ad a szókinés és jelentés tanításának, a szavak értelmezése és eredete fontos, érdekes tanulnivaló lett. A szótár hangsúlyozza a rokon nyelvek szerepét a szavak ősi szerkezetének és jelentésének történeti bemutatásában. A nyelvjárási eltérések és a jövevényszavak ismerete fényt derít a nyelv és a nép történetére is.

A szótár címszavai a moksa irodalmi alakok, amelyek részei az aktív szókinésnek, s amelyeknek eredetét sikerült tisztázni. Címszóként a főnevek nominativusa, a mellénevek alapfoka, az igéknek az infinitivusa szerepel. A betűrend azonos az irodalmi (= cirill) ábécé rendjével. A moksa címszó után közvetlenül erza megfelelője áll, majd az orosz jelentés. Ezután következnek az esetleges származékok, a rokon nyelvi megfelelők vagy jövevényszó esetén az átadó nyelv szavai. Az idegen nyelvi példák jelentését csak akkor közli — moksául —, ha eltér a címszó jelentésétől. Néha megadja a szótár a rekonstruált alapalakot is. — A 7. lapon található a rövidítések feloldása.

A tulajdonképpeni etimológiai anyag több mint nyolevan lap terjedelmű (8—90). A szótár 1039 címszó és 38 utalást tartalmaz. A moksa szavaknak 85%-a — a szótár tanúsága szerint — megvan az erzában is. Ez figyelemreméltó arány, és érv lehet abban a vitában, hogy külön nyelv-e a moksa és az erza, vagy csak a mordvin nyelv két fő nyelvjárása. Olyan két nyelvváltozatot, amelynek alapszókinése 85%-ban megegyezik, nem célszerű külön nyelvnek venni. Céltudatos nyelvműveléssel talán még most sem volna késő a két irodalmi nyelvet közelíteni egymáshoz.

A címszavak kiválasztásában a bokrosítás elve gazdaságosabbá tette volna a helykihasználást. Főként az egy töről fakadó határozószavakra és névutókra gondolok, de érvényes ez az igei származékokra is. A címszavak kiválasztásában valószerűleg a moksa—orosz szótár (Moszkva 1949) volt az irányadó, mégis több ősi szó elkerülte a szerkesztők figyelmét. Szívesen láttam volna a szótárban a következő szavakat: *ardams* 'fut', *áldo* 'kanca', *áša* 'hüvös', *áštár* 'meddő', *ftala* 'mög', *jan* 'ösvény', *káša* 'kátrány', *kelgams* 'szeret', *lokša* 'ostor', *malRta* '-val, -vel', *neftams* 'letép', *ní* 'már', *ov*, *ovš* 'vő', *ozandams* 'imádkozik', *páškša* 'tele', *pečkams* 'levág', *pedams* 'fej', *piks* 'kötél', *pilga* 'láb', *pozams* 'találkozik', *jut*, *pula* 'farok', *fišma* 'lánc', *šarda* 'rén', *šárga* 'veresszárnyú koncér', *пЛОТВА*, *šín* 'ök', *fižams* 'teszt', *uža* 'sarok' stb.; vagy néhány régi jövevényszót: *ruz* 'oroszt', *šorma* 'levél, frás; hímzés'. Fel kellett volna venni esetleg a legfontosabb ismeretlen eredetű szavakat is, mint pl. *ežža* 'erza', *jakams* 'jár', *javams* 'fűlik', *kat* 'fűzfa', *karmams* 'kezd', *lama* 'sok', *langa* 'felszín', *lädams* 'kaszál', *láj* 'patak', *mařams* 'érez', *mokša* 'moksa', *panda* 'hegy', *sodams* 'tud' stb. Igaz, hogy a szerkesztési elvek ezeket kirekesztik, de néhány közismert szó felvétele eloszlatta volna a tanulóknak azt a téves következtetést, hogy mindazok a szavak, amelyek kimaradtak a szótárból, ismeretlen eredetűek. Egyébként is van az anyagban több olyan szó, amelynek nincs rokon nyelvi megfelelője, csak az erzában van párja, ilyenkor a szótár is használja a *mokšetžán kül* vagy *obšcemordovskáj* minősítést! Nem világos viszont az a minősítés, hogy (*tá*) *valš mokšən* '(ez) a szó moksa'.

A szócikkek egyébként minősítik az irodalmi nyelvtől eltérő címszót: régies, nyelvjárási, beszélt nyelvi stb.

A szavak eredetének minősítése nagyvonalú, ugyanakkor kategorikus is. Az utóbbi abban nyilvánul meg, hogy a megadott rokon nyelvi megfelelők leggyakrabban „biztosak”, nem találhatók olyan kitételek, mint *talán, valószínűleg* stb. Helyenként legalább egy-egy kérdőjellel jelezhetők volna a szerkesztők kételyeiket. Csak nagyritkán találkozunk vaglyagos etimológiákkal. Didaktikai szempontból ez igen veszélyes! Nagyvonalúságon azt értem, hogy az átadó nyelv kérdésében megelégszik pl. azzal, hogy a szó török eredetű vagy indoeurópai, ritkán található pontosabb megjelölés, pl. iráni, balti, bolgár-török stb. Ez természetesen menthető azzal, hogy a szerkesztők nem akartak részletkérdésekbe bocsátkozni. Nem menthető viszont módszertanilag az az eljárás, miszerint „finnugor eredetű” mindazon szavaknak nagy része, amelyeknek legalább egy rokon nyelvben van megfelelőjük. Így egy kategóriába került az a szó is, amelynek csupán az észben van — szerintem legtöbbször bizonytalan vagy kétes — megfelelője, s az is, amely a nyelvhasználat kezdetei óta stabil rokon nyelvi megfelelővel rendelkezik a magyarral bezárólag. A szótárban szamojéd megfelelő csak elvétve van. A finn-volgai vagy finn-permi kifejezések is csak ritkán fordulnak elő a szóeredet megjelölésében. Célszerű lett volna kitalálni valamilyen áthidaló megoldást, pl. ősi, eredeti, praemordvin stb.

A rokon nyelvi adatoknak cirill betűkkel való átírása nagyfokú bizonytalanságot árul el a szerkesztőknél, s rendkívüli káoszhoz, sőt tévedésekhez vezet. Ne feledjük el, tanulókról van szó! A finn *y* „átírására” négy variációt találtam: *u, ju, y, j*. A következő szó: *yē* a finn *yō* lenne, pedig *ujo*-nak olvasandó, ami persze egészen más a finnben! A *leõnu* betűsoráról sem jut az embernek egyhamar eszébe a magyar *lõni*! Ugyanakkor az ész *õõ* 'éjszaka' átírása: *õõ*. Néhol a szótár zárójelben megadja a szót eredeti latin betűs alakban is, talán a magyar, finn, ész és lapp esetében csak az irodalmi nyelvi alakot kellett volna megadni latin betűkkel. — Bizonytalanság jelentkezik a cirill betűs írásbeliséggel rendelkező kisebb finnugor nyelvek példáiban is. Itt megtarthatták volna az irodalmi (mellékjeles) alakot, így nem kellett volna pl. a zürjén *g-t* (irodalmi *õ*) *õ*-val pótolni. Ebben az esetben táblázatba foglalhatták volna a latin és a mellékjeles cirill betűk hozzátvőleges hangértékét.

Mutatóban álljon itt néhány példa a szótár főbb típushibáiból!

- (9) *alu* 'alá': a szöveg itt nem *-*η*-re megy vissza, az erza nyelvjárási -*η* alapján ui. nem lehet automatikusan *-*η*-et rekonstruálni! Vö. még (3) *lov* 'hó', *tov* 'mag', (21) *ingõli* 'előre' stb.
- (10) A finnben nem ismerék *ats*-szót.
- (13) *val* 'szó' — hiányzik a lapp megfelelő, hasonlóan a (14) *vasõnõ* 'első', (19) *joiams* 'elmegy' esetében.
- (15) *velõ* 'falú' nem egyezhet a finn *väljä* 'bó, széles' szóval, az első szótagi *ä*-nek ui. a moksában is nyílt hangzó felel meg. Ez a hiba sajnos több példában is jelentkezik.
- (16) *vij* 'erő' — az észben nem a *võim*, hanem a *vägi* a megfelelője.
- (17) *viř* 'erdő' — hangtanilag sem a finn *vaara* 'erdős hegy', sem a *vuori* 'hegy' nem kapcsolható ide, még kevésbé a *kettõ* együtt!
- (22) *isak* 'tegnap' — a szónak semmi köze nem lehet pl. a magyar *közel* szóhoz.
- (19) *jon* 'oldal' — egyeztetése a finn *ilma* 'levegő' szóval teljesen téves; a *jon* 'ész' sem egyeztethető a finn *juoma* 'kegyetlen', a *jo* 'ezelőtt' pedig a finn *juova* 'csik' szóval.
- (48) A *mõlems* 'megy' nem a magyar *menni*, hanem a *mülik* megfelelője.
- (49) A *morams* 'énekel' szónak van megfelelője a cseremiszenben.
- (79) A *moksa uj* 'agyvelő' szónak nincs az erzában etimológiai megfelelője. Az erza *udem* — noha jól kiegészíti a *moksa* szót — megfelelőivel együtt nem tartozik ide!

Nincs szándékomban — nem is tudnám e helyen — közölni korrekcióim listáját, amely sajnálatosan hosszúra nyúlna. Úgy tűnik, a szerkesztők nem tudtak hozzájutni az alapvető szakirodalomhoz, amely munkájukban anyag- és módszertani biztonságot, nagyobb pontosságot jelentett volna. A szerzők szándéka mindenesetre dicsérendő. A mordvin nyelvek, anyanyelvük rejtelmeinek legavatottabb ismerői, a nagy nyelvjárási leírások és gyűjtések után nyelvük története iránt is érdeklődést tanústanak, és arra törekednek, hogy a mordvin anyanyelvű tanulókat bevezessék a nyelv- és szótörténet kérdéseibe. Ebből a szempontból némileg menthető a hibák és tévedések. Gondoljon az olvasó arra, hogy a mordvin nyelvészollégák szemléletváltása miatt a kis *moksa* etimológiai szótár úttörő vállalkozás.

KERESZTES LÁSZLÓ

D. E. Kazancev: Формирование диалектов марийского языка

Еошкар-Ола 1985. 159 l.

D. Je. Kazancev műve értékes és gazdagon dokumentált könyvvel gyarapítja a cseremiszt etnogenézis-kutatást. A munka ugyanis elsősorban a cseremiszt nép kialakulásával foglalkozik a finn-volgai egység felbomlásától egészen a 19. századig, a cseremiszt nép jelenlegi fő csoportjainak kialakulásáig. A szerző azon fáradozik, hogy egyeztesse a régészeti kutatások eredményeit a nyelvészeti kutatásokéval.

Áttekinti a cseremiszt nyelvjáráskutatás történetét, s ez eddig a legalaposabb, legrészletesebb próbálkozás ezen a téren.

A szerző feltételezi egy közös mordvin-cseremiszt korszak létezését. A két nép közös őshazája szerinte a kőrös és a fekete nyárfa elterjedési területén volt, mivel e fákát közös szó jelöli a mordvinban és a cseremisztben (vö. mord. *ukso*, *uks* 'kőrös', cser. *oško* 'fekete nyárfa'). A terület meghatározását Kazancev a szóban forgó fák jelenlegi elterjedése alapján végzi el. A volgai alapnyelv létezését kétségbe vonó véleményeket a szerző nem említi.

A cseremiszt nyelv önálló élete Kazancev szerint az i. e. 5. sz. körül kezdődik. Az időszámításunk kezdete előtti századokban — írja a szerző — a régészet és a folyónevek tanúsága szerint a Vetluga és a Vjatka között, ahol jelenleg a cseremiszt fő lakóterülete van, permi lakosság élt, tehát a cseremiszt itt nem alakulhattak ki.

Az i. sz. 2–3. századtól a 12–13. századig terjedő időszakot a szerző ócseremiszt korszaknak nevezi, s ekkor a Közép-Volga jobb partján volt e nép lakóhelye. A *-kar* végződésű helynevek ezen a területen egykori permi lakosság emlékét őrzik. Ezzel a szubsztrátummal magyarázza a szerző olyan permi szavak meglétét a cseremisztben, amelyek hiányoznak a mordvinból.

A cseremiszt nyelvet e korszakban ért iráni hatást a szerző egy korábbi és egy későbbi periódusra osztja. Az első időszak kölcsönszavait a közép-volgai abasevoi régészeti kultúra hordozóinak nyelvéből származtatja, a másodikéit pedig a kosibejevoi kultúrához tartozó szarmatákéiból. Az osztályozási kísérlet figyelemre méltó, a felhozott etimológiákat azonban még alaposan meg kell rostálni.

A könyv szerzője határozottan állást foglal azokkal szemben, akik jóval a bolgár-törökök megjelenése előtt, már az i. sz. 1. évezred közepétől erős török hatást tételeznek fel a cseremisztben.

Részletesen foglalkozik a könyv a cseremiszt—bolgár-török kapcsolatokkal. A bolgár-törökök az i. sz. 8. sz. közepén jelennek meg a Volga-vidéken. A szerző nem próbálja meghatározni a bolgár-török hatás kezdetét a cseremiszt nyelvben, csak azt írja, hogy a két nép között a közeledés csak a 13–14. században figyelhető meg.

A 12–13. századtól a 16–17. századig terjedő időszakot nevezi a szerző kései ócseremiszt korszaknak. E korszak elejétől datálja a cseremiszt átköltözését a Volga bal partjára. A Vjatka-vidékre a Kosztroma mentéről telepedtek át. A két tájegység folyónevei között nagy az egybeesés.

Az Ilety folyó medencéjét a szerző szerint a 14–16. században népesítették be a cseremiszt. Itt alakult ki a volgai nyelvjárási.

A hegyi cseremiszt részleges áttelepedését a Volga bal partjára Kazancev a Moszkvai nagyfejedelemségnek a Kazányi kánsággal vívott háborúi idejére teszi.

Az ún. joskar-olai nyelvjárást beszélő cseremiszt a szerző szerint a Szura mentéről költöztek át a Malaja Koksaga medencéjébe.

Ezzel egyidőben történt a Bolsaja Koksaga mentének elfoglalása, ahonnan később, a 17. században az itteni cseremiszt áttelepült a Pizma folyó vidékére, s így alakult ki a mai északnyugati nyelvjárásterület.

Az így megrajzolt képből nem derül ki világosan a cseremiszt legjelentősebb tömbjének, az ún. morki-szernuri nyelvjárásterület (melynek jelölésére én a központi terminust javaslom) betelepülésének és a nyelvjárási kialakulásának folyamata. Nem látjuk tisztán mivel magyarázhatók a volgai nyelvjárási nyugatias, a joskar-olai és az északnyugati nyelvjárási keleties vonásai.

A könyv utolsó fejezetének címe: A jelenkor (a 18. századtól). Itt tárgyalja a szerző a cseremiszt ért tatár és orosz hatást. Különösen a tatár hatást illetően ez a periodizáció túl kései, s méretei is sokkal jelentősebbek a Kazancev által körvonalazottnál.

A szerző egy nyugati és egy keleti nyelvjárási zónát vesz fel a cseremisztben, s hangtani, alaktani sajátosságok alapján jellemzi a két zónát.

Kazancev helyenként vitatható megállapításai ellenére a cseremiszt nyelvtudomány jelentős teljesítményének kell tartani a könyvet.

BERECZKI GÁBOR

Ф. И. Гордеев: Историческое развитие лексики марийского языка

Йошкар-Ола 1985. 144 l.

A mű első fejezetében a szerző módszertani kérdésekkel foglalkozik. Azokat a területeket tekinti át, amelyek kutatása további forrásul szolgálhat az ősi cseremiszi szókincs felderítéséhez. Ilyenek a nyelvemlékek, a földrajzi nevek, a személynevek, a hangutánzó és hangfestő szavak, az állathívogatók, az obszcén szavak, az orosz argó szavai, a gyermeknyelvi szavak, s végül a gyermekjátékok elnevezései.

A szerző egyeztethetőnek tartja az altatódalokban előforduló cser. ny. *ä-ä-ä*, k. *o-o-o* refrént a votják altatódalok *e-e-e* refrénjével, sőt távolabbi rokon nyelvekben is talál hozzájuk megfelelőit. A cser. *lo-lo-lo* lóhívogató szerinte összefügg a m. *ló* szóval és obigor megfelelőivel.

Gorgyejev szerint a cseremiszi szókincs finnugor elemei még távolról sincsenek felderítve. Ezek számát legalább 800-ra becsüli. Ez a szám nyilvánvalóan eltúlzott, az én kutatásaim szerint mintegy 490–500 a cseremiszi szókincs finnugor elemeinek száma.

Könyve második fejezetében Gorgyejev a cseremiszi nyelv helyét igyekszik meghatározni a közeli rokon nyelvek között. Egyetért azok véleményével, akik azt tartják, hogy nem létezett volgai alapnyelv. A maga részéről ezt egy 105 szavas kis mordvin mese lexikai elemzésével igyekszik bizonyítani. Egy fél nyomtatott oldalnyi szöveg azonban aligha elégséges megbízható következtetések levonásához.

A szerző nem fogadja el azt az állítást, hogy a mordvin közelebb áll a finnugori nyelvekhez, mint a cseremiszi. Ő egy finn-volgai-permi viszonylagos nyelvi egységet tételez fel, amelyből kiválik a volgai-permi tömb, amely később tovább tagolódik. A permi csoportból fejlődnek ki a mai permi nyelvek, a volgaiból a mescser, muroma, merja, mordvin és cseremiszi. A szétválás megindulása ellenére — Gorgyejev szerint — a volgai-permi csoport nyelvi egysége megőrződött az i. e. I. évezred végéig, mivel csak így érthető, hogy a cseremiszek közé az i. sz. első századokban beolvadt azelinoiak (a mai votjákok ősei) nem hagytak semmilyen nyomot a cseremiszi nyelv szókincsében, hang- és alaktanában.

Ezt az általános feltevéstől gyökeresen eltérő elméletet a szerző mással nem bizonyítja. A cseremiszi szókincset ért permi hatás kimutatására irányuló kutatásokat nem veszi figyelembe.

A könyv utolsó fejezetét a szerző a finn-volgai-permi (a hagyományos finn-permi helyett használt terminus) nyelveket ért indoiráni, iráni és kései szarmata hatás vizsgálatának szenteli. Mindenképpen dicséretes az a szándéka, hogy kronológiai rendet akar teremteni a szóban forgó jövevényszavak tömkelegében. Azzal azonban, hogy azokat a jövevényszavakat is tárgyalja, amelyek csak a permi nyelvekben vagy csak a mordvinban vannak meg, olyan feladat elvégzését vállalja, amely nem szerepel a célkitűzésében. Elméleti hibát követ el, mikor a cser. *šur* 'szarv' típusú szavakat indoiráni kölcsönzésnek veszi. A finnugor alapnyelv szintjén ezek valóban azok voltak, de a cseremiszi számára már ugyanolyan finnugor szavak, mint a *küt* 'kéz' szó.

A szerzőnek az általa kései szarmatának nevezett kölcsönzésekre kellett volna összpontosítania a figyelmét, mivel ezeket a cseremiszi önálló élete során kölcsönözte, s ennél fogva a szerző feladatköréhez tartozik a vizsgálatuk. Igaz, Gorgyejev ebből a korszakból sorolja fel a legtöbb etimológiát, de a hangtani megfelelések önkényes kezelése, a rekonstruált alakok kívánt irányba való manipulálása és a jelentésbeli eltérések elhanyagolása miatt csupán egyetlen etimológiát (a cser. *čongga*, mord. *čongga* 'domb' ~ orosz *čong* 'csúcs' szót) tartok elfogadhatónak a felsorolt 19 új szómagyarázat közül. A szerző etimológiai módszeréről mondottak egyébként az egész könyvre érvényesek. Bemutatására idézek két példát:

A 18–19. századi kéziratos cseremiszi szójegyzékekben *lumuz*, *lumzo* alakban szerepel a 'coboly' neve, amely a mai nyelvből kiveszett. A szerző egy közcser. *lumozo alakot rekonstruál. A szó szerinte két komponensből áll: 1. *lum* 'hó' (~ fi. *lumi*); 2. *ozo kis, bolyhos szőrű ragadozó (~ észt *nugis* 'nyuszt').

A szerző önkényesen szóösszetételt tesz fel, pedig a *lumuz* alak végződése képzőként is jól magyarázható. Analógiás eset a (Beke) P B BJ BJp. MK *kurnuz*, M *kurnuz* 'holló' (~ fi. *kaarne*). Az *ozo szó, mint a csillag is jelzi, nem létezik a cseremiszi nyelvben, a szerző találta ki mind a hangalakját, mind a jelentését, s az ur. *nukše* alakra vezeti vissza. Veláris hangrendű szavakban a szókezdő ur. *n folytatása a cseremiszi nyelvben *n*, a többeli *kš* hangkapcsolatát pedig *kš*.

A sötétbarna színű coboly kapcsolatba hozatala egy 'hó' jelentésű szóval megalapozatlan.

A cser. KH *jembal* 'gyalu', mord. E *embei* 'simitógyalu' szavakat, melyeket én korábban egybevettem (l. ALH 24: 81), Gorgyejev az or. nyj. *джембель* 'плетенная корзина (в языке уральских русских) szó kölcsönzésének tartja, amely a kirg. *джембель* 'сумка', *зембил*, *замбил* 'носилки для переноски тяжестей' szavakra megy vissza. A szerző szerint a volgai nyelvekben a következő jelentésfejlődés ment végbe: teherhordásra szolgáló saroglya > kosár > táska > gyalu.

Gorgyejev a volgai és a permi nyelvek különböző iráni és balti jövevényszavai tárgyalásának 50 oldalát szentel. A cseremiszi önálló életében kölcsönzött, elfogadható etimológiájú idetartozó szavak száma egyelőre kb. 10. A cseremiszi török kölcsönzszavainak száma ennek több mint kétszázszorosa. Az ismertetett műben ezek tárgyalására 28 sor, az orosz kölcsönzésekére pedig alig több mint egy oldal jut.

Nem kétséges, hogy a finnugor nyelvek történetének különböző fázisaiban nagyon lényeges tényező volt az iráni hatás, de a jövevényszavak csekély számából ítélve a cseremiszi önálló életében nem volt különösebben jelentős. Gorgyejev könyvében ezt aránytalanul eltúlozza.

A szövegben idézett művek rövidítésének feloldását gyakran nem adja meg a szerző a könyv végén, s a legtöbb esetben éppen a számunkra kevésbé ismert nem finnugor szakkönyvek esnek ebbe a kategóriába. Ötven-hatvan ilyen esetre figyeltem föl, de a pontos szám ennél jóval nagyobb.

Összefoglalásképpen annyit mondhatok el Gorgyejev könyvéről, hogy a szerző széleskörű anyagismerete ellenére módszerének erősen kifogásolható volta miatt a mű nem jelent előrelépést szaktudományunk területén.

BERECZKI GÁBOR

Sámuel Gyarmathi: Grammatical Proof of the Affinity of the Hungarian Language with Languages of Fennic Origin

Translated, annotated, and introduced by Victor E. Hanzeli. Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science I. Amsterdam classics in linguistic Volume 15. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia 1983. LX × 327 l.

Gyarmathi Sámuel *Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata* c. műve 1799-ben jelent meg Göttingában. A nehezen hozzáférhető mű hasonmását majd 170 év múlva, 1968-ban tették közzé. A latin nyelvű eredeti szöveg ma már nemcsak a diákok nagy részének elérhetetlen (nyelvi nehézségek miatt), hanem a kutatók egy részének is. Így egyáltalán nem végzett felesleges munkát Victor E. Hanzeli, amikor a mai világ „latinjára”, angolra fordította Gyarmathi munkáját. A mű egy rangos sorozatban, az Amszterdami nyelvelméleti és nyelvtörténeti tanulmányokban látott napvilágot 1983-ban.

A kiadvány első része (V—XLI) Gyarmathival és magával a kötettel kapcsolatos. A tartalomjegyzék (V), Gyarmathi egyetlen, ifjúkorából fennmaradt portréja (VI) és a fordító előszava (VII—IX) után egy bevezető tanulmányt olvashatunk Gyarmathi és AFFINITAS-a címmel (Gyarmathi and his AFFINITAS, XI—XXXII, jegyzetek XXXIII—XLI), szintén a fordító tollából.

V. E. Hanzeli jól ismeri a felvilágosodás korának nemzetközi irodalmát, s jól tájékozott az erre és Gyarmathira vonatkozó magyar szakirodalomban is. Gyarmathi életútjának ismertetésekor — úgy tűnik — főként M. Nagy Ottó, Zsirai Miklós, Szabó T. Attila és Gulya János tanulmányaira támaszkodik. Nem kiszakítva tárgyalja Gyarmathi életét, hanem a felvilágosodás kori és az azt követő európai s erdélyi kultúrába és történelembe ágyatottan. Alapinformációkat ad Erdély akkori státusát illetően. A helyneveknél a román alakot közli elsőként, de megadja (zárójelben) a magyar megfelelőjüket is, pl. *Zalău* (*Zilah*), *Ainud* (*Nagyenyed*) stb. Figyelme kiterjed Gyarmathi egész munkásságára, orvosi-nevelői, ásványtani tevékenységére, s nyelvészeti munkásságának minden lényeges pontjára. A „grammaire raisonnée” szellemében írott Okoskodva tanító magyar nyelvmestertől Hanzeli főként a „syntaxis naturalis” részt méltatja, az első rendszeres magyar mondattant, melyben Gyarmathi olyan jelenségeket, törvényszerűségeket is felfedez, melyet manapság pl. az S → NP — VP és VP → V (NP) (Adv.) képlettel szokás kifejezni.

Az Affinitas jelentőségét Hanzeli abban látja, hogy Gyarmathi összefogja korának a finnugor nyelvekről rendelkezésre álló adatait, rendszerezi őket, s majd minden finnugor nyelvről szól (a csuvaszt is — tévesen — közéjük számítja). A munka másik értéke a címé-

ben már benne rejlik: *grammatice demonstrata*, vagyis Gyarmathi nem annyira a korában szokásosabb szóhasonlításokra alapítja munkáját, hanem az egyes nyelvek rendszerét vizsgálja. Hanzelitől képet kapunk arról is, hogyan jutott el Gyarmathi (s milyen messziről) addig a felismerésig, hogy a magyar finnugor nyelv. Az etimológiai szótárnak különösen a székeley dialektusra vonatkozó függelékes anyagát méltatja Hanzeli.

A kötet „valódi” része, az *Affinitas*, az eredeti címlapjával és angol fordításával kezdődik (XLIII–XLIV), majd ezt egy I. Pál cárhoz intézett levél követi (XLV–XLVIII), melyet Gyarmathi a mű elkészülte után írhatott, s valószínűleg annak reményében, hogy a cár lehetővé teszi számára a helyszíni kutatásokat. Az előszó, a tartalomjegyzék és egy orosz – magyar ortográfiai jegyzék után (XLIX–LX) az *Affinitas* I. része, a magyar – finn – lapp nyelv összehasonlítása következik (1–95). A II. rész ész-t–magyar anyagát (97–138) követi az egyéb finnugor nyelvekre vonatkozó anyag a III. részben (139–173). Az I. függelék (175–192) egy tatár–magyar szójegyzéket tartalmaz, a II. függelékben (193–306) egy etimológiai szótár alapjai rejteznek – természetesen rengeteg hibás összevetéssel. Külön figyelmet érdemel a II. függelék (307–309), mely Schlözer Gyarmathihoz írott levelét (vagy két levél összeolvasztását) tartalmazza. A közlés azért lényeges, mert ez a levél nincs benne minden egyes kötetben (a hasonmás kötetben sincs), nyilván utólag tetette bele Gyarmathi a még meglévő példányokba. Hanzeli a reprint mellett használt eredeti *Affinitas*-köteteket is, köztük Gyarmathi saját példányát, melyet a zilahi líceum őriz. Így a kötet tartalmazza Gyarmathi bizonyos korrigálásait, margójegyzeteit is. A lapszámozás nem egyezik meg az eredetivel, de [ ]-ben, a lapok oldalán az eredeti számozást is fellelhetjük. A jegyzetek (311–316) együtt tartalmazzák Gyarmathi lábjegyzeteit, bizonyos margójegyzeteit és a fordító megjegyzéseit, ez utóbbit szintén [ ]-ben. Hanzeli igyekezett kiküszöbölni az eredetiben található nyomdahibákat, sajnos azonban a fordításban is fellelhető néhány, különösen az ékezetek tekintetében.

A kötetet részletes szakirodalom (317–324) és névindex egészíti ki (325–327).

A fordítás milyenségét nem kívánom elemezni, hiszen ahhoz meglehetősen kellene ismerni mindkét nyelvet, s nem megyek bele Gyarmathi műveinek értékelésébe sem, hiszen erről több avatott munka is olvasható.

Értékelésül csak ennyit: nem ártana néhány régi tudósnak művét (akár Gyarmathit is) magyar nyelven látni, bár annak is örülnünk kell, ha ezek közül egy legalább (vagy: végre!) egy mai világnyelven olvasható.

KOVÁCS MAGDOLNA

Dialectologia Uralica

Materialien des ersten Internationalen Symposiums zur Dialektologie der uralischen Sprachen 4.—7. September 1984 in Hamburg

Herausgegeben von Wolfgang Veenker. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 20

In Kommission bei Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1985. X + 330 l. + ábrák

Az 1980-as turkui finnugor kongresszuson határozták el a szakemberek dialektológiai szimpozionok rendezését. Az uráli nyelvi anyagok felhalmozódása és a kutatások fejlődése tette lehetővé (sőt, kívánta meg) a dialektológia fejlődését/fejlesztését. Szükségessé vált az uráli nyelvek egységes dialektológiai leírása, illetőleg az ezt lehetővé tevő elméleti alapok kidolgozása. Az első ilyen kísérlet – bár korábbra tervezték – az 1984. szept. 4–7. között Hamburgban megrendezett dialektológiai szimpozion volt. Az előadásokat összefogó *Dialectologica Uralica* című kötet (ismertetésünk tárgya) példás gyorsasággal jelent meg: a VI. finnugor kongresszus idején már kézbe vehették az érdeklődők.

Mindez nyilván – az anyagi fedezetet biztosító szervek mellett – főként a szerkesztő, Wolfgang Veenker érdeme, kinek előszavából (V–VI) azt is megtudjuk, hogy a kötetben néhány olyan fontos előadás is szerepel, melyeknek szerzői személyesen nem tudtak részt venni a szimpozionon.

Az előadások szövege egységesen német nyelvű, ez a tartalomjegyzékből (VII–X) is kiderül.

A 300 oldalnyi szöveg logikailag – az előadások jellegének megfelelően – két részre osztható: az első részben az általánosabb, elméleti jellegű előadások találhatók (16–22), a másodikban pedig (67–316) az egyes nyelvekre, illetőleg nyelvcsoportokra vonatkozóak. E gazdag anyagot lehetetlen lenne néhány oldalban érdemben ismertetni,

ezért csak az általánosabb jellegű részt ismertetem bővebben, a második rész egy-egy előadását csak néhány mondattal vázoló. Kivételt egy nyelvvel, a lappal teszek, hogy bepillantassunk a közvetlen elemző módszerek egyikébe is.

Az általánosabb jellegű első rész is két alfejezetre tagolódik: négy előadás elméleti jellegű, három pedig dialektológiai leírási modell-javaslatokat tartalmaz.

A kötet első cikke, a szimpozion nyitóelőadása, Hajdú Péteré (Der Begriff des Dialekts in den uralischen Sprachen. 1–15). Hajdú Péter egy rövidebb filozófiai bevezető után az általános nyelvészet oldaláról közelíti meg az uráli dialektológiai problémáját, sorra veszi a nyelvtörténetben, illetőleg a dialektológiában eddig szokásos módszereket. A különböző dialektológiai fogalmak közül a dialektus (*Dialekt*) fogalmával operál, s a nyelv (*Sprache*) és a dialektus elkülönítésének lehetőségét vizsgálja. Az a felfogás, mely szerint a dialektus az irodalmi vagy a köznyelv helyi változata, nem alkalmazható a finnugor nyelvek mindegyikére (vö. irodalmi vagy köznyelvi normával nem rendelkező nyelvek).

A dialektust felfoghatjuk mint nyelvvariánst, de az individuális beszédet nem szabad összetéveszteni a dialektussal (vö. Martinet, Sapir kutatásai). Nyelven kívüli szempontok (kultúra, vallás, államhatár) szintén közrejátszhatnak a nyelv és a dialektus elválasztódásához/elválasztásához.

Hockett „idiolektus”-okra (*Idiolekt, idiolect*) alapuló meghatározásában fontos szerepet játszik a megértés mozzanata. Az indián nyelveket ún. „L-complex” segítségével vizsgálta: az „L-complex” pontjai egy-egy „idiolektus”-t képviselnek, s ha pl. a 1–10. pontot folyamatos vonallal össze tudjuk kötni, akkor az „L-complex” ezen tagjai egy nyelvhez tartoznak. Ez nem jelenti azt, hogy pl. az 1. ponthoz tartozó beszélő tökéletesen megérti a 10. ponthoz tartozót, de ún. átmeneti dialektusok segítségével a kommunikáció zavartalan lehet. A nyelv és dialektus elkülönítésénél Hajdú Péter alkalmazhatónak tartja ezt a módszert az uráli nyelvekre is: ha a különböző idiolektusok szókinése, grammatikai szerkezete, morfológiai elemei kb. 80%-a azonos, s közöttük „L-complex” áll fenn, akkor egy nyelvről van szó. A történeti mozzanatokat természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Az uráli dialektológia területén Hajdú Péter két módszert lát lehetségesnek:

1. A nehézségek ellenére megpróbálni analízálni a meglévő anyagokat (milyen korúak, adatközlők szerint, milyen társadalmi szituációban gyűjtötték stb.), valamint új források felhasználásával kiegészíteni őket.
2. Egy nemzetközi adatbank létrehozása, illetőleg egy ezt megvalósító intézmény életre hívása, ahol minden nyelvvariánst fel lehetne térképezni.

Boris A. Serebrennikov (Über die Verbesserung der Dialektbeschreibung der finnougri-schen Sprachen. 17–20) az eddigi dialektológiai kutatások fogyatékoságaira hívja fel a figyelmet. Szerinte eddig tervszerűtlen, spontán kutatások folytak, különböző vizsgálati módszerrel, hiányzott az egységes átirás, a gyűjtők néha saját magántulajdonuknak tekintették a gyűjtött anyagot stb. A kutatások javítását a következőkben látja Serebrennikov:

1. A dialektikus kiválasztása kritériumainak tökéletesítése. Ennek realizálásához ún. orientáló táblázatokra lenne szükség, az egyes területek nyelvjárásait minden szempontból fel kellene térképezni.
2. A dialektológiai leírás javítása, kielégítő, precíz kritériumok megállapítása. Az egyes kutatóintézetekben legyenek kutatási térképek, amelyeken a feladatokat kijelölik. Legyen egységes vizsgálati módszer (szerinte a strukturalista és generatív módszer erre alkalmatlan, csak a hagyományos a célravezető). Fonematikus elvű, egységes transzkripciójú monográfiák szükségesek. A hangtan területén az összes hang részletes leírására kell törekedni, a morfológiában az igeragozásnak van vezető szerepe, a szintaxisban pedig az egyszerű mondat típusainak leírása, valamint a mellékmondatok vizsgálata a legfontosabb.

Serebrennikov szintén javasolja a nyelvi anyagok koncentrációját, pl. egy archívumot létrehozó intézmény keretében.

Fazekas Tibore (Sprachen in Gemeinschaften – Zur Berücksichtigung sozialer Komponenten bei der Variantenforschung in der Uralistik. 21–27) a romanisztikai, germanisztikai, szlavisztikai kutatások szintjét és módszereit tartja kövételre érdemesnek az uralisztikában is. Egy olyan nemzetközi szakszerv létesítését szorgalmazza ő is, amely összefogná az adatokat. A már rendelkezésre álló adatok is megkivánnák ezt, de ahhoz, hogy a különböző országokban egységesen tudjanak dolgozni a kutatók, az elméleti alapokat is egységesen kell kidolgozni, s a terminológiát is egységesíteni kell.

Fazekas Tiboré írásának másik sarkköve: a nyelv általános ugyan, de az emberi közösségekben mint variáns létezik. Besorolása, dinamikája ezért csak a társadalmi-szociális faktorok figyelembe vételével érthető meg. Ennek az uralisztikában eddig kis szerep jutott.

Sirkka Saarinen (Die Beschreibung von Dialekten mit Hilfe des Computers. 29—31) a turkui egyetemen folyó számítógépes dialektológiai kutatás eredményeit ismerteti. A turkui egyetemen 1974 és 1980 között 235 ezer mordvin szövegészót vizsgáltak meg 220 különböző aspektus szerint, a volgai nyelvekre vonatkozó program keretében. Minden szót morfémákra bontottak, s minden morfológiai elem egy meghatározott kódot kapott, s ezt betáplálták számítógépbe. A visszahívás egy meghatározott morfológiai elemre vagy több elem kombinációjára vonatkozhatott. Néhány szöveget szintaktikailag is elemeztek. „Melléktermékként” szövegészótárakat, konkordanciákat, fordított szójegyzékeket tudtak produkálni. Ilyen esetben a számítógép adatbank szerepét töltötte be.

A helsinki egyetemen folyó (a finn nyelvre vonatkozó) „two-level morphology” programot Turkuban a cseremiszre próbálták alkalmazni, de nehézséget okozott a főnevek és igék, sőt részben a Px-ek és Vx-ek homonímiája.

A számítógépet eddig főként hangtani kutatásokra használták fel, mert kevés előkészületet kívánt, s gyors eredményt hozott.

Dialektológiai leírási modelleket Wolfgang Veenker és Pusztay János ad. Wolfgang Veenker fonológiai és morfológiai modelljét szerves egységnek tekinti, ezért a kettőt egymás után ismertetem, bár Pusztay János tanulmánya közéjük ékelődik.

Veenker fonológiai leírási modelljét (Vorschlag für ein phonologisches Beschreibungsmodell der uralischen Sprachen und Dialekte. 33—47) több uráli és a balti-finn nyelveket környező nyelveken is kipróbálta, s javaslatát ennek alapján teszi meg. A fonológiai modell alapja (a hagyományoknak megfelelően) a vokalizmus és a konzonantizmus.

A vokalizmuson belül megkülönböztet egyszerű magánhangzót és diftongust (ez utóbbit x-szel jelöli). Fonológiai szempontból hat kategóriát tart fontosnak: nyelvállás, nyílásfok, ajakkerekítés, artikulációs helyzet, az artikuláció formája (orális, illabiális, labiális, nazális), kvantitás. E kategóriákat betűvel jelöli A-tól F-ig, az A a vokalizmusnál jelöletlen (a konzonantizmusnál játszik szerepet). A kategóriákon belüli különbségeket pedig numerikusan adja meg. Pl. D-1 orális, illabiális; D-7 nazális, labiális hang.

A konzonantizmusnál az artikuláció módja és az aktív és passzív artikulációs szerv játszik szerepet, valamint a zöngés/zöngétlen, illetőleg a palatális/nem palatális korreláció. A betűjeles és numerikus jelölés itt is kombinálódik. Veenker csatolja a vokalizmus és konzonantizmus mátrixát is.

A modell gyakorlati megvilágítására a |t|, |t'|, |d| és |d'| fonémák megfelelőit mutatja be Veenker az egyes finnugor nyelvekben.

Ugyanezt az A—F betűjeles + számjeles kombinációt alkalmazza Wolfgang Veenker morfológiai modelljében is (Vorschlag für ein morphologisches Beschreibungsmodell der uralischen Sprachen und Dialekte. 57—66). Hat fő morfológiai kategóriát állapít meg: névszóragozás, névmások, egyéb (számnév . . .), igeragozás (finitív), igeragozás (infinitív), képzés. A névszóknál pl. a B a ragozás formáját, C a számkategóriát jelöli; igéknél pl. az A jelöli a ragozási formát, az 1—9. ezen belül az affirmatív, negatív stb. kategóriákat.

Pusztay János (Gedanken zu einem einheitlichen morphologischen Beschreibungsmodell der uralischen Dialekte. 49—56) szerint elméleti szinten tisztázni kell a dialektus (Dialekt), a nyelvjárás (Mundart) stb. fogalmát, gyakorlati okokból pedig egységes terminológiát és rövidítéseket kell alkalmazni.

Morfológiai modellje némileg különbözik Veenkerétől, s decimális rendszerű. Az 1. csoporthoz a fonológia tartozik, a 2. csoporthoz a morfológia. Ezen belül a következő kategóriákat állapítja meg:

- 2.1. Ige
- 2.2. Főnév
- 2.3. Melléknév
- 2.4. Névmás
- 2.5. Határozószó
- 2.6. Névvutó
- 2.7. Számnév
- 2.8. Indulatszó

- 2.10. Szóképző szuffixumok.

E kategóriák alkategóriái sorakoznak decimális rendszerben, pl. az igénél:

2.1.0. általános

2.1.1. Vx

2.1.1.1. intranszív, indeterminált ragozás.

Az esetragozásnál Pusztay János külön veszi azokat a nyelveket, amelyek különbséget tesznek a külső és belső helyhatározós esetek között, és azokat, amelyek nem. Az igéken és főneveken kívül a szóképzést elemzi még részletesen — a hagyományos beosztás szerint: névszóképzők (denominális, deverbális), igekepzők (denominális, deverbális), s ezek alesetei.

A dialektológiai leírási modellekkel lezárul a kötet általános része, s az egyes nyelvek, illetőleg nyelvcsoportok bemutatása következik. A 7 nyelvcsoportból 22 cikket közöl a kötet.

A magyar nyelvvel három tanulmány foglalkozik.

Benkő Loránd (Bemerkungen zur Einteilung der ungarischen Mundarten. 67—75) a különböző osztályozási lehetőségek közül (nyelven kívüli kritériumok) a történetiséget emeli ki. Imre Samu könyvéhez (A mai magyar nyelvjáráskor rendszere) fűzött kiegészítő megjegyzéseiben Benkő Loránd javasolja egy morfológiai, lexikai, szintaktikai alapokon nyugvó atlasz megalkotását is; az izoglosszák meghatározásánál a grammatikai és lexikális különbségek figyelembevételét, a nyelvjárási szigetek tipizálását, a fontosabb területi típusok megállapítását. Benkő Loránd a magyarra vonatkozóan csak a nyelvjárást (*Mundart*) kategóriáját használja.

Kiss Jenő (Einige Bemerkungen zur Klassifizierung und Beschreibung der Dialekte des Ungarischen. 77—82) a helyi nyelvjárás (*Ortsmundart*) → nyelvjárás (*Dialekt*) → nyelvjárástípus (*Dialekttyp*) fogalmát használja. Szerinte főként nyelven belüli eszközökkel kell vizsgálni a nyelvjárásokat — a helyi nyelvjárásra építve. Nem elegendő azonban a fonológiai elemzés, szintaktikai vizsgálatokat is kell végezni. Az uráli dialektológiát érintve Kiss Jenő szükségesnek tartja az új terepmunkákat, gyűjtéseket, s a modellek felállításában nagyobb szerepet szán a nyelvjárás működésének (*Funktionieren*).

Molnár József (Aspekte einer historischen Dialektologie am Beispiel des Ungarischen. 83—88) a finnugor dialektológiai kutatások nehézségeire hívja fel a figyelmet (az egyes nyelvekben mások a különbségeket meghatározó tényezők), majd a magyar nyelv történetének lényegesebb pontjait kiemelve a magyar történeti dialektológiában a „kulcsjelenségek” feltárására helyezi a hangsúlyt: fonológiai különbségek, az ortográfia alakulása, a morfológia területén pedig a főnév-, névmás- és igeragozás alakulása.

A balti-finn nyelvekkel foglalkozó négy cikk közül az első átfogja e nyelvcsoportot, a többi egy-egy nyelvre szorítkozik.

Tiit-Rein Viitso (Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte der ostseefinnischen Sprache. 89—96) a korábbi kutatásoknál teljesebb vizsgálatra törekszik. A dialektológiai osztályozás fő szempontjai: az *e* magánhangzó képviselője, illetőleg a fokváltakozás. Nála megjelenik a fő dialektus (*Hauptdialekt*) kategóriája (amely a mai balti-finn nyelvekkel azonos). A hét balti-finn nyelvet tizennyolc dialektusra osztja. Az aunusi és a lúd a karjalai alcsoportjaként szerepel.

Pekka Lehtimäki (Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Finnischen. 97—115) szerint a finn dialektusokat a legkorábbi időponttól kezdve két fő csoportra osztották, nyugati és keleti, s ez a felosztás ma is érvényes; a két fő csoporthoz (*Dialekt*) természetesen több kisebb dialektus (*Dialekt*) tartozik. Az osztályozási kritériumok alapját nála is főként a fonológia képezi (*d*, *ts*, *ä*, *ä* realizációja), de morfológiai különbségeket is elemez. A lexikális vizsgálatoknak főként a határterületeken van jelentőségük. A cikket szemléletes térképek egészítik ki.

Pertti Virtaranta (Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Karelschen. 117—137) cikke elején számba veszi a karjalaiak lélekszámának alakulását (1835—1939), lakóhelyüket, történelmüket, majd a részben ebből adódó nyelvjárási különbségeket mutatja be. Két fő nyelvjárási csoport van nála: a valódi karjalai és az aunusi, melyeknél a fonológiai különbségek mellett a morfológiaiak is jelentősek (vö. esetragok, 2. part. akt. stb.). A 12 térkép itt is fontos és szemléletes kiegészítője lenne a cikkeknek, de sajnos — nyilván nyomdatechnikai okokból — a különbségek több térképen is elmosódnak.

Seppo Suhonen (Wotisch oder Ingrisch? 139—148) a kukkosi nyelvjárás vitatott kérdésében foglal állást. Főként morfológiai szempontok alapján (esetragok, igeformák) arra a következtetésre jut, hogy a kukkori nyelvjárás jelenleg hasonlít az inkerihez, de történetileg a vót nyelvhez sorolandó.

Pekka Sammallahti (Die Definition von Sprachgrenzen in einem Kontinuum von Dialekten: Die lappischen Sprachen und einige Grundfragen der Dialektologie. 149—158)

lapp nyelvjárási felosztása némi eltéréssel megfelel az újabban szokásosnak (vö. a Korhonenét). 7 csoportot különböztet meg (esetleg kilencet): déli, nyugati, északi, inari, kolтта, kildini, teri. A morfológiai és fonológiai izoglosszák azonban nem mindig esnek egybe. Sammalahiti végigveszi az egyes csoportok közötti szétválasztó tényezőket és összekötő kapcsolatokat. (A 2–8. térképen ezt ábrázolja is.) Néhány olyan fonológiai és morfológiai jelenséggel is foglalkozik (pl. többes szám, duális, nazális gemináták denazalizációja), amelyek nem esnek egybe a vonatkozó izoglosszákkal.

A lappból kiindulva Pekka Sammalahiti felteszi a kérdést: milyen definíció felel meg a dialektus fogalmának, hiszen politikai, kommunikációs és történelmi aspektusok is belejátszanak abba, hogy két nyelvcsoporthoz egy nyelv nyelvjárásainak vagy két külön nyelvnek tekintünk-e.

Lars-Gunnar Larsson (Kriterien zur Klassifizierung der lappischen Dialekte in Schweden. 159–171) előadása kiegészítő jellegű, egy kisebb területet fog át: a svédországi lapp dialektusokat. (Hangsúlyozza azonban, hogy az országhatár nem jelent nyelvjárási határt.) Nyelvjárási felosztása majdnem azonos Sammalahitiével (az áselei helyett Vilhelminát használ). A tornei, lulei, pitei, uméi, vilhelminai és jámtlandi nyelvjárásokat (*Dialekt*) központi és déli dialektusban (*Dialekt*) fogja össze. A nyelvjárások közötti különbségek egyrészt elválasztják a nyelvjárásokat egymástól, másrészt kirajzoló-dik a szomszéd nyelvjárásokat összekötő kapocs. Északról délre haladva pl. csökken a fokváltakozás mértéke, az umlaut viszont komplikálódik. Morfológiai szinten délre haladva egyre inkább előtűnnek az archaikus esetragok. A nyelvjárási határokat azonban izoglosszák szelik át. Az egyik táblázatból kiolvasható pl. hogy az uméi lapp szókincsében részben déli, részben északi. Lars-Gunnar Larsson hasonló kérdést tesz fel, mint Sammalahiti, csak a nyelven belüli kritériumokat érintően: melyik a meghatározó tényező a nyelvjárási osztályozásnál, a fonológia, a morfológia, a szintaktika vagy lexika?

Keresztes László (Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Mordvinischen. 173–185) a volgai- finn nyelvek közül a mordvinnal foglalkozik. Csoportosítása főleg Paasonen anyagán alapul, de újabb forrásokat is felhasznál; a fonológián belül a vokalizmust és a konzonantizmust egyaránt figyelembe veszi. A két nagy nyelvjárási csoportot (*Dialekttyp, Hauptdialekt*) ő is különválasztja, s az ezekhez tartozó nyelvjárásokat (égtájak szerint csoportosítva) táblázatos formában is, térképen is bemutatja.

A cseremiszi nyelvjárásokat Bereczki Gábor (Kriterien zur Aufteilung der tscheremissischen Mundarten. 187–193) és Sirkka Saarinen (Die Dialekte des Tschereemissischen: Einteilung und Klassifizierungskriterien. 195–199) tárgyalja. A hagyományos (főként geográfiai) felosztástól eltérően mindketten elsősorban a vokalizmusra alapoznak (Bereczki Gábor az első szótagira), ezenkívül a hangsúlyra, a morfológiából a Pl-jelekre, valamint a szókincsre. Két nagy csoportot állapítanak meg mindketten a nyugati és keletit (*Dialekt, ill. Dialektgruppe*), ezek további felosztása (*Untermundart, ill. Dialekt, Übergangsmundart/-dialekt?*) már nem teljesen azonos a két szerzőnél.

A permi nyelvekről négy tanulmány olvasható a kötetben.

Csúcs Sándor (Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Wotjakischen. 201–208) a votják dialektusok felosztásában Nasibullint követi, és más votják kutatókat. Öt nyelvjárási csoport (*Dialektgruppe, narečie*), az északi, a besszermani, a középső, a déli és a periféria (9 nyelvjárásával; *Dialekt—dialekt, ill. Mundart—govor*) fonológiai, morfológiai és lexikai különbségeit, illetőleg egyezéseit táblázat formájában ismerteti Csúcs Sándor.

Valentin K. Kelmakov azonos című cikkének (Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Wotjakischen. 209–214) felosztása némileg eltér Csúcs Sándorétól: a perifériát a déli csoportba sorolja. Kelmakov két osztályozási módszert tart lehetségesnek:

1. A nyelv egyes vagy egy meghatározott körű strukturális elemei alapján történő osztályozás (ő maga ezt követi, mert ez gyakorlatias),
2. komplex lingvisztikai kutatásokon alapuló osztályozás.

A zürjén nyelvjárások felosztását Anu-Reet Hausenberg (Zur Einteilung der Dialekte des Syrjänischen. 215–219) a nyelvtörténeti kutatások egy adalékának tekinti. Kilenc szempont alapján (fonológiai, hangsúly, részben morfológiai) az őszürjénből két nyelvjárás csoportot ágaztat el (északi és déli, valamint ezek alcsoportjai). Az osztódást véleménye szerint szociológiai, történeti, geográfiai faktorok vizsgálata nélkül nem lehet megérteni.

Rédei Károlynál (Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Syrjänischen. 221–229) a zürjén nyelv osztályozási szempontjai hasonlóak; a hangsúlyt Rédei mégis a fonetikai-fonológiai tényezőkre helyezi (*l, l ~ v, d ~ t, d' ~ t'*, nem első szótagi vokaliz-

mus). Nála három fő dialektus szerepel (*Hauptdialekt*): komi-zürjén, komi-permják, keleti permják (jazvai). Táblázatos összefoglalása áttekinthetővé teszi a különbségeket. Mint új jelenséget említi Rédei Károly, hogy a tömegkommunikációs eszközök terjedésével az irodalmi nyelv egyre erősebben hat a nyelvjárásokra.

Az obi-ugorhoz tartozó vogul nyelvjárásokról Honti László (Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Wogulischen. 231–250) ad részletes képet. Az eddigi kutatók egy-egy részszempont szerint vizsgálták a nyelvjárásokat, Honti 32 kritérium alapján; a magánhangzó- és mássalhangzó-megfeleléseken kívül sok morfológiai kritériumot is megállapít. Az égtájak szerinti négyes felosztást megtartja, de az egyes alcsoportok (nyelvjárások – *Mundart*) közötti megfelelések bemutatásánál az elválasztó tényezők is szemléletesen előtűnnek (l. a táblázatot).

Kálmán Béla (Die Dialekte des Wogulischen. 251–256) a vogul dialektusokat történetileg vizsgálja, a nép történetével szoros összefüggésben. Szerinte az obi és a Vogulka melletti nyelvjárások kutatása fontos adalékkal szolgál a vogul dialektusok meghatározásához.

Az osztják dialektusok osztályozásának nehéz feladatát E. F. Schiefer vállalta magára (Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des Ostjakischen. 257–281). Eddig hagyományosan sok nyelvjárásra osztották az osztják nyelvet. Schiefer mindössze hat dialektust (*Dialekt*) különít el Wolfgang Veenker modellje (l. a téziskötet és a jelen kötet) segítségével, főként a vokalizmus alapján. A fonológiai szempontból együtt tárgyalt vahi és vaszjugani összevetésénél viszont részletes morfológiai összehasonlítást is végez a szerző.

A szamojéd nyelvekkel foglalkozó előadások közül Janurik Tamásé (Kriterien zur Klassifizierung der Dialekte des samojedischen Sprachen. 283–301) a legátfogóbb: 6 szamojéd nyelv 32 dialektusát (*Dialekt*) állapítja meg, s ezek közül a nyenyec és a szőlkup dialektusokat rajzolja fel részletesen (több mint 70 fonetikai-fonológiai különbség alapján). A táblázatok és térképek elengedhetetlen kiegészítői a munkának. Különösen jó és áttekinthető az a táblázat, melyen Castrén, Lehtisalo, Donner nyelvjárásai jelöléseit veti össze a maga eredményeivel (290–292).

Eugen Helimskij (Die Feststellung der dialektalen Zugehörigkeit der encischen Materialien. 303–308) a szamojéden belül kisebb részterületet fog át, az enyec nyelvjárásokat. A két fő dialektus (tundrai és erdei) elkülönítését fonológiai (*ms, *ns, *rs, szókezdő *z, diftongusok viselkedése stb.) és lexikai kritériumokra alapozza.

Ago Künnap (Zur klassifizierung der Dialekte des Selkupischen und Kamassischen. 309–316) a szelkup nyelv osztályozásában kénytelen elfogadni Janurik Tamás fonológiai alapú felosztását, mivel a kevert dialektusoknál (obi-medence) a morfológia (pl. a helyhatározós esetek) tarkaságot mutat. Az újabb kutatások szerint egyes szajáni szamojéd nyelvek nyelvjárásoknak minősülnek, ahogy erre Künnap is utal: a kobjál a kamasz nyelvnek, a tajji és a karagassz a motori nyelvnek dialektusa, a sojót pedig nem szamojéd nyelv. A kamasz nyelvből Künnap az 1963–64-ben még élő két informáns nyelvjárásai hovatartozását állapítja meg. A két adatközlő a kamasz nyelv kamasz dialektusának két eltérő szubdialektusát képviselte.

A szerkesztői utószó (317–325) ismerteti a kongresszus létrejöttének előzményeit, a kongresszus lefolyását, a résztvevők nevét (sőt, azokét is, akik téziseket küldtek, de a kongresszuson nem jelentek meg), a szimpozion eredményeit, valamint idéz Hajdú Péter és Boris A. Serebrennikov zárszavából.

A 325. oldalon folyóiratok és sorozatok rövidítését, majd névindexet (327–330) találunk. A kötetet színesítik a szimpozion előadásain és a szünetekben készült fotók (1–14. kép, számozatlan).

Az uráli dialektológiai szimpozion (s e kötet kiadása) jelentős állomás az uralisztika történetében: az első lépés az uráli dialektológiai kutatások összehangolása felé. S mint ilyen, magában hordozza fogyatékoságait. A kötet elolvasása után ugyanaz a kérdés moccanó tovább az olvasóban, mint a könyv kézbevételekor: hogyan is hangolhatók össze a kutatások? A kötet első része javaslatokat tartalmaz, a második részben pedig, amely az egyes szerzők eddigi kutatásainak eredményeit foglalja össze, elég nagy a tarkaság. A terminológia még a nyelv–nyelvjárás stb. tekintetében sem egységes, s egy-egy szerző általában minden különösebb indoklás nélkül használja a német *Hauptdialekt*, *Dialekttyp*, *Dialektgruppe*, *Dialekt*, *Subdialekt*, *Mundart*, *Untermundart*, *Übergangsmundart* (*dialekt?*), *Mischdialekt* stb. megnevezéseket egyikét vagy másikat. A leggyakrabban használt *Dialekt* szó pl. hol több nyelvjárást összefogó jelöl, hol csak egy nyelvjárásra vonatkozik. A *Subdialekt* hol azonos a *Mundart*-tal, hol nem... A kritériumokkal ugyanez a helyzet. Egyes szerzők a fonológiai szempontokat részesítik előnyben mások a morfológiaiakat, illetőleg a kettőt együtt – lexikális szempontokkal kiegészítve.

S valóban: vannak olyan uráli nyelvek (pl. a magyar), melyeknél csak az egyik szempont (fonológiai) releváns. Melyik legyen tehát a fontos egy átfogó, egységes vizsgálatnál? (Ez több szerzőnek is problémája.) Esetleg: alkalmazzunk minden kritériumot minden nyelvre?

Az uráli dialektológiában — vagy a szimpozionon javasolt modellek alkalmazásával vagy a mostani anyagot áttekintve újabb modellekkel — mindenképpen szükség lenne egy egységes (akár próba-) leírásra. S az előadásokban többször fölmerült adatbank felállításának munkálataihoz is minél előbb hozzá kellene kezdeni.

KOVÁCS MAGDOLNA

Études Finno-Ougriennes

Tome 16. 1980—1981. 290 l.

Tome 17. 1982—1983. 294 l.

A Párizsban 1964-ben megindult évkönyvsorozat újabb köteteit két külső körülmény jellemzi. 1972-től kezdve társkiadók lettek a budapesti Akadémiai Kiadó és a párizsi Librairie Klincksieck, valamint a megjelenés egyre inkább késett. A XVI. kötetet 1983-ból, a XVII. kötetet pedig 1985-ből jelzi a kolofon. Reméljük, valahogy sikerül behozni e késést. A párizsi szerkesztőséget e két kötetben is a tárgykör francia nagymestere, Aurélien Sauvageot és Jean Perrot szerkesztik. A budapesti szerkesztés munkáját (Erdődi József elhunytá után) immár Szathmári István irányította. Tíz, illetve tizenöt tanulmányt közöltek, *Chronique* címmel nekrológok és kongresszusi beszámoló olvashatók. Együtt sem több tucatnál a könyvismertetések száma. A szerkesztőséghez beküldött könyvek (*ouvrages reçus*) száma meglepően csekély, 1976 és 1980 közti művek ezek, esetlegesen, köztük az utóbbi években már csak budapesti kiadványok találhatók.

Egyébként a közölt írások színvonala igen jó. Zömük nyelvtudományi, ezen belül a fonetika, tudománytörténet és a mai nyelvi folyamatok kerülnek előtérbe. Valter Tauli áttekintése az 1944 és 1977 közti észti nyelvtudományról igen gondos és pontos munka. Néprajzi, újabban irodalomtörténeti dolgozatok is megjelennek. Amint Jean Gergelynek a turkui finnugrista-kongresszusról készített beszámolójából is kiténik, a francia (helyesebben frankofon) finnugristák arról panaszkodnak, hogy háttérbe kerülnek, számukat és jelentőségüket lebecsüli a nemzetközi közvélemény. E folyóirat két új számában csak néhány a nem-francia nyelvű (angol, német) közlemény, van viszont tíz francia, vagy legalábbis franciaországi szerző. Noha a hagyományos finnugrista nyelvészettel kevesebbet foglalkoznak Franciaországban, cserébe a szociolingvisztikától a fordításeleméltig sok új diszciplína kapott helyet az *Études* új kötetében is. Úgy látszik tehát, a frankofon finnugrisztika megváltozásával követi az egész világot, itt legfeljebb a néhány kutató érdeklődésének módosulása jobban dimenzionált.

VOIGT VILMOS

Kaisa Häkkinen: Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta. Suomalais-ugrilaisten kielen etymologisena tutkimuksena perusteita ja metodiikkaa

Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17.
Turku 1983. 447 l.

„A finn nyelv ősi szókincséről és ennek kutatásáról. A finnugor etimológiai kutatások alapelvei és módszertana” — ilyen címmel jelent meg a turkui egyetem finn és általános nyelvészeti tanszékének kiadványsorozatában Kaisa Häkkinen 1984 februárjában megvédett *lisensiaatti*-disszertációja. Előszóából, bevezetőből, három érdemi fejezetből, összegezésből áll, a bibliográfia után három függelék, a szövegben pedig számos ábra, grafikon, szójegyzék s más hasonló illusztráció található.

A Bevezetőben (7—11) a szerző körvonalazza kutatásának tárgyát, anyagát és céljait. Mindezek leginkább a könyv alcímében fejeződnek ki, a főcímbe foglaltak — ahogyan Bárczi professzor úr mondaná — „csak az ürügy”. A szerző az etimológia mai

— „modern” — értelmezését fogadja el, miszerint az etimológia az a tudományterület, amelynek fő célja a szavak eredeti alakjának és jelentésének tisztázása, valamint a lexémák egymás közötti viszonyának és az ebben bekövetkező változásoknak a kutatása, vagyis a szó életrajzának megírása. Az etimológusnak hangtörténeti, történeti jelentés-tani és morfológiai kutatások eredményeit kell egybeötvöznie az éppen adott feladattól (szótól) és a rendelkezésre álló nyelvi anyag milyenségétől függően. Éppen emiatt az „örökös aktualitás” miatt az etimológia általános elmélete mint olyan alig létezik (7, ill. nem is létezik, 38). Az indoeurópai nyelvészet a nyelvelméleteknek köszönhetően a szavak életét huzamosan képes dokumentálni, az urálsztika viszont nem, s ebből adódnak sajtós, önállóan megoldandó elvi és gyakorlati problémái. A szerző esodálkodik: ahhoz mérten, hogy az etimológia mennyire központi helyet foglalt el a mindenkori finnugrisztikában, meglepő, hogy a finnugor etimológia elméletének kidolgozása még várat magára. Kényszerítő szükség van olyan elméletre és módszerre, amely lehetővé teszi az uráli szókincs megbízható etimologizálását, mert Kaisa Häkkinen szerint a megbízhatósággal van baj.

A szerző alapfogalmai közül a legfontosabb a *levikki*, illetve az *aukko*, *aukkoisuus*. A *levikki* 'elterjedés, elterjedtség' azt jelenti, hogy mely nyelvek szavai alapján állítottuk fel az etimológiát, a családfán melyik ágától melyik ágig ismert a szó (megfelelője). Az *aukko* 'lyuk', *aukkoisuus* 'lyukasság, hiányos volta vminek' pedig úgy értendő, hogy nincs a szónak megfelelője valamelyik rokon nyelvben. Nem kétséges, a *levikki* valóban alapfogalom (l. még alább is). Érthető a finn szerző (és a magyar olvasó) személyes érdekessége a kérdés taglalásában, hiszen a családfa-elmélet értelmében egy szó akkor finnugor eredetű, ha van megfelelője a finnben és az ugor nyelvekben (l. erről 207 kk.).

A Bevezetőből félreérthetetlenül kiérződik, hogy a *levikki* és ami körülötte van (a családfa) döntő szerepet játszott a témaválasztásban, „mert ezek együtt az ő si (kiem. — K. H.) szókincs azonosításában döntő szerepet játszanak” („... koska nämä yhdessä ovat v a n h i m m a n sanaston identifioinnin kannalta ratkaisevassa asemassa”, 62). A kiindulópontokat jelentő alapfogalmak ismertetése a Bevezetőben ezzel véget is ér. Kár. Később derül ki, hogy a *levikki* és a családfa mellett, velük egyenrangú kritériumként szerepel a hangalak és a jelentés is.

Az első fejezet címe: A szókínckutatás elméletéről és fejlődéséről (Sanastotutkimuksen teoriasta ja kehityksestä, 12—63). Több kisebb egységre oszlik: 1.1. A szavak eredete (szó szerint: Miből lesznek (honnan jönnek) a szavak), 12—22; 1.2. A lexikológia alapfogalmai, 23—31; 1.3. A szótörténet és az etimológia régen és most, 32—49, 1.3.1 a kérdésről általában, 1.3.2 a finnben; 1.4. A finnugor etimológiai kutatások alapelveinek és módszereinek sajátos kérdései, 50—63.

A címben jelzett fejlődést a szerző szó szerint Ádámotól és Évától kezdi: az ember és a nyelv megjelenéséről szóló fejtegetései után tér rá arra, hogy az etimológiának 3-féle típusa ismeretes, az antik, a hagyományos (klasszikus) és a már említett mai (vagy modern). Ez utóbbi számunkra elérhetetlen álom, annál is inkább, mert — ráadásul — a finnugrisztikában az összehasonlító és a történeti nyelvészet nem válik szét, a szinkrón anyagban észlelt különbségek diakrón értelmeződnek, változások eredményeként, de ugyan mi garantálja, hogy ez az értelmezés meg is felel a mindenkori történeti valóságnak (55)? A szerző szerint a finnugor összehasonlító nyelvészet elméletben két-féleképpen közelíthet az alapnyelv és az alapnyelvi szókincs rekonstruálásához (57): vagy összegyűjti az azonosságokat, és a különbségeket figyelmen kívül hagyva rekonstruálja az alapnyelvet és az alapszókíncket, vagy pedig az egymással legközelebbi kapcsolatban álló nyelveket vizsgálva a kört egyre tágítva érkezik el az alapnyelvhez, az alapszókínckhez, mintegy „alulról fölfelé” állítja fel a családfát. A szerző úgy látja, hogy ma ez a kétféle megközelítési mód összekeveredik, összezavarodik. Például az ugor nyelvek nehéz helyzetben, népiesen összegezve a szerző véleményét, két szék közt a pad alatt vannak (57), ugyanis az uráli és a finnugor közötti különbségtétel szempontjából az ugor nyelveket csak akkor kell tekintetbe venni, ha finnugorra lehet vagy kell minősíteni a szót, az uráli minősítés szempontjából az ugor képviselőt közömbös (l. J. Janhunen, JSFOu. 77), továbbá az ugorok (obi-ugorok) és a szamojédek az uráli nyelvcsalád két nagy ágának elméleti és egyúttal földrajzi hatarán állnak, s ez sem következmények nélküli helyzet; visszájára fordítva azonban mindez előnyt is jelent: „az uráli nyelvcsalád legrégebbi szerkezeti sajátosságainak megállapításakor” az ugor és a szamojéd nyelvek döntő szerepet játszanak (az ugor és a szamojéd jelentősége „on keskeinen máäriteltäessä urallilaisen kilikunnan vanhimpia rakenneominaisuuksia”, 205).

A családfával kapcsolatos nézeteit a szerző itt tárgyalja — először, később ugyanis egész fejezetrészt szentel neki. Konstatálja, hogy „a családfa-hipotézis az egyetlen mód, amellyel az uráli nyelvek szókínckében különböző korú rétegeket lehet elkülöníteni

(„sukupuuhypoteesi on ainoa keino erottaa uralilaisten kielten sanastossa eri-ikäisiä kerrostumia”, 51), és hogy az uráli nyelvcsalád az egyetlen, amelyet mind a mai napig a családja alapján kutatnak, mivel családfával szemléltetni a nyelvek „osztódását” és egymáshoz való viszonyát „csak abban az esetben lehet, ha nincs, vagy csak nagyon kevés a nyelvtörténeti adalék” (52). Ezért az összehasonlító nyelvtudomány módszereit a finnugrisztikában mankókkal kell megtámogatni: a családfával, kulcsnyelv választásával, illetve azzal a „titkolt” meggyőződéssel, hogy a rekonstruált változások „természetesek” (lehetőségek voltak, ma is azok lennének).

A könyvnek ennél a részénél kezd az olvasó meg-megállni és töprengeni. Például azon, hogy jogos-e két önálló kritériumnak tekinteni a családfát és a *levikkít*, vagy hogy igaza van-e a szerzőnek, amikor ezt állítja: „a kérdést arról, hogy a családja mely ágáról szedett adatok mennyiben bizonyítják az alapnyelv ilyen vagy olyan voltát — nyitva hagyhatjuk. Az indoeurópai nyelvészeten nincsenek szigorú szabályok arra, mely nyelvekből kell kimutatni a jelenséget ahhoz, hogy indoeurópainak tarthassuk” (54). Első olvasásra talán igaz, de mégis aligha hihető, hogy egy jelenség „indoeurópai” címkét kapna, ha csupán az angolban és mondjuk a lengyelben lenne megfigyelhető — hacsak nem tipológiai jellegzetességről van szó. Továbbá: „Minden genetikusan összetartozó nyelv egykorú, és időben egyforma távolságra van a saját alapnyelvtől, de nem kell feltételezni azt, hogy azonos mértékben változott” („Kaikki geneettisesti yhteen kuuluvat kielet ovat iältään täsmälleen yhtä vanhoja ja ajallisesti yhtä etäällä kaikille yhteisestä kantakielestä, mutta kaikkien ei tarvitse olettaa muuttuneen yhtä paljon”, 60). Vagyis — képletesen szólva — a fa ágai egyforma korúak és egyforma messze vannak a gyökértől?

Az első fejezetet egy 11 (számozatlan) pontból álló jegyzék, éspedig „a finnugor szótörténeti kutatások saját problémáinak jegyzéke” (10) zárja. Például: Kellően megalapozott-e a családja-elmélet ahhoz, hogy a szókincsnek, a hangváltozásoknak és a nyelvtani szerkezetnek a változásait a segítségével kössük időhöz? Hány kutató véleménye döntő egy-egy jelenség megítélésében, hányan tekintik ugyanazt a nyelvet kulcsnyelvnek, mennyiben hat ez a kutatás eredményeire? Miféle póthipotéziseket kell felállítani, hogy az összehasonlító nyelvészet eredményeit történetileg értelmezhesseük? stb. A könyvet abban a reményben olvassuk tovább, hogy ezekre a kérdésekre ugyanígy, pontokba szedve majd rövid, tömör választ kapunk. . .

A második fejezet (Az etimológiai kutatás alapfogalmai és a gyakorlat, Etymologisen tutkimuksen peruskriteerit: teoria ja käytäntöä, 65—263) a könyv gerince szándékozik lenni, mivel a szerző itt tárgyalja az etimologizálás alapkritériumait: 2.1. a családja, 65—108; 2.2. a hangalak, 109—166; 2.3 a jelentés, 167—203; 2.4. a *levikkít*, 204—263. Ebből a terjedelmes fejezetből itt és most csak néhány kérdés emelhető ki.

A nyelv fejlődésében tapasztalható elkülönülések (eriytyminen) és azonosulások (yhdentyminen) viszonya (84) a szókincs szempontjából azért foglalkoztatja a szerzőt, mert a szókincs korhoz kötése a családja, ebből következően az alapnyelv, illetve az ennek szerves velejárójaként értelmezett közbülső alapnyelvek segítségével történik. A családja-hipotézis, amely vegyes népeket és nyelveket, genetikusan és tipológiai, diakrón és szinkrón nyelvi, néprajzi stb. sajátosságok figyelembe vételével lett felállítva, hogy a nyelvcsaládon belül az egyes nyelvek egymáshoz való viszonyát szemléltesse, csak azért létezhet, mert „a családja-elméletet megsemmisítő érvet lehetetlen találni, . . . az egyetlen negatívum talán az, hogy nincs olyan pozitívum, amely a feleslegességét meggyőzően bizonyítaná” („sukupuuteorian k u m o a v a a (kiem. — K. H.) evidenssiä on mahdotonta löytää, . . . ainoa mahdollinen negatiivinen evidenssin muoto lienee se, että sukupuuhypoteesi on katsottava tarpeettomaksi vakuuttavan positiivisen todistusaineiston puuttumisen takia”, 85).

A közbülső alapnyelveket a szerző használhatatlannak és kiiktatandónak tartja (l. még 83 kk), s ennek igazolására érdekes kísérletet tesz: felállítja — a 97. oldalon ábrában elbeszélve — az ún. „visszanyesett családja-elméletet” („takaperoinen sukupuuhypoteesi”). Ennek lényege az, hogy a hagyományos családfán a legszélső finn felől indulva a túlsó szél, az ugorok, ezen belül a legszélső magyar felé, egy-egy „ágat” mindig „lenyes”, a szóegyezéseket oszlopban ábrázolja és kimutatja, hogy a FUV etimológiai közül a soha mások által fel nem tételezett finn nélküli finnugor, tehát lapp—magyar „alapnyelv”-ben 46, a finn, a lapp nélküli finnugor, tehát mordvin—magyar „alapnyelv”-ben 53, a finn, a lapp, a mordvin nélküli finnugor, tehát cseremis—magyar „alapnyelv”-ben 66, a zürjén—magyarban 87, a votják—magyarban 97 közös szó bizonyítja a rokonságot, de csak a rokonság tényét, e nyelvek egymáshoz való viszonyának milyenségét nem! A közös szókincs aszerint nő, ahogyan kevesbedik a tekintetbe vett nyelvek száma. Ezt a növekedést a hagyományos közbülső alapnyelvek újításaiért (lexikai innovációkként)

lehetne elkönyvelni, csakhogy ilyen „visszanyesett” alapnyelveket nem szokás és indokolatlan is lenne feltételezni, és azt sem tudhatjuk, mi ezeknek a növekményeknek a viszonya az ősi szókincshez, tehát pl. a zürjén—magyar 87 és a votják—magyar 97 közötti 10 „új” szó minék, pl. hagyományórzésnek vagy újításnak, kölcsönzésnek stb. köszönhető-e. Mindebből azt a korántsem új következtetést vonja le a szerző, hogy „az ősi szókincs felettébb bizonytalan mérce a genetikailag összetartozó nyelvek rokonsági fokának megállapításában” („on varsin heikko mittari mitattaessa geneettisesti yhteen kuuluvien kielten läheisyysastetta”, 98). Ami az azonosságok fokozatos csökkenését (71) s egyúttal a sajátosságok számának növekedését bizonyító közbülső alapnyelvek kiiktatandóságát illeti — érvelése nem meggyőző. A „visszanyesett családfá”-val ugyanis azt szemlélteti, hihetően, hogy a mennyiségként kezelt közös szókincessel miféle manipulációkat lehet végezni, és hogy a családfa-elméletről tulajdonképpen semmit sem lehet mondani, amennyiben csak a legrégebbi szókincset és ennek az egyes leánynyelvekbeli mennyiségi megoszlását vizsgáljuk. Azzal, hogy nem tartja sem szükségesnek, sem lehetségesnek (történetileg igazolhatónak) az ilyenfajta „visszanyesett alapnyelve”-ket, ő maga győz meg bennünket arról, hogy a balti-finn, a permi, az ugor (!), a samojéd (kantamojeedi) alapnyelv feltételezése nem kifogásolható, végül is tehát csak a volgai alapnyelv immáron jelentős múltira visszatekintő problémája marad megoldatlanul, az ugyancsak gondot okozó ugor alapnyelvet ő maga védelmezi nagyon találekonyan. Miközben a közbülső alapnyelvek ellen foglalt állást, ellentmondásokba keveredik. Hogyan értelmezendő pl. későbbi megállapítása: „az egymással közeli rokonságban levő nyelveknek a finnugor alapnyelvtől elkülönülése idején is kerültek be indoeurópai jövevényszavak” („indoeurooppalaisia sanoja on saatu myös suomalais-ugrilaisen kantakielen ja keskenään lähisukuisten kielten erilliskehityksen välisenä aikana”, 230).

A hangalak alakkritériumnak önmagában véve alkalmazatlan — ezt a különböző helyzetű finn *a*, *v*, *y* [ü] hol szabályos, hol szabálytalan megfeleléseinek részletes elemzésével bizonyítja. A jelentésről szóló (al)fejezet a könyv legkevésbé sikerült, közhelyekkel teli fejezete, s ezen még az sem segít, hogy éppen itt található a könyv legolvasmányosabb, önmagában is megálló részlete, a szerző logikus, lelkes okfejtése arról, hogy a finnugor számrendszer nem volt „primitív”, a nagyobb helyi értéket jelentő idegen eredetű számnevek kezdetben ún. felesleges *v. luxus* jövevényszavak voltak, és meghonosodásuk, a saját szavakat háttérbe (pl. elhomályosult összetételekbe) szorító hatásuk nem a primitívségnek, hanem az élénk „külkapcsolatoknak”, főként a kereskedelemnek a bizonyítéka. Ettől a résztől eltekintve a szerzőnek a jelentésről szóló elméletei egyenesen bosszantóak. Például, a fejezet azzal a megállapítással indul, hogy mivel a jelentésben bekövetkező változások okai többnyire nyelven kívüliek, a jelentés sem lehet a finnugor etimológizálás egyedüli kritériuma (172 kk.) Nem ártana tudni, ki állított ilyet? Amikor végre (177) találunk egy érdekes megfigyelést, belegondolva kiderül róla, hogy sem nem idevaló, sem nem eredeti ötlet: a *levikki* segítségével visszavezetni a szót valamelyik közbülső alapnyelvig — ez nem a szó eredetének, hanem a korának meghatározása. . . És ezzel általában meg kell elégedni — írja a szerző, közben éppen ő az, aki nem akar ezzel megelégedni. Mikko Korhonen már 1976-ban (Vir. 1976/1 a II. old. kk.) megfogalmazta ezt a kronológia-kérdést: a szó megléte (sanastokriteeri) az illető nyelvág szétválásának végére utal (a szó még közös, a szó még megvolt), a hangtani kritérium (a belső izoglossza) viszont a szétválás kezdetét segít megállapítani (a szó megvan, de már nem olyan formában).

A *levikkiről* (204—263) már tudjuk, hogy bár egyedül nem alkalmas a kor meghatározására, a gyakorlatban mégis erre szolgál. A *levikkire* alapozott kor meghatározásról le kell mondani minden olyan esetben, amikor megfelelők csak a túl közeli, csak a túl távoli és csak a szomszédos nyelvekben mutathatók ki. Ennek figyelembe vételével vizsgálja a szerző az indoeurópai jövevényszavakat (az alapnyelvből, ill. egyes finnugor nyelvekben) és a balti-finn nyelvek különböző jövevényszó-rétegeit. Fejtegetéseinek mindkét része általában is, de magyar szempontból is figyelemre méltó, mivel az indoeurópai jövevényszavak kérdésében — a magyar szókincs története és a magyar nyelvészet eredményeinek külföldi ismerete szempontjából egyaránt — mi is érdekeltek vagyunk, az éppen napjainkban új fordulatokkal előálló balti-finn nyelvészetben pedig felettébb tájékoztatónak bizonyulunk. Az indoeurópai rész látványos és meggyőző kellékei a különféle ábrák és jegyzékek (l. alább), amelyek segítségével a szerző a következő, tulajdonképpen meglepően nem új eredményre jut: a *levikki* és a szókincsrétegek *levikki*-párhuzamai alapján túlságosan sematikusnak kell tartani azt a nézetet — mondja a szerző, hogy az indoeurópai jövevényszavak kizárólag a finnugor korban kerültek átvételre („levikkikriteerin ja sanastokriteeristumien levikkiparalleelien nojalla käsitystä indoeurooppalaisten lainakosketusten rajoittumisesta pelkästään suomalais-ugrilaiselle kaudelle

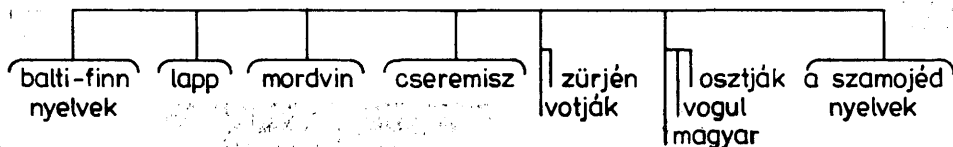
on pidettävä liian kaavamaisena”, 235). Máshol (107) ennél sokkal jelentősebb eredményt idéz: Jorma Koivulehtonak sikerült egyre több olyan régi indoeurópai jövevényszót kimutatnia a balti-finn nyelvekből, amelyek nem finnugor alapnyelvek, de finnugor alapnyelv-koriak!

A balti-finn nyelvek balti, germán, szláv és skandináv jövevényszavainak áttekintésével a szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a *levikki* nem alkalmas a közeli rokonnyelvek szókinccsrétegeinek elhatárolására, de nem biztos, hogy igaza van, amikor úgy véli, hogy éppen ezért kell a *levikkivel* a távolabbi rokonyelvek és az alapnyelv szókinccse esetében is óvatosan bánni. A balti-finn szókinccsel a szerző szerint nagyon meggyőzően lehet bizonyítani azt, hogy a mai finn épp oly mértékben tekinthető különféle nyelvvaltozatok összeolvadásának, mint a kései balti-finn osztódás/szétválás eredményének (“nykyinen suomi on yhtä paljon erillisten kielimuotojen sulautumisen kuin myöhäiskantasuomen jakautumisen tulosta”, 253). Ez a megállapítása ellentmond korábbi megállapításának, miszerint a balti-finn szókinccsel határozottan azt lehet bizonyítani, hogy a finnugor alapnyelv felbomlása nem sorozatos kettéválással (l. családfa) ment végbe, hanem a kései balti-finnhez hasonló bonyolult eseménysorozatként (209).

A harmadik fejezetnek a szerző egyszerűen a Šanasto (Szókinccs, 265—378) címet adta, holott a SKES, a FUV és az MSzFE alapján, de Pekka Sammallahtitól (FUF 43) és Juha Janhunen-től (JSFOu. 77) kellő indoklással eltérő módon a finn tagú finnugor és uráli „biztos” etimológiákat szedte jegyzékbe (275—478) és kommentálta különféle betű- és számjelek stb. segítségével. A finn szókinccset a szerző a következőképpen osztotta fel: vannak uráli-finnugor etimológiák, vannak szép számmal jövevényszavak, és mivel Urschöpfung (alkusynty, 19—20, 98—99) nincs, vannak olyan szavak, amelyeket belső keletkezésűnek és réginek kell tartani mindaddig, amíg ki nem derül róluk, hogy az első két csoport valamelyikébe nem tartoznak. Hasonlóképpen jár el Jorma Koivulehto az új, indoeurópai ~ germán > finn etimologizálás során, l. cikkeit a Virittäjä-ben. A szerző részletesen foglalkozik mindhárom szócsoporttal, hogy tisztázhassa, a finn szókinccsben mennyiségét és minőségét (súlyát, fontosságát) tekintve milyen helyet foglal el a legrégebbi — az uráli-finnugor — szókinccsréteg. A harmadik fejezet gyakorlatilag azt a nevet is viselhetné: A finn szókinccs finnugor elemei (a SKES, a FUV és az MSzFE, valamint a később megjelent szakirodalom alapján).

A negyedik fejezet az összegezés (Päätelmiä ja sovelluksia, 379—397). A négy alapkritérium (családfa, hangalak, jelentés, *levikki*) közül önmagában egyik sem perdöntő az etimologizálás során — állítja a szerző, ha akármelyik ellentmond a többinek, máris baj van az etimológiával. A családfa legnagyobb hibája, hogy alkalmat ad a téves kor-, következképpen eredetmeghatározásra. Kaisa Häkkinen szerint a családfa helyett „családbokor”-ról (*pensasmalli*, 384) kellene beszélni, mert ez a kronológia szemszögéből semleges:

az uráli nyelvek

Mikko Korhonen szerint a *pensasmalli* elnevezés nem szerencés, legyen inkább fésű („osuvampi nimi olisi ehkä *kampamalli*”, Vir. 1984 : 360). En a lényegét is kifogásolom, mert a családfa és a családbokor alapján véve nem különbözik egymástól: mindkettőnek van gyökere (legfeljebb nincs odarajzolva), mindkettőnek vannak ágai, és nagyon is kérdéses, a minden dinamizmust nélkülöző, statikusan meredező fogazattal (ágakkal) valóban kiküszöbölődnek-e a közbülső alapnyelvek? Bár nem vettem észre, hogy a szerző a finnugor (uráli) nyelvek genetikus összetartozását cáfolta volna, tételezték fel, hogy a családbokornak tényleg nincs gyökere (miként egy fésű is lehet nyeles és nyeletlen egyaránt), akkor viszont a szerző mire alapozva húzza meg azt a vízszintes vonalat, amelynek fogazatai valóban egyenlő hosszúak — bár éppen mi, magyarok mintha kilógnánk a sorból! Ha a rokon nyelvek valóban egyenlő korúak és egyenlő távolságra vannak az alapnyelvtől (60), amelyről én egyáltalán nem vagyok sem meggyőzőve, sem meggyőződve, akkor szerintem — a fodrázat köréből merítve immár terminológiánkat — a borotválkozó pamacs szemléletesebben fejezné ki a szerző véleményét. Továbbá, arról sem vagyok meggyőződve, miként már említettem, hogy a családfa és a *levikki* egyen-

rangú, külön tárgyalandó kritérium. Nyelv- és nyelvtudománytörténeti szempontból egyaránt a *levikki* a családfa-elmélet szerves tartozéka, alapja, elméleti-gyakorlati sarkköve.

Elég egy pillantást vetni az egyes fejezetek tartalomjegyzékére, és senki sem vonja kétségbe, hogy a szerzőnek van szeme a látásra, látja napjaink finnugor nyelvészetének gyenge pontjait, ellentmondásait. Újfajta, meggyőzőbb finnugrisztika/urálsztika megteremtését sürgeti, olyan finnugor nyelvészetet, amely a nulláról újraindul (82), régi, megszokott, részben elavult nézeteitől, fogalmaitól megszabadul, gépi segédlettel új argumentumokat használ fel, az ismereteket logikus rendbe állítja. E tekintetben figyelemre méltó, hogy a szerző érdemben alig hivatkozik szöveget szerzőkre, hogy nem ismeri Je. A. Helimskij 1982-ben Moszkvában megjelent munkáját [Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели. (Лингвистическая и этногенетическая интерпретация). Москва, Наука. 1982. 164 lap], amelyben nagyrészt azonos problémák kerültek terítékre. Ezt a hiányt persze előnyként is értékelhetjük, hiszen az egymástól függetlenül elért eredmények meggyőzőbbek.

Itt van tehát előtűnik egy 447 oldalas könyv, tudományos értekezés, amely a mai finnugor nyelvészet alapkérdéseit tárgyalja, tehát egyfajta határkő és egyben útjelző lehetne. Hogy miért nem az? A könyv egészében véve — rosszul megírt látlelet. Stílusa bántóan terjengős, értekezéshez nem illően didaktikus (ingadozik a nagyközönségnek szánt magyarázgatató kézikönyv és a legszűkebb szakmának szánt, idegen szavakban bővelkedő, választékos szóhasználatlaltal megírt disszertáció között). A terjengősség alkalmat ad az ismétlődésekre, ez pedig arra, hogy az egymástól távol eső részekben ellentmondásokba bonyolódják, és a sok bölcselkedésben elveszsek a lényeg, hogy a saját és a másoktól vett vagy éppenséggel közismert megállapítások összemossódjanak. Túl sok — talán csak magyar fülnek? — az *otettava*, *oletettava*, *pulettävä*, *tulkittava*, *kehütettävä* stb. (Kuriózusként említem a könyv leghosszabb szavát: „hän . . . osoittaa . . . erilaisten äännejärjestelmäkonstruktioidenavhtohtojen avulla . . .”, 160). Mondanivalóját többnyire feltételezések feltételezésével és kérdések formájában adja elő, de ez utóbbiakra a katonás, rövid felelet elmarad (igaz, kérdezni is tudni kell!), a feltételezések feltételezése (pl. tételizzük föl, hogy valaki feltételezi, hogy csak a jelentések alapján is lehet finnugor etimológiákat gyártani) nem túl szerencsés stilisztikai fogás, mert az olvasó minduntalan azt kérdezi: ugyan ki állított ilyesmit? A könyv első látásra tökéletesnek látszik, jól áttekinthető tartalomjegyzéke logikus gondolatmenetet sejtet. Csak menet közben kezdünk bosszankodni, hogy a logika kevés, hogy a könyvben nincsenek mutatók, hogy az irodalomjegyzékben az ugyanazon szerző munkái a címük kezdőbetűjének ábécérendi helye szerint vannak sorba szedve, hogy az összegezés nem igazi összegezés, hanem további új (?) ismeretek közlésére szolgál, hogy jóllehet a szerző ismeri a Magyar őstörténeti tanulmányok című könyvet (1977), mégsem méltatja figyelemre Harmatta János Irániak és finnugorok, irániak és magyarok című cikkét, amely pedig éppen a különböző korú iráni jövevényszavak *levikkije* szempontjából mondhatnánk egyenesen a szerzőnek íródott, hogy amíg a könyv egésze szempontjából aligha központi kérdést jelentő glottokronológia történetét részletesen tárgyalja, addig más, sarkalatos kérdések, pl. a „legfőbb” pontot jelentő családfa-elmélet kapcsán meg sem említi a családfa-elmélet elmélettől nőtt cáfolatait (és ezek cáfolatait; elsősorban a Buhri-féle kontaktus-elméletre, az arealógiára gondolok és E. Itkonennek véleményére mindezekről, 1. pl. *Suomalais-ugrilaisen kielen tutkimuksen uusimpia saavutuksia*. AOL:n Vuosikirja V. 1957. kny. 6. és Suomen kielen käsikirja, Helsinki 1968. 14 kk.), hogy az értékes, érdekes, tanulságos, nem egy esetben mások munkáját megkönnyítő, és nyilvánvalóan — meggyőződéssel állítom — a könyv legmaradandóbb részét képező szójegyzékei, felsorolásai, ábrái nincsenek jegyzékbe szedve, soknak még címe sincs!

A könyvben a következő ábrák, grafikonok, szójegyzékek stb. stb. találhatóak a Tartalomjegyzékben említett három mellékleten kívül (a*-gal jelöltek címét — finnül — a szerző adta, a többiek cím nélküliek):

- az emberiség és az emberi nyelv megjelenése a Földön (forrása: Leakey, Richard E., *Ihmisen jäljillä*. London 1981. különösképpen 139 kk.) (ábra, 13)
- Otto Donner családfája (ábra, 66)
- E. N. Setälä családfája (ábra, 68)
- K. Häkkinen családfája: Az uráli nyelvek családfája és az alapnyelvek kronológiája (főként M. Korhonen, *Vir*. 1976 alapján,) (ábra, 83*)
- A különböző szókinszrétegek viszonyai az obi-ugor nyelvek szókinszrétegeiben (a különnyelvi fejlemények hiányoznak) (ábra számadatokkal, 92*)
- A finn nyelvnek a különféle közbülső alapnyelvekre visszavezethető szókinszrétegei (a balti-finn és a különnyelvi fejlemények hiányoznak) (ábra számokkal, 93*)
- A „visszanyesett családfa” („Takaperoinen sukupu”, ábra, 97*)

- Milyen egymást nem metsző jövevényszó-izoglosszák alapján lehetne ideális családfát felállítani? (spekuláció, ábra, 105)
- Finnugor nyelvkombinációk germán, balti, iráni stb. jövevényszó-rétegek szerint (ábra, 106)
- Hangmegfelelési táblázatok: a finn szókezdő *k* megfelelői a távoli rokon nyelvekben (126—127*), a finn szókezdő *v* megfelelői a távoli rokon nyelvekben (128*), a finn első szótagi *a* megfelelői a távoli rokon nyelvekben (129—130*), a finn első szótagi *y* [ü] megfelelői a távoli rokon nyelvekben (131*)
- 6 finn szó, amelyekben a *k*-nak minden finnugor nyelvből van megfelelője (*kadota*, *kaksi*, *kolme*, *kuulla*, *kuusi*, *käsi*) (132)
- A szóbeljei *v* megfelelése (két csoportban: *kivi*, *ovi*, *tyven*, *tävy*; *tyvi*, *vävy*) (134)
- A finn első szótagi *a* megfelelői különféle finnugor csoportosításban (126, 138, 140 a, b, 141 c, 142 d, e, 143 f, g)
- Indoeurópai > finnugor jövevényszavak (*levikki*, 147)
- Az indoeurópai > finnugor jövevényszavak az első szótagi finn vokalizmus szempontjából (148)
- A számnevek 1-től 10-ig a finnugor és a szamojéd nyelvekben (180—181)
- A 10 többszörösei 100-ig a finnugor és a szamojéd nyelvekben (182—185)
- A finn ún. alapszámnevek [1—20, 30—100 a 10-esek, 200—1000 a 100-asok, 1000, 10 és 100 ezer] gyakorisága a finn gyakorisági szótár alapján (197*)
- Az indoeurópai és a finnugor nyelvek kronológiája (közös táblázatban) [Korenchy Éva 1972, M. Korhonen Vir. 1976 és M. Gimbutas 1970 alapján] (215*)
- Uráli szavak, amelyeknek van biztos megfelelőjük az indoeurópai nyelvekben [17 db] (219 a*), ugyanez bizonytalan megfelelőikkel (a szamojéd megfelelés bizonytalan) [5 db] (219 b*)
- Finnugor szavak, amelyeknek van biztos megfelelőjük az indoeurópai nyelvekben [24 db] (221*), ugyanez bizonytalan megfelelőikkel [7 db] (222*)
- A *sata*-típusú (*CaCa*) ugor szavak (223)
- A finn tagú indoeurópai > finnugor jövevényszavak jegyzéke [35 db] (225)
- Finn tagú uráli-finnugor és indoeurópai > finnugor etimológiák (grafikon, 228)
- Az indo-uráli szavak és a régi indoeurópai-iráni jövevényszavak (*levikki* grafikonon, 231)
- Az indoeurópai jövevényszavak mennyisége az uráli nyelvekben (*levikki*, oszlopos grafikon, 234*)
- A finn különböző korú jövevényszórétegeinek *levikkije* a többi balti-finn nyelv szempontjából (ábra, 238*)
- A balti-finn nyelvek közös szókincese (mennyiség, oszlopos grafikon, 245*)
- A SKES kétféle szerkesztési elvéből adódóan a SKES-be (a *napista* szótól kezdve) bekerült hangutánzó-hangfestő szavak felsorolása (246)
- A balti-finn nyelvek közös szókészlete a SKES első részében (a *napata*-ig) és a második részében (a *napista*-tól) (mennyiség, oszlopos grafikon, 248)
- A finn biztos finnugor etimológiáinak balti-finn *levikkije* (250*)
- A finn balti-finn és finnugor eredetű szavainak összehasonlító kimutatása (mennyiség, oszlopos grafikon, 252 a—b*)
- A jövevényszavak mennyisége (%-ban kifejezve) a finn nyelv balti-finn eredetű szókészletében (256*)
- A biztos jövevényszavak részesedési aránya a finn nyelv különböző szókincesrétegeiben (a — balti-finn eredetű finn szavak, b — a finn és a lív közös szókincese, c — a teljes balti-finn etimológiák; oszlopos grafikon, 260*)
- Sanasto (275—378) I. harmadik fejezet
- Az uráli nyelvek c. „családbokor” (*pensasmalli*, 384*)
- Egyes finnugor nyelveknek más finnugor nyelvekkel, ill. a szamojéd nyelvekkel közös szókincese (mennyisége, 385; pl. cseremisiz — magyar 129, lapp — votják 123 stb.)
- A csak a SKES-ben, a csak az MSzFE-ben, a csak a FUV-ban előforduló finnugor/uráli etimológiák felsorolása (387—388)

A Tartalomjegyzékben is feltüntetett három melléklet közül az első a nyelvek, nyelvjáráások rövidítésének jegyzéke, a második az uráli nyelvek közös (finnugor, uráli) szavainak mennyiségi kimutatása nyelvpáronként (pl. a SKES-re alapozva hány közös szava van a finn-nek és a magyarnak, a mordvinnak és a cseremisiznek, az obi-ugor nyelveknek, ez utóbbiaknak a csoportjukon belül, ill. azon túl, 437—442). Nem állítom, hogy könnyű e táblázatokban kiigazodni, de minden bizonytalanságot megéri a fáradságot. A harmadik melléklet azoknak a finn szavaknak a felsorolása, amelyeknek a balti-finn megfeleltetése teljes (a SKES alapján) (443—447). A 447. oldalon még egy, a különféle jövevény-

szavak és saját szavak százalékos megoszlását szemléltető kimutatás is található, de erről nem lehet bizonyossággal állítani, hogy a balti-finn szókincsre vonatkozik-e.

Könyvekről ismertetést, kritikát szokás írni, a szerzőkről — ha kellően megvénülnek — születésnapjára köszöntőt, majd nekrológot. Kaisa Häkkinen ez utóbbiakról szerencsére igencsak távol áll: 1950-ben született és tudomásom szerint ez az első nyilvánosságra került nagy terjedelmű munkája. Ismertetéséből látható, hogy vannak a könyvnek fogyatékoságai, főként a megírás mikéntjét illetően, de remélhetőleg az is nyilvánvalóvá vált, hogy Kaisa Häkkinen munkája elismerésre méltó tudományos teljesítmény, a szerző megmutatta oroszlánkörmeit. Vannak vitatható megállapításai, és éppen ezek adnak okot az optimizmusra: Kaisa Häkkinen személyében (miként a moszkvai Je. A. Helimskijében is) az új finnugor kutatónemzedék azon ritka képviselőjét üdvözölhetjük, aki megpróbál a konkrét nyelvi problémákon felülemelkedni, el akar jutni a konkrétól az absztrakthoz, az uráli nyelvészet általános, elméleti kérdéseit taglalva keresi a megújulás lehetőségeit. Sok sikert kívánunk neki.

SZÍJ ENIKŐ

Valev Uibopuu: Meie ja meie hõimud [Mi és a rokonaink]

Lund 1984. 302 l. + 89 térkép és ábra

A legnevesebb külföldi észt kiadó, az Eesti Kirjanike Kooperatív adta ki az első terjedelmes észt nyelvű összefoglalást finnugor nyelvrokonainkról. V. Uibopuu fróként kezdte. Első regényei és novelláskötetei 1936 és 1940 közt Tartuban jelentek meg. A második világháború baltikumai eseményei 1944-ben a három balti köztársaság (Észtország, Lettország, Litvánia) lakosságának legalább 5–10%-át sodorták át a Balti tenger túloldalára, a semleges Svédországba. Ezek egy része ott is telepedett meg, más részük tovább vándorolt Európa egyéb országaiba, valamint Amerikába és Ausztráliába (kísértetiesen hasonló volt a magyar kivándorlás 1956-ban). Uibopuu Svédországban maradt. Folytatta szépirodalmi tevékenységét, de nyelvtudománnyal is kezdett foglalkozni, majd a lundi egyetem finnugor tanszékének vezetője lett.

Az ismertetendő könyvhöz hasonló vállalkozások már jóval korábban is napvilágot láttak. Magyarországon Pápay József, Zsirai Miklós, Hajdú—Domokos és Hajdú Péter, Finnországban a Suomen suku (szerk. A. Kannisto), Toivo Vuorela, németül Décsy Gyula, észtlül Tallinnban Künnap — Palmeos — Seilenthal, angolul Björn Collinder írt, szerkesztett ilyen tárgyú műveket.

Minden ilyen kézikönyv — mint a kézikönyvek általában — szükségszerűen kompiáció, hiszen a megjelenés idejének állapotát és tudományos felfogását tükrözi. Nehéz volna elképzelni, hogy minden szerző minden uráli nép nyelvét, kultúráját, néprajzát, irodalmát, történetét c s a k a saját kutatásai alapján meg tudná írni.

Uibopuu könyve szép papíron, jó kiállásban, gazdag térkép-anyaggal jelent meg. A könyvben 89 illusztráció található, nagyrészt térkép, írásjelek, nyelvemlékek, a nyelvrokonság fokait szemléltető ábrák. A könyv beosztása hasonló a finnugor rokonságunk (1937) c. könyvéhez. Egy fél évszázad alatt természetesen sok minden változott a finnugorság életében is.

Az előző (5—12) a nyelvrokonság bizonyítékaival foglalkozik, visszatekint Európa benépesedésére, a jégkorszakokra, felsorolja a világ legfontosabb húsz nyelvcsaládját, amelyeknek egyike az uráli. Bemutatja a legrégebbi finnugor nyelvemléket, egy nyírkerégrebe karcolt karjalai ráolvasást a 13. századból, a magyar rovásírást és a zürjén aburt.

Az I. fejezet (13—43) az emberiség nyelveiről szól a legősibb időkben. Az első térkép a jégkorszaki Európát ábrázolja a neandervölgyi ember nyomaival az i. e. 50. évezredből. Bemutatja az indoeurópai népek rokonsági fokát. Jellemzi az uráli nyelveket, foglalkozik a nyelvcsalád kialakulásával, mai elterjedésével. (Európa nyelveinek ábrázolásához Malmbergtől veszi át a térképet, az pedig a magyar nyelvterületet azonosnak veszi a mai Magyarország területével.) Itt szól a finnugor rokonság felismerésének történetéről, Strahlenbergerről, Sajnovicsról, Gyarmathiról, Thomsenről és Andersonról. Foglalkozik az alapnyelv, a családja kérdésével, a rokonsági fokok ábrázolásával, majd a nyelv és az emberfajta viszonyával. Itt nagyon jó anyaggal rendelkezik, hiszen az észtl Karin Mark a legjobb finnugor antropológus.

A II. nagy fejezetben (48—98) tárgyalja az uráli, finnugor stb. alapnyelveket az egymástól való elválás sorrendjében. Így elsőnek a szamojéd ág leszakadását az uráli törzsről. A népmozgásokat a régészet eredményeire alapítja. Bemutatja a kurgánkultúra mozgását nyugat és észak felé, valamint a fésűskerámia elterjedését a neolitikumban.

A következő jelentékeny mozzanat a finnugor kor felbomlása. Ehhez kapcsolja az őshazakutatás eredményeit. Az ugor ág leválásával megkezdődik a finn-permi kor. A permiek helyben maradnak, nyugatra húzódik a finn-volgai csoport. A volgai ágtól tovább vándorol nyugatra a finnugori rész. A következő korszak két részre oszlik: a korábbi finnugor lapp és az újabb finnugori korra.

A III. nagy fejezet tárgyalja (99—273) az egyes uráli népek és nyelvek elnevezéseit, történelmét, nyelvét, irodalmát. Úgyes, okos módszer, hogy minden nyelvből felsorolja azt a legfontosabb szókinccset, amely egyezik az észttel, vagyis van észti megfelelője. Elsőnek a lappok kerülnek sorra (99—108). A következő a finnugori csoport: A északi ág: finn, karjalai, vepsze, izsor (108—152), B) déli ág: vót, észti, lív (153—200). A volgai csoport: mordvin, cseremis (201—218), permiek: zürjén, votják (218—236), ugor nyelvek: magyar (237—252), obi-ugor csoport: vogul, osztják (253—64). (Szamojédok: A) északiak (264—68), B) déliek. Összefoglalás, kitekintés (273—78), irodalom (279—90), mutatók és tartalomjegyzék (291—302).

A legtöbb tanulsággal járnak és számos adattal gazdagítják ismereteinket az értékes térképek és statisztikai adatok. Különösen a finnugori népek újkori történetének olvasása ad új ismereteket, hiszen csak erős szűrőn jutott el hozzánk, ami eljutott.

Sajnos, minden újabb statisztika arról számol be, hogy a kihálás felé sodródó kis uráli népek a második világháború után áttelepítéssel szétszórva, anyanyelvi iskola és értelmiség nélkül nem bírják nyelvüket és nemzeti tudatukat megtartani. Ha fizikailag nem is pusztulnak el, beleolvadnak a környező lakosságba, és így mint nép és nyelv megszűnnek létezni. 1972-ben halt meg az utolsó kamassz-szamojéd asszony. A Narvától keletre élő vótok közül alig 40 személy beszél még anyanyelvét. A rigai öböl északi csücskén csak két kis halászfaluban lehet még hallani lív szót. A nyugatszibériai voguloknak hasonló lesz a sorsa. Az öregek csak a vogul beszélik és analfabéták. A középkorúak már kétnyelvűek, de a közigazgatás és minden hivatalos ténykedés oroszul folyik. Ezért, és anyanyelvi iskola, könyv, folyóirat híján a fiatalok már nagyszüleik nyelvét nem értik, hagyományaikat nem ismerik. Hasonló a helyzet a nagyobb, de csak új írásbeliséggel rendelkező nyelvekben. A városi lakosságnak csak csekély hányadát teszik ki az őslakosok. Minden vegyes házasságban az utódok már csak oroszul beszélnek.

Érthető, hogy a szerző elsősorban az észti, svédül, finnül és a világnyelveken megjelenő irodalomra támaszkodik. Magyar szerzőket rendszerint csak akkor említi, ha a fenti nyelveken jelentek meg munkáik. Ez részben sajnálatos tény, másrészt arra kell sarkallnia a magyar szakembereket, hogy többet publikáljanak a magyarul nem tudók számára is hozzáférhető nyelven. Számos magyar tudós neve (de néhány finn is) kimaradt a könyvből, akiknek munkássága nélkül aligha lehetne egyes finnugor népek népköltészetét megismerni. Kitűnő, nélkülözhetetlen szótárak, nyelvtanok maradtak említés nélkül. Azon nem csodálkozhatunk, hogy szerény lappológiai munkásságunk említetlen maradt. Feltűnő, hogy nincs megemlítve Wichmann—Uotila és Fokos-Fuchs zürjén szótára (227). Nem említi Paasonen és Karjalainen osztják szövegeit Vértes Edit kiadásában. Az sem öröndetes tény, hogy a viszonylag kevés sajtóhiba főként magyar címekben és magyar szerzők nevében található. Sajnálatos, hogy nem említi Szinnyi, Zsirai nevét sem.

Irodalomjegyzékében mintegy húsz a magyar mű, de ezeknek is fele magyar nyelvű könyv finnek, németek vagy angolok számára. Nem vehetjük azonban rossz néven a szerzőtől az említetteket, hiszen csak viszonylag kevés magyar finnugrista veszi figyelembe az észti nyelvű finnugor irodalmat.

Uibopuu könyve fontos kulturális feladatot teljesít. Kézikönyve a külföldi észteknek szól, akiknek számát mintegy százezerre becsüli. Ezek Svédországban, Nyugat európaiában, Amerikában, Ausztráliában élnek. Többségük értelmiségi és igen erősen kötődik anyanyelvéhez és nemzetiségéhez. A Szovjetunióban az észti nemzetiségűeknek 98,4% -a vallotta anyanyelvének az észtet. Az észtszázági orosz nemzetiségűek közül 1,56% tartja anyanyelvének az észtet. Az orosz anyanyelvűek közül Észtországban csak 12,9% tud észtiül. Tapasztalataim szerint a külföldi észtek — ha nem vegyes házasságban élnek —, akkor nagyrészt a második nemzedékben is meg tudják tartani a nyelvüket.

Még egy rövid pillantást a magyar nyelvet és népet tárgyaló fejezetre (239—252)! Igazán meg lehetünk elégedve a terjedelemmel és a tartalommal. Csak az észteket tárgyaló fejezet múlja felül lényegesen lapszámban, de ez igazán érthető. A térképek közt megtalálhatjuk Magyarországot mai térképét, az első világháború előtti Magyarországot, a magyarok lakta és kevert lakosságú területek jelzését a szomszédos országokban és a nyelvjárási határokat. Ilyen térképek magyar tankönyvekben nem találhatók. A nagyon rövidre fogott magyar irodalomtörténeti vázlatból leginkább Madách kimaradását sajnálom, hiszen Az ember tragédiája máig is állandó műsordarabja a tartui észti színháznak Jaan Kross remek fordításában.

Néhány apró megjegyzés: (32. l. és passim) az újabb kutatások kétségbe vonják egy volgai alapnyelv létezését. A 15–16. családfa-ábráiban nem látunk volgai alapnyelvet. A 18. ábrából az tűnik ki, hogy a mordvinnak több köze van a finnugri nyelvvel, mint a cseremisizhez. — (52. l.) Elavult az a Setälä-féle felfogás, amely szerint a fokváltakozás alapnyelvi sajátosság lett volna. — (261. l.) Az osztják esetrendszer szűkös voltát a bővebb névutórendszer pótolja.

Nagy előnye Uibopuu összefoglalásának, hogy erősen támaszkodik észt kutatók eredményeire. Könyvészeti utalásából kirajzolódik a finnugor tárgyú észt nyelvű tudományos irodalom szinte teljes képe. Könyvből kitűnik, hogy nemcsak a finnugri nyelvek, hanem szinte minden uráli nyelv kutatásában alkottak az észt tudósok is maradandót. Valev Uibopuu könyve jelentős értéke a nemzetközi finnugor irodalomnak.

KÁLMÁN BÉLA

Helena Lehečková: Úvod do ugrofinistiky

Univerzita Karlova v Praze. Fakulta Filosofická. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1983. 118 l.

A Károly Egyetem sokszorosított jegyzetére azért kell felfigyelnünk, mert tudunkkal ez az első Csehszlovákiában kiadott finnugrisztikai bevezetés, ill. egyetemi tansegédlet. Szerzője nem ismeretlen előttünk: korábban a helsinki egyetem cseh lektora volt, s nevét a JSFOu. 78. kötetében (1983) egyik tanulmánya jegyzi. Itt közzölt munkája (Algoritmiin perustuva suomen asemöisilmäisujen tekstillingvistinen tulkinta) a formalizált szövegnyelvészeti vizsgálatban való jártasságáról és invenciózus rendszerező készségéről győz meg.

Bevezetése a finnugor nyelvészetbe viszont új oldaláról mutatja be: Lehečková tájékozott a finnugor nyelvészet alapvető kérdéseiben — persze főleg a finn, illetőleg idegen nyelvű szakirodalom alapján. Ismeretei modernnek, nincsenek elmaradva a finnugrisztika nemzetközi szintjétől, bár — a mű jellegéből adódóan — szűkre szabottak. Egy ilyen rövid összegezés azonban valószínűleg megfelel a Károly Egyetem céljainak, sőt: helyt állana bizonyos módosításokkal bármely külszínű egyetem finnugor nyelvészeti oktatásában is, mint bevezető jegyzet. A könyv általános tájékoztatást ad a finnugor nyelvek genetikai rokonságáról, a rekonstrukcióról, a finnugor nyelvek tipológiai jegyeiről, az alapnyelvről, a régi szálláshelyekről, az idegen nyelvekkel való érintkezésekről. Röviden jellemzi külön-külön az egyes nyelveket (a szamojédról is nyújt némi tájékoztatást), tárgyalja az alapnyelv rendszerét, majd a fontosabb hangváltozásokat (jók, informatívak aránylag részletes hangmegfelelési táblázatai), bemutatja a morfológia, lexika és mondatban fő sajátosságait, a változások trendjét. Szó esik a finnugor nyelvészet rövid történetéről (sajnos a magyar finnugrisztika történeti áttekintése hiányos, jelenének leírása nem egészen pontos), s e fejezetben számunkra különösen a csehszlovákiai finnugor kutatások története lehetne fontos, ha kissé a részletekbe is bocsátkozna (hiányolom pl. Pražák, Novák és Sima nevének említésekor munkásságuk jellemzését, Arany A. L. nevének említetlenségét, vagy azt, hogy nem szól a TCLP közvetett és közvetlen szerepéről a finnugor kutatásokban). A jegyzetet válogatott bibliográfia zárja le. Az itt említett folyóiratok között nem említi a FUM-ot, az NyK-t (pedig ez fontosabb mint a MNy.), az SFU-t, az ÉFOu.-t, vagy az olyan sorozatokat mint a StUA, FUSuec., BiblUr., FÜgr. és nem tájékoztat az UAJb. kettéválásáról. Hasznos a kötet végén levő cseh—finn—magyar nyelvészeti terminológiai szójegyzék (NB: a kantasuomi és kantasamojedi magyarul inkább így használatos: közfinn, közsamojéd).

E tömör és jól használható könyvnek fontos szerepe lesz a Csehszlovákiában folyó nyelvészeti képzésben, legyen az általános nyelvészeti irányú, vagy finnugor specializációjú. Bízunk benne, hogy a 300 példányban kiadott jegyzetet hamarosan követni fogja egy második, átdolgozott és bővített kiadás, amely a magyar nyelven közzétett kutatási eredményeket is nagyobb mértékben tükrözni fogja. Értesüléseink szerint ennek a feltétele — a szerző magyar nyelvi ismereteinek előrehaladtával — egyre inkább megvan. Mindenesetre örvendetes, hogy az Arany A. László, Ludovít Novák és persze nem utolsósorban a Vladimír Skalička nevéhez fűződő hagyománynak folytatója van Helena Lehečková személyében, akinek finnugrisztikai munkásságához sikereket (és tanítványokat) kívánunk.

HAJDÚ PÉTER

O. Ткаченко: Сопоставительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков

Наукова думма, Кіев 1979. 297 l.

O. Tkacsenko igényes és tanulságos munkájával olyan tanulmány kerül a kezünkbe, amely új módszertani utakon jár: a történeti összevető módszer alkalmazásával próbálja kutatni a finnugor, és egyéb nem rokon nyelvek sajátosságait.

A szerző a finnugor és szláv nyelvek frazeológiáját, pontosabban az orosz mesék elején megfigyelhető *жил-был* kopulatív ige pár sorsának alakulását teszi vizsgálatá tárgyává.

A könyv – követve a tartalomjegyzék egyes fejezeteit – a következő fő részekből áll:

- bevezető és módszertani fejtegetések (3–22)
- orosz mesekezdetek és azok megfelelései a rokon és nem rokon nyelvekben (23–174)
- kopulatív kifejezések a szláv nyelvekben (175–214)
- az orosz mesekezdet finnugor forrásai (215–247)
- a szláv mesekezdetek eurázsiai vonatkozásai (247–249)
- összegezés és bibliográfia (270–297)

I. A terjedelmes módszertani bevezetőben az egyes módszertani állomásokon vezet végig bennünket a szerző s jutunk el a napjainkban oly divatos történeti összevető módszerhez. Ennek az a feladata, hogy felkutassa azokat a folyamatokat, amelyek az egymással érintkező rokon és nem rokon nyelvekben új sajátosságok létrejöttéhez vezetnek. Az általánosabb fejtegetések mellett konkrét magyarázatát is megtaláljuk annak, hogy mi tette szükségessé ennek az új módszernek az alkalmazását, és miért éppen a frazeológia területén: a szerző kiváltképp a megkövült, mondatértékű kifejezéseket, szókapcsolatokat (üdvözlések, folklórban előforduló kifejezések stb.) tekinti alkalmasnak arra, hogy az egyes népek nyelvében, kultúrájában végbement folyamatokat nyomon követhessük. Mivel ezek a nyelvi képződmények igen széles áréát képviselnek, segítséget adhatnak ahhoz, hogy még az egymástól viszonylag igen távol álló nyelvek közös sajátosságait is kutathassuk. A rendelkezésre álló sokrétű és rendkívül szerteágazó anyagból ezúttal csak egy kifejezést ragad ki a szerző – az orosz *жил-был*-t, valamint annak származékait – és ezt igyekszik végigvezetni az egyes szláv és nem szláv nyelveken. Kutatásához segítségül felhasználja a mikrolingvisztikai módszert is s ezzel kombinálva a történeti összevető módszert, próbálja meg felkutatni a kifejezés eredetét. Szükségesnek tartom megemlíteni a mikrolingvisztikai módszernek az amerikaiaktól eltérő értelmezését: ott ez csak egy része az ún. makrolingvisztikának és csak a konkrét nyelvek leírásával foglalkozik, itt viszont egy kiragadott nyelvi adatnak a nyelvek sokaságában való vizsgálatát jelenti. A magam részéről úgy vélem, hogy ennek a módszernek jelentősége hatékonyságában rejlik. A szerző eljárásának egyes lépéseit pontokba szedve, kísérli meg az orosz *жил-был* kifejezésnek konkrét nyelvi – jobbára szláv és finnugor – anyagon történő kutatását.

Tkacsenko annak a nézetnek a tagadásából indul ki, hogy az orosz *жил-был* formulát a régmúlt igeidő maradványának kell tekintenünk. Formailag ez elképzelhető lenne, tény viszont, hogy az orosz hősi mondákban igen ritkán fordul elő s ez megkérdőjelezi a *жил-был* ily módon való magyarázatát. Sokkal valószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy a *жил-был* esetében orosz innovációval van dolgunk, amelynek semmi köze sincs a plusquamperfektumhoz. Ezt a feltevést támasztja alá, hogy a szláv nyelvek egészen eltérő módon viselkednek az oroszhoz képest a különböző mesekezdetek használatában.

A nyugati szláv nyelvek többségében szinte kizárólag a létigét találhatjuk a mesék kezdősorában. Ha időnként előfordul is az 'élni' ige (pl. a szlovákban), többnyire az a szerepe, hogy a mesehős konkrét lakóhelyére utaljon.

A déli szláv nyelvek közül a nyugatihoz hasonló képet találunk a szerbben és a horvátban. Ezekről némileg eltér a szlovén, a bolgár és a macedón, ahol azt látjuk, hogy a hagyományosan kívül többfajta mesekezdet is előfordul (pl. *имало, си имало*). Ezekben a nyelvekben az sem számít ritkaságnak, hogy az 'élni' teljesen kiszorítja a létigét a mesék kezdősorából (pl. szlovén).

Igen tanulságos az orosz mellett a másik két keleti szláv nyelvet is szemügyre venni:

– az ukránban – hasonlóan a nyugati szláv nyelvek többségéhez – a *был* mesekezdet az uralkodó, bár az ukrán nyelvterület keleti részén – feltehetően idegen nyelvi hatásra – előfordul a *жил-был* ige pár is;

– a beloruszban a *был* és a *жил* igeik többé-kevésbé egyenlő arányban fordulnak elő: a *жил-был* ige pár csak az orosz határos területeken fordul elő.

A szláv nyelvek közül szándékosan utolsóként az oroszban vizsgálja a szerző a mesekezdetek alakulását. A következő táblázat szemléletesen mutatja az orosz nyelv sajátságos helyzetét a különböző mesekezdetek előfordulásait illetően:

	был	жил	жил-был
ukrán:	88%	11,5%	0,5%
belorusz:	53%	39 %	8%
orosz:	10%	34 %	56%

Az oroszban lehet — ellentétben a másik két keleti szláv nyelvvel — a kopulatív *жил-был* mesekezdet a leggyakoribb. A későbbiek szempontjából különösen jelentős az a tény, hogy a *жил-был* elsősorban az Oroszország központi részéből származó mesékben fordul elő (Rosztov, Szuzdal stb., tehát olyan vidékeken, ahol korábban finnugor lakosság élt). Ezzel szemben a *был* mesekezdet olyan mesékben figyelhető meg, amelyeket az eredetileg is szlávok lakta vidékeken (pl. a Novgorod fennhatósága alatt állott területeken) jegyeztek fel.

A *жил-был* kopulatív igepár kronológiájával kapcsolatban a következőket jegyzi meg a szerző: először egy 17. század végi mesében találhatjuk a *жил-был*-t, bár tényleges megjelenését két oknál fogva jóval korábbra kell tennünk:

1. Az a mese (Повесть о Бове), amelyben a *жил-был* először felbukkan, nem eredeti orosz mese, hanem fordítás, s a fordításban csak olyan kifejezésekkel élhetett a fordító, amelyek abban a korban szélesebb körben használatosak voltak.

2. A 18. század elejére a *жил-был* már az egész orosz nyelvterületre kiterjedt, s megjelennek variánsai is (*был-жил, жил да был*), amelyek csak hosszabb ideig tartó fejlődés eredményeként jöhettek létre.

Mindezek alapján Tkacsenko feltételezi, hogy a *жил-был* megjelenése azokra az időkre tehető, amikor a szlávok a finnugorok lakta területekre (Rosztov, Szuzdal stb.) betörték, azaz a 10—15. század közötti időszakokra. Ennek a mesekezdetnek a kialakulása a helyi orosz lakosság kialakulásával párhuzamosan történt, tehát az eredeti finnugor lakosság asszimilálódásából visszamaradt szubsztrátumjelenségeként kezelendő.

Tételének igazolására a környező, a szláv nyelveket veszi szemügyre a szerző: a nem finnugor nyelvekben (lett, litván, germán, csuvas, tatár) többnyire az 'élni', vagy a 'lenni' ige uralkodik, de sehosem fordul elő a kopulatív 'élni-lenni' igepár. Egyedüli kivételt itt csupán az ószét mesék jelentenek, amelyekben az 'élni', illetve a 'lenni' igeiken kívül előfordul az 'élt-volt' igepár is. Azt a feltételezést, hogy esetleg a szkíta-alán hatásra jelent volna meg az oroszban a *жил-был*, Tkacsenko kizártnak tartja, mivel a szkíta-alán elsősorban a déli nyelvjárásokra hatott. Másfelől viszont: a balti-finn csoportban a mesék elején igen ritkán figyelhetők meg az *elää-wole reflexei. Kivételt csupán a finn, a vót s a karjalai mesék képeznek, amelyekben ritkán előfordul a kopulatív igepár is. Pl. finn *Taas elettiin, oltiin kotvesen yhtenä* ("egy ideig ismét együtt éltek, voltak"), vót *siellä eletti-elti* ("ott éltek-voltak"), karjalai *eliettih-ollih ukko da akku* ("élt-volt egy öregember és egy öregasszony"). A balti-finn nyelvek többségében az *elää ige származékai jelennek meg, pl. észt *korä elas üks rikas mees* ("élt egyszer egy gazdag ember"), vót *eletti ema ja poika* ("élt egy asszony és fia"), karjalai *eli ennen paimen Juakko* ("élt korábban egy Juakko nevű pásztor"), vepsze *eli ugga ak* ("élt egy öregember és egy öregasszony"), izsór *eli en diäd i bab* ("élt valaha egy öregember és egy öregasszony"). Ezzel szemben a finnben és a lívben a közös finnugor *wolę ige származékai szerepelnek, pl. finn *olipa kerran . . .* ("volt egyszer . . .") (94%), lív *ikš kird vel ikš kėniq* ("volt egyszer egy király"). Ez természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy valaha az *elää-wolę igepár származékai gyakrabban előfordultak a balti-finn népek meséiben. Bizonyítja ezt az a tény is, hogy a kezdősorokkal szemben, a mesék közepén és végén sűrűbben találkozhatunk ezzel az igepárral (l. a karjalai és a finn mesékben). Ugyancsak döntő jelentőségű az a körülmény is, hogy a balti-finn nyelvek többségében, illetve adverbális, főnévi és melléknévi képződményekben is megtalálhatók az *elää-wolę reflexei, pl. észt *kuidas elate-olete?* (szó szerint hogy él-van?), lív *elu-olu, elemine-olomine* stb. (élet-létezés), vepsze *elämüneolemone* (élet-létezés). Egyébként — néhány kivételtől eltekintve (lív, izsór, vót) — a balti-finn nyelvekben a kopulatív szópárok meglete igen gyakori valamennyi szófaj esetén, pl. finn *hädin-tuskin, isä-äiti, tieten-taiten* ("ügytel-bajjal, apa-anya", szó szerint: tudva-bírvá), észt *pisike-suur, suud-silmad* ("kicsi-nagy, száj-szem").

A lapp mesék nagyobb részében az *elää fejleményei figyelhetők meg (84%): *jillen kansa aka* ("élt egy öregember és egy öregasszony"). A többi esetben ennek az ikerített párját találjuk, amely — funkcióját tekintve — sokban emlékeztet a karjalai *eliettih-ollih* igepárra, pl. *jettin, jettin kallannai ja akai* ("élt-élt egy öregember és egy öregasz-

szony"). A lapp — hasonlóan a balti-finn nyelvekhez — igen gazdag kopulatív szópárokban, s ezért Tkacszenko szerint a *jullen-jullen* igepárt bizvást lehet a finnugor *elää-wolę módosított változatának tekinteni.

Ellentétben a balti-finn nyelvekkel, ahol az *elää-wolę megfelelői viszonylag ritkán fordulnak elő, a permi nyelvekben a mesék kezdősoraként az esetek túlnyomó többségében ennek az igepárnak a reflexeit találhatjuk (74%): pl. zürjén *Olic-wolic kosa* ("élt-volt egy kecske"), votják *uliz-veliz gosudar* ("élt-volt egy uralkodó"). A kifejezés széleskörű elterjedtségét bizonyítja az a tény is, hogy a mesékben kívül előfordul a mindennapi nyelvhasználatban is, pl. köszönéssel kapcsolatos frazeologizmusokban: zürjén *олан-вылан* (szó szerint: élsz-vagy), illetve egyéb határozói igeneves, főnévi képződményekben: *оләм-выләм* ("élet-létezés"). Kiindulva a zürjénből, a szerző igen érdekes kísérletet tesz az *elää-wolę szemantikájának magyarázatára. Véleménye szerint a finnugor nyelvekben megfigyelhető kopulatív igepár, illetve az indoeurópai nyelvekben előforduló szülőige ("lenni") használata abból a felfogásbeli különbségből fakad, amely az indoeurópai illetve finnugor népeknek az étellel kapcsolatos elképzeléseit jellemezte: míg az indoeurópai népek az életet, az élést egységes folyamatnak tekintették, addig a finnugor nyelvekben az élet nem egységes, szakadatlan folyamatként jelenik meg, hanem két szakasz láncolataként, amely az élésből (ébredés, aktív tevékenység, munka) — *elää —, illetve a létezésből — *wolę — (pihenés, alvás) tevődik össze. Ezt igyekszik alátámasztani az a tény is, hogy a zürjén *овны-вывны* ("élni-lenni") igepár első tagjának elsődleges jelentésén kívül még a következő jelentései is lehetnek: ébren lenni, nem aludni. Ez a feltevés különösen azáltal válhatna még meggyőzőbbé, ha a második tag — a *вывны* — előfordulna "aludni, pihenni" jelentésben is. Sajnos, ilyen adatok a modern permi nyelvekben nem találhatóak, viszont használatos a komi-zürjénben egy *изьны-овны* fordulat, amelynek szó szerinti jelentése „aludni-élni”, azaz "aludni-ébren lenni", ahol a modernebb *изьны* ("aludni") igét nyugodtan lehet az archaikusabb *вывны* szinonimájának tekinteni. Annak ellenére, hogy a modern permi nyelvek közül a komi-permják, illetve a votják nem támogatják ezt a feltevést — itt a köznyelvben az *овны* ("élni") ige képviseli az *elää-wolę kopulatív igepár kifejezte jelentést — mégsem tekinthetjük ezt a fenti tétel cáfolatának, mivel az *овны* használata az *elää-wolę helyett viszonylag új fejlemény ezekben a nyelvekben. Ugyancsak a kopulatív igepár hajdan gyakoribb használatára utal az a tény is, hogy a votjákban — hasonlóan a zürjénhez — széles körben használatosak az *elää-wolę reflexei köszönési formulákban, pl. *Кыче улӧсь-кад-вылӧсь-кад* ("hogy élsz-vagy?"), illetve különböző főnévi, illetve igenévi képződményekben. Igen érdekes, hogy az 'élni' igének "ébren lenni" jelentése megtalálható a komi-zürjénnel határos orosz és nyenyec nyelvjárásokban is: *Мы ещё жили, ещё не спали, не ложились* "mi még éltünk, nem aludtunk, nem feküdtünk le"; *ныенеч теӱ яля пон' шлеваць* (szó szerinti) "a tegnapi nap sokáig éltünk", azaz sokáig nem feküdtünk le aludni. Egészében véve ez az área — az 'élni' igének "ébren lenni, nem aludni" pótljelentése, a következők határáig terjed ki:

- keleten: a modern zürjén nyelv nyugati és dél-nyugati hatásai
- nyugaton: az Északi-Dvina és a Volga
- északon: Barrents-tenger (Arhangelszk, Mezeny)
- délen: Szolvicsegodszk, Senkurszk

Fellelhető ez a sajátosság az ún. Zavolocsje-vidéken is, valamint Vologda, Jaroszlav környékén, ahol régebben ugyancsak finnugor népek laktak (vepszek, merik).

A cseremiszi mesékben szinte kizárólag az *улау* ("élni") ige figyelhető meg (92%), míg a többi esetben az *улау* ("lenni") igét találhatjuk. A kopulatív igepár hiányát Tkacszenko szerint elsősorban a csuvasnak a cseremiszre gyakorolt erős hatásával kell magyaráznunk, ahol szintén az 'élni' ige uralkodik. Annak ellenére, hogy a cseremiszi mesékben nincsenek képviselve az *elää-wolę igepár reflexei, hajdani meglétüket mégsem zárhatjuk ki teljességgel: erre utalhat a cseremiszi mitológiával kapcsolatos mesékben meglévő *el'at-el'at* alak is, valamint a köznyelvben előforduló *кузе уледа-шӱледа, кузе уледа-кӱцеда* kérdések is, amelyek szó szerinti jelentése "hogy élsz-lélegsz, hogy élsz-hogy van az egészséged". Ezekben a kopulatív kifejezésekben a második tag (*шӱледа-кӱцеда*) szemantikailag jól helyettesíti a *wolę ige várható származékait. A cseremiszre — hasonlóan a többi finnugor nyelvhez — a kopulatív kifejezések igen fejlett rendszere jellemző, amelybe jól beleilleszkednek a fentebb vázolt fordulatok.

A mordvin mesékben kezdősoraként túlnyomó többségben kopulatív igepárokat találunk, pl. erza-mordvin *erams-aštams* (75%), moksa-mordvin *erams-aščams* (91%). A fennmaradó esetekben az 'élni' ige származékai figyelhetők meg. Szakkörökben igen heves vitákat váltott ki az *erams-aštams/aščams* igepárnak, illetve a finnugor *elää-wolę-nak a kapcsolata. Némelyek véleménye szerint (Lewy, Mark) a mordvin *erams*-t semmi-

képp sem lehet a finnugor *elää folytatásának tekinteni, mert az inkább a mordvin *э́рвэ* 'mindenki' (Lewy), illetve a lapp *orrot* 'lenni' (Mark) szavakkal hozható genetikai kapcsolatba. Ezzel szemben Tkacsenko azt a már Budenz által is felvetett javaslatot fogadja el, mely szerint az *efams* a finnugor *elää egyes folytatása, ahol a mordvin alakban levő *-r-t* — a várható *-l-* helyett — a rotacizmus jelenségével kell magyaráznunk. A mordvinban egyébként megvan a finnugor *elää *l*-es származéka is, de ennek jelentése már némileg eltér az eredetitől, l. *elnems* ('vidáman lenni'). Az *efams-astems/aščems* igepár második tagja szintén finnugor eredetű szó, jelentése 'lenni, állni, vendégségben lenni valahol'. A mordvin *astems/aščems*, illetve az észti *ahtima* (szó szerinti jelentése 'áldozati helyre jönni') között mind formailag, mind pedig szemantikailag szoros kapcsolat áll fenn. Az észteknél szokás volt ugyanis korábban, hogy azokat a romokat tisztelték áldozati helyként, ott mutatták be áldozataikat, amelyek valaha lakóépületeként szolgáltak, tehát ahol az emberek életük során tartózkodtak, ahol 'voltak'. Az *astems/aščems*, mely a mordvin nyelvekben igen széles körben használatos, a fentiekben kívül a következőket jelentheti még 'vmilyen állapotban lenni, feküdni, tartózkodni vhol, börtönben ülni' stb. Ezen sok jelentés közül az *astems* a 'lenni' jelentésben fordul elő leggyakrabban, s ezért nem tűnik alaptalannak az a feltevés, hogy az *astems* a várható *wolę-t, illetve annak reflexeit helyettesíti ebben a kopulatív kifejezésben.

Az obi-ugor nyelvek viszonylag kevés utalást tartalmaznak az egyéb finnugor nyelvekben fellelhető kopulatív igepárokra. Ennek okát elsősorban abban kell keresnünk, hogy a kérdéses igepár — az *elää-wolę — jelentése egy igében sűrűsödött össze: kettőjük jelentését a *wolę ige származékai képviselik, pl. osztják *өл'тмы* ('élni, lenni'). Ez a folyamat, amely a magyaroknak az ugor alapnyelvből történt kiválása, de az obi-ugor egység felbomlása előtt ment végbe, Tkacsenko szerint idegen nyelvi hatásnak (eszkimó?) tudható be. Néhány ige azonban — a finnugor *elää tövével — arra enged következtetni, hogy korábban ezekben a nyelvekben is használatos volt az eredeti *elää ige, l. osztják *ялтункве* ('begyógyul a seb'). Az obi-ugor nyelvek többségében a *wolę ige reflexei figyelhetők meg, pl. osztják *Вор оитнә вәлт э́ам'* ('az erdőben élt [volt] egy család') (80%), vogul *бетә але* ('élt [volt] egy kereskedő') (58%). A szlóiégen kívül azonban nemritkán előfordulnak kopulatív igepárok is (főleg a vogulban), pl. vogul *Әле ку́ш ку́т йеҕба́һа* ('élt/volt—feküdt/aludt egy ember és egy asszony'), osztják *Именгын икенгын улсангын—холсангын* ('élt/volt—feküdt/aludt egy öregasszony és egy öregember'). Az említett igepárokon kívül — hasonlóan a lapp *jillen, jillen* formákhoz — még a *wolę származékainak kettőzött alakjai is előfordulnak, pl. osztják *Үдет, үдет, җарпогот мөнд жүвөт* ('éltek/voltak, éltek/voltak, amikor a bátyja útnak akart eredni'). Az obi-ugor nyelvekben fellelhető 'élt/volt—feküdt/aludt' igepárt nyugodtan lehet a finnugor *elää-wolę funkcionális folytatásának tekinteni, ahol a második tag — a 'feküdt/aludt' — szemantikailag igen jól helyettesíti a várható *wolę ige származékait, hiszen a finnugor népek fel fogása szerint az élet, élés folyamatának második szakasza a pihenéssel, az alvással kapcsolatos (l. erre vonatkozóan a komi-zürjén *узьны—овны*, illetve a mordvin *efams-astems* példákat).

A rokon nyelvekkel való kontaktusok hiánya, illetve az idegen nyelveknek hosszú ideje tartó, erős hatása oda vezetett, hogy a magyar népmesékből teljesen kiszorult a finnugor *elää-wolę-ra visszavezethető kopulatív igepár. A magyar népmesékben — hasonlóan a közép- és nyugat-európai népmesékhez — kezdetként túlnyomó többségben a létigét találjuk (96%), pl. *volt egyszer egy szegény ember*. Ezen kívül előfordul még az *élni* ige, illetve két igepár: a *hol volt, hol nem volt*, valamint az *élt-éledgett*. A *hol volt, hol nem volt*-fordulat a magyarokon kívül megtalálható még a török, illetve az iráni nyelvekben. Feltehető, hogy a korai török—magyar érintkezések idején kerültek nyelvünkbe. Az *élt-éledgett*, az *élve-léve* határozói igenes fordulattal együtt, halvány utalást tartalmazhat arra, hogy korábban a magyarban is használatosak lehettek az *elää-wolę származékai. A magyarra egyébként — csakúgy, mint a többi finnugor nyelvre — a kopulatív kifejezések igen fejlett rendszere jellemző.

Annak bizonyítására, hogy az oroszban meglévő *жил-был* kopulatív igepárnak a többi szláv nyelvben megfigyelhető hiánya nem véletlen, hanem nagyon is törvényszerű jelenség, Tkacsenko részletesen vizsgálja a kopulatív szavak rendszerét az egyes szláv nyelvekben. A jelentőségét messze túlhaladó, indokolatlanul terjedelmes ismertetésből meg tudhatjuk, hogy a déli, illetve nyugati szláv nyelvek közül mindössze háromban — a bolgárban, a macedónban, és a szlovákban — fordulnak elő kopulatív kifejezések, bár ezeknél a nyelveknél is elsősorban idegen nyelvi hatással kell számolnunk. A bolgár és a macedón a török nyelvektől kapta a modellt a kopulatív kifejezések képzésére, míg a szlovák esetén a páros szavak viszonylag gyakori előfordulását a magyar hatásával kell magyaráznunk.

A keleti szláv nyelvek közül a beloruszban igen egyenetlen a kopulatív kifejezések előfordulása: míg a belorusz nyelvterület nyugati részén viszonylag ritkán találhatók páros szavak, addig a keleti részen nyilvánvalóan orosz hatásra — sűrűbb az előfordulásuk. Ugyancsak orosz hatást kell feltételeznünk abban is, hogy a szépirodalmi művekben — pl. Kolas munkáiban, akire igen erős hatással volt az orosz költészet — lényegesen gyakoribbak a páros szavak (különösen a főnevek körében), mint a folklór irodalomban.

Az ukránban, ahol szintén a főneveknél figyelhetők meg leggyakrabban kopulatív szavak, némiképp eltérő az előfordulásuk: itt elsősorban nem a szépirodalmi művekben, hanem a folklór irodalomban találkozhatunk kopulatív szavakkal. Tkacsenko az ukrán esetén — ellentétben a belorusszal — nem orosz, hanem más idegen nyelvi hatásokkal számol: az ukránban viszonylag gyakran megfigyelhető páros szavak az ukránoknak finnugor, illetve török népekkel történt érintkezésének tulajdoníthatók, bár teljességgel nem lehet kizárni az orosz folklór hatását sem.

Az orosz az a keleti szláv nyelv, amelyre a kopulatív szavak legfejlettebb rendszere a jellemző: a páros szóképzési modell szinte valamennyi szófajra kiterjed, bár leginkább a főneveket érinti (lényegesen kevesebb a kopulatív szavak száma az igéknél és egyéb szófajoknál). Használatuk elsősorban — az ukránhoz hasonlóan — a folklór irodalomra jellemző, amit Tkacsenko azzal magyaráz, hogy a szubsztrátumjelenségeknek mindig volt szociális vonatkozásuk, mindig bizonyos vulgarizmussal párosultak, s emiatt az igényesebb stílust képviselő szépirodalom kerülte használatukat.

A könyv utolsó előtti fejezetében a következő fontos kérdések nyerne magyarázatot:

- hogyan alakult az egyes finnugor nyelvekben a közös finnugor *elää-wolę sorsa
- mely finnugor nyelvet lehet megjelölni forrásként az orosz *жил-был* számára
- a szerző kísérletet tesz a merjanisztikának mint külön diszciplínának a felállítására.

Ami az első kérdést illeti, lényegében ugyanazt találhatjuk, mint abban a fejezetben, ahol a szerző az egyes konkrét finnugor nyelveket vizsgálta az *elää-wolę, és származásának előfordulásával kapcsolatban. Leglényegesebb mozzanatként itt azt lehetne kiemelni, hogy az *elää-wolę ige pár "pusztán" finnugor, és nem uráli képződménynek tekintendő, mivel a szamojéd nyelvekből, ahol csak az *elää származékai fordulnak elő, teljes mértékben hiányzik. Véleményem szerint meggyőzőbb lett volna, ha az eddigi során többször is megállapított tények újbóli ismétlése helyett inkább a szamojéd nyelveket vette volna tüzetezsebb vizsgálat alá a szerző, s ott ellenőrizte volna az *elää-wolę alakulásának körülményeit.

Igen érdekes módon Tkacsenko az orosz *жил-был* forrását nem az élő, hanem a kihalt finnugor nyelvekben véli felfedezni. Megállapításához kizáróosan módszerrel jut el: mivel az orosz *жил-был* ige pár Oroszország központi részén fordul elő legegyszerűbben, és mivel megjelenése a 10—15. század közötti időszakra tehető, olyan finnugor népet, vagy néptörzset kell keresnünk, amely ebben az időszakban ezen a területen élt. Erre egyedül lehetséges nép(törzs)ként a meriket jelöli meg, akik teljes asszimilálódásukig valóban ezt a területet népesítették be (a mai Kosztromai, Vlagyimiri, Ivanovói megyéket). A magam részéről nem tartom kellőképpen bizonyítottnak ezt a megállapítást, hiszen a kérdéses területen a történelem folyamán egyéb finnugor népek, és néptörzsek is laktak (mordvinok, és a hozzájuk igen közel álló muromák). Mivel a merja nyelvről írásos emlékeink nem maradtak fenn, lehetetlenség itt a közös finnugor *elää-wolę kopulatív ige pár fejlődését bizonyítékokkal alátámasztani; írásos emlékek hiányában tisztán hipotetikus alakokra kell támaszkodnunk. Nos, ha már mindenképpen le kell mondanunk arról, hogy az orosz *жил-был* valamelyik, élő finnugor nyelvből származó szubsztrátumjelenség, úgy vélem — legalább a hipotézis szintjén — a muromát is megjelölhette volna a szerző lehetséges forrásaként. Ezen túlmenően — véleményem szerint — nem lehet teljességgel kizárni a mordvin hatását sem, hiszen ebben a nyelvben — mégha némileg módosult formában is — igen produktívak az *elää-wolę reflexei. Támogatni látszik ezt a feltételezést az a tény is, hogy a mordvinoknak a 12—13. század folyamán igen szorosak voltak a kapcsolataik az oroszokkal. Ezzel szemben a cseremiszen, amely a finnugor nyelvek közül a legközelebb állt a merihez, csak szórványosan fordulnak elő a közös finnugor *elää-wolę-ra emlékeztető kopulatív ige párok.

Abból a feltevésből kiindulva, hogy a *жил-был* kizárólag meri szubsztrátumként kezelendő az oroszban, illetve hogy a meri hatásnak a frazeológián kívül egyéb területeken is jelentkeznie kell, a szerző javaslatot tesz a finnugor nyelvtudományon belül egy külön diszciplína, a merjanisztika felállítására. Elsődleges feladatként itt az orosz és a meri kölcsönkapcsolatainak szélesebb körű vizsgálatát, a toponímiai elnevezések kutatását jelöli még (ha ez utóbbit eddig nem tették volna meg). Úgy vélem, a merjanisztikának, mint önálló szakterületnek a finnugor nyelvtudományon belül akkor lehetne önálló

létjogosultsága, ha adatait nem pusztán szórvány-helységnevekből nyerné, illetve ha meg tudna küzdeni egy sor egyéb problémával, amivel az eddigi meri-kutatók eredménytelenül próbálkoztak.

A könyv utolsó fejezetében rövid áttekintést kaphatunk arról, milyen megfelelései vannak a különféle szláv mesekezdeteknek az egyes eurázsiai nyelvekben. Ezek szerint a különféle nyelvekben a mesekezdeteknek három fő típusa figyelhető meg: 1) A létige (*esse*) pl. latin, germán, szláv nyelvek, iráni nyelvek, szanszkrit stb. Mivel mind az egyik legrégebbi, mind a modern indoeurópai nyelvek többségében is a létigét találjuk a mesék elején, helytálló az a feltevés, hogy az ehhez a nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek esetén a létigét kell eredetinek elfogadnunk. 2) Az 'élni' ige, pl. balti nyelvek, iráni nyelvek, finnugor nyelvek többsége, szamojéd nyelvek, néhány szláv nyelv. 3) 'élni-lenni' kopulatív ige pár, pl. orosz, finnugor nyelvek, észak-kaukázusi nyelvek (cssecsen, adig). Tkacsenko szerint nem lehet véletlen a finnugor, valamint az észak-kaukázusi nyelvek közötti egyezőség: feltételezése szerint az Urál nyugati oldalán a finnugor lakosság megjelenése előtt élt egy ibéro-kaukázusi nép, amelytől a finnugorok az **elää-wolę* által kifejezett mesekezdetet örökölték. Bizonyíthatja ezt a feltevést többek között az a tény is, hogy a finnugor nyelvekben nincs kellőképpen indokolva szemantikailag az **elää-wolę* által képviselt jelentés, az észak-kaukázusi nyelvekben viszont a kopulatív ige pár alkotóelemei csak együtt használva fejezhetik ki a megfelelő jelentéstartalmat. Az észak-kaukázusi nyelvek egyik legjellemzőbb sajátossága, hogy bennük az igék két fő csoportra *d i n a m i k u s*, illetve *s t a t i k u s* igékre oszlanak (cssecsen, adig). A dinamikus igéket lehet szabadon, vagy kötötten használni, a statikus igetőveket viszont csak kötötten, más előgickekkel együtt. Legtisztabban mindez a cssecsenben jelentkezik, ahol pl. a *daha-Ian* ige pár első elemének jelentése "élni, dolgozni", míg a másodiké "nyugalomban lenni". Ennek megfelelően tehát az élet, és folyamatának jelöléséhez szükséges volt mind egy statikus, mind pedig egy dinamikus igére. Elfogadva a fenti okfejtést, a finnugor **elää-wolę* ige párt tükörszónak kell tekintenünk, amelyet a finnugorok valamely észak-kaukázusi néptől örökölték, és amelyet az eredeti **elää*-val együtt párhuzamosan használni kezdték. Mindez az uráli egység felbomlása után, de még a finnugor együttlés idején zajlott le, hiszen az **elää-wolę* ige pár megfelelései hiányoznak a szamojéd nyelvekből: ha nagy ritkán előfordulnak is, az csak orosz közvetítés útján lehetséges. Itt nem ártott volna — mint ahogy arra már egyebütt is utaltam — tüzetesebb vizsgálat alá vetni a szamojéd nyelveket, hiszen az oroszon kívül erősen számításba kell venni más nyelvek, pl. a zürjén hatást is.

Összegzés: Tkacsenko művében a szláv nyelvek között egyedülálló jelenségnek számító orosz *мил-был* mesekezdet forrásait kutatja. Megvizsgálva az adott kifejezés rokon és nem rokon nyelvi megfeleléseit, arra a megállapításra jut, hogy az kizárólag finnugor nyelvből (meri) kerülhetett az oroszba szubsztrátumjelenségként. Vizsgálataihoz, amelyeket hatalmas, gondos elemzőmunka előzött meg, alapvetően új módszert, a történeti összevető módszert alkalmazza. Részletesen bemutatja az **elää-wolę* ige pár sorsának alakulását az egyes finnugor nyelvekben, illetve sikeres kísérletet tesz szemantikai forrásainak felkutatására. Meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy a finnugor **elää-wolę* tükörszó, amely valamely észak-kaukázusi nép nyelvéből került a finnugor alapnyelvbe. A könyv nyelvezete világos, könnyen érthető, bár szerkesztettsége nem minden tekintetben következetes: az egyes fejezetek terjedelme gyakran túlhaladja a bennük tárgyalt kérdések fontosságát, illetve igen gyakoriak az ismétlések bennük. A könyvet rendkívül pontos, és részletes bibliográfia zárja le.

KOROM GÁBOR

FUSKIS: Finsk-ugrisk språkkontakt i Sverige — tvåspråkighet och interferens

FIDUS: Finks dialektutveckling i en svensk industristad

Uppsala Universitet, Finsk-Ugriska Institutionen. 1—8. 1980—1984.

Az uppsalai egyetem finnugor intézete 1980-ban egy kettős sorozatot indított, amely egyrészt kutatja a svédországi finnugor nyelvi kapcsolatokat (kontaktusokat) és a svéd—finnugor kétnyelvűséget és interferenciát (FUSKIS), másrészt egy svéd ipari város (Eskilstuna) finn nyelvjárás fejlődését (FIDUS). A következőkben ismertetjük a sorozat eddig megjelent nyolc kötetét:

1. Erling Wande, the projects FUSKIS and FIDUS — a presentation. 1980.

Az első kötet bemutatja a két kutatási projektumot, annak célkitűzéseit, módszerét és elképzeléseit. Mivel a szerző, E. Wande külön előadást tartott erről a turkui finnugor kongresszuson (Wande, Erling: *The Impact of Swedish on the Finno-Ugric Languages in Sweden*. CQIFU Turku 1980. Pars III. 403—412.), melynek recenziója már megjelent a NyK hasábjain, nem foglalkozunk külön vele.

2. Anne Nesser, Finska barns språkutveckling — fonologi och morfologi. 1981.

A második kötet a finnországi gyerekek nyelvi fejlődését vizsgálja a fonológia és morfológia szintjén, úgyhogy egyúttal összehasonlítást tesz a svédországi svéd gyerekek nyelvi fejlődésével. A. Nesser kutatásai azt mutatják, hogy a finn gyerekek hangrendszer elsajátítása eltér Roman Jakobson elméletétől. Az emelkedő diftongusok (*ex, uo, yö*) elsajátítása több problémát okoz mint az eskőké. Az *r* és *d*, valamint az *s* mássalhangzó a legnehezebben elsajátítható. A morfológia szintjén a partitivusz használata a legproblematikusabb, különösen a többes számban. Az igeragozás nemcsak a finnben, hanem a svédben is okoz nehézségeket a tanulásban.

3. Erling Wande, Finskan i Sverige. 1982.

A harmadik kötet a finn nyelv helyzetével foglalkozik Svédországban. A szerző szerint a svédországi finnek száma megegyezik a finnországi svédek számával (300 000). Ebből több mint 250 000 a finn bevándorlók száma, 40 000 bennszülött finn anyanyelvű svéd állampolgár él a tornei völgyben, Tornedalenban, akiknek nyelvi szituációjáról szól Magdalena Jaakkola könyve „Språkränsen” (1973), melyet a modern nyelvi kontaktológia egyik alpműveként tartanak számon. A különböző finnországi nyelvjárási területekről származó finn bevándorlók köznyelve egy ún. egységesítési tendenciát mutat. Ugyanakkor ez a nyelv erős svéd hatásnak van kitéve, melyet számos finn nyelvújítási egyesület gátolni próbál.

4. Jarmo Laini, Finsk dialektutveckling i en svensk industristad (FIDUS) — bakgrund och metodproblem. 1982.

A sorozat 4. kötete, amely egyúttal a 2. projektum (FIDUS) első munkája, szociolingvisztikai módszerrel vizsgálja Eskilstuna, svéd ipari város számos finn bevándorló anyanyelvi helyzetét és az azon belül a különböző finn nyelvjárások fejlődését egy új közegben. A vizsgálat négy finn nyelvjárást vesz figyelembe: a délnyugati (fi. lounais murteet), a hämei (fi. perihämäläiset murteet), a kemi és az észak-karjalai (kelet-savoi) nyelvjárásocsoportot. Az urbanizációval ezek az eléggé extrém nyelvjárások egy új fejlődési tendenciát mutatnak, amelynek fő jellemzője az egységesítés.

5. Anne Nesser, Subjekt, objekt och predikativ i sverigefinska barns uppsatser. 1983.

A szerző a svédországi finn iskoláskorú gyerekek fogalmazásai alapján vizsgálja az alany, a tárgy és a névszói állítmány (predikatívum) használatát a kétnyelvű gyerekek finn anyanyelvében, ahol az interferencia szerepe jelentős. A munka módszere a hiba-elemzés, amelynek segítségével hasznos felismerések kerültek felszínre. Ezek támpontot adnak a finn gyerekek anyanyelvi oktatásához és műveléséhez.

6. Raimo Raag, Estniskan i Sverige. 1983.

Raimo Raag könyve a svédországi észt nyelv mai helyzetét ábrázolja. Mivel angol nyelvű változatát (R. Raag, *Lexical Characteristics in Swedish Estonian*. In: *Acta Universitatis Upsalensis. Studia Uralica et Altaica Upsalensis* 13. Uppsala 1982. ismertettük az NyK 85. számában (85 (1983): 199—200), most eltekintünk ettől.

7. Maria Dugántsy, Ungerska i Sverige. Analys av språklig drag i sverigeungerska barns skoluppsatser. 1983.

A 7. kötet a svédországi magyar nyelvvel foglalkozik. Maria Dugántsy, a Svédországban élő, magyar származású nyelvész az ottani magyar iskolagyerekek nyelvét elemzi iskolai dolgozataik alapján. Az 1974-es hivatalos adatok szerint Svédországban 4600 magyar származású svéd állampolgár élt, ezen kívül még 10 000 magyar anyanyelvű bevándorló él itt. Ez a szám bizonyára nagyobb, mivel Jugoszláviából is származik több ezer magyar anyanyelvű bevándorló.

Az elemzés tárgyát különböző korú (3—9. osztályos), magyar származású iskolásgyerekek önkéntes és szabad témájú dolgozatai képezik. A módszer az ún. hibaelemzés (hibaelemzés), a magyar irodalmi nyelvet tekintve normaként. Az elemzés során a szerző általános képet próbált kapni e diákok magyar nyelvéről, s figyelembe véve a svéd nyelvi hatást, legfőképp azt vizsgálta, milyen mértékben őrződött meg a nyelv, valamint, hogy a nyelv mely területeit érintették az esetleges változások. Ahogyan ez várható is volt, jelentős svéd hatás volt észlelhető a tanulók magyar nyelvében. Ez a hatás azonban különböző mértékben jelentkezik a nyelv különböző szintjein. A magyar irodalmi nyelv normájától a legtöbb eltérés a mondattan, s ezen belül is a szórend területén mutatkozik. Az alany és gyakran a tárgy szükségtelen ismételtetése, továbbá a hangsúlytalan helyzetben lévő személyes névmások alkalmazása mint alany és birtokos jelző szintén jellemző a szövegekre. Az alaktan szintjén a legtöbb hiba a főnévragozásban fordul elő, mint pl. a -ba/-be és -ban/-ben helyhatározóragok felcserélése. Meglepően kevés az ige-ragozási hiba. A hangtanban a legtöbb hiba a dolgozatokban a magán- és mássalhangzók helytelen írásából adódott. Megfigyelhető a svéd írás hatása is. A lexikai hibák többnyire interferencia, tükörfordítás következményei.

Arra a kérdésre, hogy mi lehet az oka annak, hogy e tanulók nyelvében a ragozási rendszer változatlan maradt, míg bizonyos szintaktikai jelenségek megváltoztak a svéd nyelv hatására, a szerző a következő választ adja:

- a) Az egymásra ható nyelveket figyelembe véve a következőkre kell gondolni:
  - 1) Két különböző természetű nyelv egymásra hatásáról van szó. A kisebbségben lévő magyar nyelvben megőrződött a ragozási rendszer — az, amelynek segítségével a nyelv elsősorban fejezi ki a szintaktikai viszonyokat. A svéd nyelvből pedig a szórend fejtette ki a legerősebb hatást (A szórend szintaktikai viszonyokat fejez ki a svédben.)
  - 2) A nyelvnek olyan kategóriái, amelyek csak az egyik, illetve csak a másik nyelvben léteznek, közömbösnek mutatkoztak a hatás iránt. Pl.: az ige-és névszóragozási rendszer, az alany és állítmány egyeztetése, az állítmány és tárgy egyeztetése a magyarban, illetve az előljárósók rendszere, vagy a nem szerinti egyeztetés a svéd névszók esetében.
  - 3) Az olyan nyelvi jelenségek esetében, melyek mindkét nyelvben megvannak, de bizonyos mértékben különböznek egymástól, megfigyelhető a hatás. Pl. a svédben kötelező a személyes névmások alanyként való alkalmazása, de a magyarban ez csak hangsúlyos esetben történik; mindkét nyelvben van határozatlan névelő, de használatuk köre nem mindig azonos.
- b) A svédországi magyar nyelvet beszélő tanulók nyelvi helyzetéről a következőt lehet mondani:
  - 1) Azok a gyerekek, akik bevándorlócsaládban születnek, többnyire csak szüleitől sajátítják el anyanyelvüket. 3—4 éves koruk előtt általában nem kerülnek kapcsolatba a svéd nyelvvel — s ez ideig elsajátíthatják a nyelv alapvető szabályait annyira, hogy egyszerűbb mondatokkal ki tudják fejezni magukat. Óvodáskoruktól kezdve azonban, miután megtanultak svédül, a lakáson kívül kizárólag csak e nyelvet használják. Anyanyelvük fejlődése lelassul, vagy megreked, de mindenesetre erős svéd hatásnak van kitéve.
  - 2) Azok a tanulók, akik az iskolakezdés után költöztek Svédországba, főként a svéd nyelv elsajátítására törekednek, s nincs idejük és gyakran lehetőségük anyanyelvük továbbfejlesztésére. Nyelvi tudásuk megreked azon a szinten, melyen a bevándorlaskor volt, és viszonylag rövid idő után a svéd nyelv hatására változásokon megy keresztül. A változás a mondattan már korábban említett területein kezdődik.

8. Jarmo Lainio, Finsk dialektutveckling i en svensk industristad (FIDUS). Slutrapport 1. Språksociologisk del. 1984.

Jelen mű a sorozat 4. kötetének szerves folytatása, ahol ugyanaz a szerző, J. Lainio vizsgálja a finn bevándorlók nyelvjárási fejlődését. A 8. kötet Eskilstuna, svéd város finn anyanyelvű polgárainak nyelvészociológiai vizsgálata. Kérdőív és interjúk alapján J. Lainio széles körű nyelvészociológiai eredményekre jutott, amelyek alapos képet adnak a svédországi finn bevándorlók mai nyelvi helyzetéről és a finnsországi szülőhelytől a svédországi bevándorlásig terjedő nyelvjárási fejlődésükről.

Egy nyolc részből álló sorozat bemutatása egy recenzió szűk keretében szükség-szerűen magával hozza azt, hogy a legtöbb könyvet csak sommásan lehet ismertetni,

kiemelve egy vagy két érdekesebb művet, mely részletesebben ismertethető, mint a mi esetünkben Maria Dugántsy könyve a svédországi magyar nyelvről.

Összefoglalásul meg kell állapítani, hogy az egész sorozat úttörő kezdeményezés a nyelvi kontaktusok kutatásában (kontaktológiában). Elképzelhető, hogy talán ragadós példa is a magyar nyelvészek számára a magyar és a hazánkban élő indoeurópai nemzetiségek, nyelvek közötti kapcsolatok komplex feltárásában. Szeretnénk, ha így lenne.

BRADÉAN-EBINGER NELU

Inga Guttorm—Johan Jernsletten—Klaus Peter Nickel: *Davvin 1—4.* Nybörjarkurs i nordsamiska

Utbildningsradion, Brevskolan. Stockholm 1983—1984. 600 l.

1983 őszén három skandináv országban, Svédországban, Norvégiában és Finnországban lapp nyelvtanfolyam kezdődött. Először alapfokon kezdők részére a *Davvin* című nyelvkönyv első két kötetéből, melyet 1984 őszén haladó szintű tanfolyam követett ugyanennek a könyvnek 3. és 4. kötete alapján. Ezt a négykötetes nyelvkönyvet az említett három ország iskolarádiója (Utbildningsradion) adta ki az ún. „levelezési iskola” (Brevskolan) nevű intézménnyel együtt. Mindkét tanfolyam (kezdő és haladó) mindhárom országban rádió- és levelezési nyelvkursusnak indult, ugyanakkor egy ún. anyanyelvi tanfolyamot a TV is közvetít.

Mit is jelent a nyelvkönyv címe? *Davvin* (svédül *nordsamiska*) „északi lapp”-ot jelent, azaz több északi lapp nyelvjárás alapján alkotott új nyelvi norma, mely több évtizedes nyelvtervezési munka gyümölcse. Az egységes északi lapp nyelv (*davvin*) alapjául az ún. kautokeino-nyelvjárás, központi északi lapp dialektus szolgált. Igaz, hogy a távolabbi északi lapp nyelvjárásokat beszélőknek nehézséget fog okozni ennek az új normának az elsajátítása, de ezek az akadályok könnyen áthidalhatók. A *davvin* ugyanis egységes irodalmi és oktatási nyelv akar lenni, amely összefogja az egész észak-skandináv lapp nyelvterületet.

Az alapfokú nyelvtanfolyam két évig (négy félévig) tart. Minden kötethez külön kasszetta tartozik, amely a leckék szövegét és gyakorlatait tartalmazza. „*Davvin 1*” teljesen kezdők, elsősorban lapp származású gyerekek és már asszimilált lapp felnőttek részére készült és 260 északi lapp szót tanít alapnyelvtani ismeretekkel együtt. Itt kell megemlíteni, hogy az egész nyelvkönyv a legújabb nyelvoktatási koncepció, az ún. kommunikatív elv alapján íródott. Minden egyes kötet 12 leckéből áll, egy lecke szöveget (diológust), szójegyzéket, nyelvtani magyarázatot és gyakorlatokat tartalmaz. A szövegek a mai lapp életformát és viselkedési normákat tükrözik. Egy kötet elsajátítására 12 hetes iskolarádió-tanfolyamon kerül sor, egy lecke 20 percig tart. Az írott északi lapp nyelv az utolsó hivatalos északi (skandináv) helyesírási reform szabályait követi.

A másik északi lapp nyelvtanfolyam („Modersmållkursen: Lär dig läsa och skriva !”) anyanyelvi szinten zajlik rádió- és TV-műsor keretében. Az a célja, hogy segítséget nyújtson az északi lappoknak anyanyelvük minél jobb elsajátítására. A tanfolyam elején sor kerül a különböző északi lapp nyelvjárás eltérések magyarázatára, és külön kiemelik a nyelvjárások viszonyát az új központi normához, az irodalmi-iskolanyelvhez, a *davvin*-hoz. Az anyanyelvi kurzus fontos ismereteket közvetít a lappok kultúrájáról, történelméről (lapp mondák, népköltészet, joiku-énekek stb.). A kurzus szintén két évig (négy szemeszterig) tart, 72 rádióműsorból és 18 TV-műsorból áll, és kazettán (hangszalagon), valamint videokazettán kapható. Ugyanakkor levelezési tanfolyamon is elvégezhető. Az anyanyelvi kurzus mindenképp azoknak a lappoknak szól, akiknek nem volt módjuk anyanyelvi iskolába járni, így csak beszélnek lapp nyelvjárásukat, de nem tudnak írni és olvasni anyanyelvükön. Az a célja, hogy emelje a lappok nyelvi kultúráját és ezáltal szilárdítsa anyanyelvi és nemzeti öntudatukat. A lappok ugyanis nagyon gazdag kultúrával rendelkeznek és az „Észak” egyik ősi népét képviselik. Becslések szerint 50 ezer lapp él az említett három országban: 30 ezren Norvégiában, 15 ezren Svédországban és 5 ezren Finnországban. Több mint 75 százalékuk, azaz 40 000 személy megérti az északi lapot. A legtöbb felnőtt lapp a történelmi események folytán alacsony anyanyelvi öntudattal rendelkezik, így mindkét ismertett lapp tanfolyam azt a célt szolgálja, hogy emelje a lapp nyelv státusát és presztizsét a lappok és szomszédaik körében.

Jelen mű nemcsak Északon, hanem külföldön is a különböző egyetemi finnugor tanszékeken, ahol foglalkoznak lapp nyelvvel is — a lapp nyelv gyakorlati tanítását

szolgálhatja, s így helyettesítheti a már elavult Nielsen-féle (az 1920-as évekből való) lapp nyelvkönyvet. Ennek szellemében ajánljuk ezt a hasznos nyelvkönyvet minden érdeklődőnek, aki foglalkozik vagy foglalkozni akar a lappok nyelvével és kultúrájával.

BRADÉAN-EBINGER NELU

**Timofej Jevsevjevs Folklore-Sammlungen aus dem
Tscheremissischen I.
Märchen, Sagen und Volkserzählungen herausgegeben von Alho
Alhoniemi und Sirkka Saarinen**

MSFOu. 184. Helsinki 1983. 212 l.

Cseremisiz (mari) népköltési szövegkiadvány-sorozat első része látott napvilágot Alho Alhoniemi és Sirkka Saarinen szerkesztői munkájának eredményeként. Ezt az anyagot cseremisiz származású tanító, Timofej Jevsevjev gyűjtötte és küldte két évtizeden át a Finnugor Társaságnak. (Ez idő alatt két alkalommal járt is Finnországban a társaság meghívására: 1908-ban és 1929-ben. Vö. Alho Alhoniemi: JSFOu. 79: 9.) A gyűjtésre a megbízást U. T. Sireliustól 1907-ben kapta, miután 1906-ban a cseremisiz földön járt Yrjö Wichmannnak már nyelvmestere volt. (Vö. MSFOu. 59: IX. Jevsevjev minden biznnyal Yrjö és Julie Wichmanntól kapott ösztönzést a cseremisiz néphagyomány gyűjtésére.)

Jevsevjev cseremisizül lejegyzett és orosz fordítással ellátott meséket, mondákat, dalokat, közmondásokat, találókérdéseket, babonákat, imádságokat, álomfejtéseket, tréfákat felőlelő népköltési anyaga öt különböző nagyságú és terjedelmű kötetben Folkloristica címmel került a Finnugor Társaság archívumába. E folklórányag mellett gyűjtött, rajzokkal és fényképekkel szemléltetett (de csak orosz nyelvű) néprajzi lejegyzései pedig tizenhárom kötetet töltenek meg. — Ebből a néprajzi anyagból két kisebb részt tett közzé már korábban Erdélyi József Zur tscheremissischen Namengebung (JSFOu. 64: 1–20) és Bienenzucht bei dem Tscheremissen (JSFOu. 73: 168–204) címmel. Erdődi itt közli (172) T. Jevsevjev általa ismert műveinek bibliográfiáját is és rövid összefoglalót ad Jevsevjev életéről. Öröndetes, hogy ebből az anyagból újabb részek kiadására került sor, amelyek Ildikó Lehtinennek, a Finn Nemzeti Múzeum kutatójának a gondozásában Timofej Jevsevjevs ethnographische Sammlungen über die Tscheremissen címmel (Suomalais-ugrilaisen Seuran Kansantieteellisiä julkaisuja XII/1. Helsinki 1985. 1–138.) jelentek meg és a textíliák előállításáról, valamint a cseremisiz népviseletekről szólnak.

A századunk első évtizedeiben gyűjtött cseremisiz népköltészeti anyagokat a harmincas évek végéig általában kiadták, ezért a most ismertetendő kötet, amely Jevsevjev folklórszövegeinek meséit és mondáit tartalmazza, cseremisiz szövegkiadványként napjainkban tematikailag ritkaságszámba megy. Hogy Jevsevjev anyagának kiadása miért váratott magára ilyen hosszú ideig (több mint ötven évig), erre a kérdésre Alho Alhoniemi a kötet előszavában részletes választ ad (11–15).

Az egyik az okok közül az volt, hogy bár a kiadás előmunkálataihoz időben hozzáfogtak — Paavo Siro a 40-es és az 50-es években végezte el a cirill betűs folklórszövegek egy részének az átírását, Antti Scherbakoff pedig e szövegeket finnre ültette át az orosz fordítás segítségével, szintén az ötvenes években —, de az átírás nem készült el teljes egészében (A. Alhoniemi fejezte be a hetvenes években), a finn fordítást pedig később (pl. a jelen kötet kiadásában) nem lehetett használni, mert Jevsevjev orosz fordításai is csak megközelítő pontosságúak.

A késelelem másik oka, hogy a kiadók ki akarták küszöbölni a szövegek lejegyzésében tapasztalható következetlenségeket. Ezek egyrészt azzal magyarázhatók, hogy a század elején, Jevsevjev gyűjtésének kezdetén a cirill betűs cseremisiz írásbeliségnek nem voltak hagyományai (ortográfiai szabályai) és nem is tükröztek kellően a cseremisiz hangrendszerrel; másrészt pedig azzal, hogy a gyűjtés későbbi időszakára esett a cseremisiz helyesírás többszöri módosítása, ami Jevsevjev bejegyzéseiben is jól nyomon követhető (vö. 17–25).

A folklórányag kiadását késleltető okok közül a harmadik az volt, hogy a jelen kiadásához elkészült átírást és fordítást a szerkesztők anyanyelvi szakértőkkel akarták ellenőriztetni és pontosítani, csakhogy a kapcsolat megteremtése kissé hosszú időbe telt.

Azonban e két utóbbi késleltető ok vállalása, ill. a problémák megoldása — az egységes átírás kidolgozása és az anyanyelvi szakértő, Galkin professzor tanácsainak a felhasználása — a kiadványnak csak előnyére vált.

A szövegek helyesírásának az egységesítéséhez A. Alhonieminek a cseremiszi nyelv — jelen esetben a mezei nyelvjáráshoz tartozó s a cseremiszi irodalmi nyelv alapjául szolgáló morki nyelvjárás — fonotaktikai sajátosságainak a figyelembevételével a Jevsevjev-féle lejegyzés következő ellentmondásait, következetlenségeit kellett kiküszöbölnie:

1. Az orosz hangrendszerből hiányzó redukált (*ɔ*) hang *ɨ*, *ɟ* ill. *ʝ* betűvel való ingadozó jelölését.

2. A mássalhangzók lágsági korrelációjának pontatlan jelölését. Az oroszban erre a célra használt, lágságot jelző *e*, *ю*, *я* betűk használata a cseremiszi nyelvben sokszor megtévesztő, mert itt az oroszhoz képest jóval kevesebb a palatalizált mássalhangzó (pl. a morki nyelvjárásban csak az *l*, *n* és a *č* lehet lágy). A cseremiszi nyelvben ezért a *jə*, *ju*, *ja*, ill. *ɔɟ*, *ɨɟ*, *ɟɟ*; *ʝ* jelölési módokkal is próbálkoztak.

3. A redukáltak jelölésétlenül hagyását hangszólyalan helyzetben és bizonyos mássalhangzó-kapcsolatokban. Ezek közül a szerkesztők azokat javították, amelyek fonotaktikailag lehetetlen hangkombinációkat hoznak létre (pl. a szó elején: *кама* 'binden', *кымам* 'jetzt'), de azokat az eseteket, amelyek a gyors beszédben mégis előfordulhatnak, Galkin javaslatára is, változatlanul hagyták.

4. A morki nyelvjárásra jellemző vonásokat (vö. Paul Kokla: SFU 20: 65, 2. pont), mint pl. a nazálisok után előforduló zöngétlen spiránsozások (pl. az e.sz. 3. személyű *-nš*-a várható *-nž*- helyett), ill. a nazális és zöngétlen explozívák kapcsolatát ugyanúgy, mint a nazalist követő zöngétlen affrikátát változatlanul meghagyták.

E fontosabb jelölési problémák mellett javításra szorultak még az egyértelmű íráshibák (pl. az *ö*, *ʝ* mellékjeleinek a hiánya), a máig is problémás egybe-, vagy különírás (partikulák, névutók sőt egyes suffixumok esetében is, pl. a *-la* modális). Ez utóbbit a mai helyesírás szabályai alapján egységesítették (a *γəč/kəč* '-ból', '-ből' névutó kivételével, mert ezt Jevsevjev két esettől eltekintve mind egybe írta, s ezért a szerkesztők meghagyták az eredeti írásmódot.) Változatlan maradt a szövegek eredeti interpunkciója is. A szerkesztők — nagyon helyesen — csak a legszükségesebb javításokra törekedtek és igyekeztek elkerülni a túlzó pontosításokat. (A cirill és latin betűs átírási táblázatot l. a 17. lapon és vö. Kokla: SFU 20: 65).

A fent elmondottakat részletesen tárgyaló előszó (Vorwort 7—25) után a kötet tartalma a következő: 1. *Toštā ʝotsā marin oləmā-šamāč* 'Tscheremissische Volkserzählungen' (27—59), 2. *Marij ʝomak-šamāč* 'Tscheremissische Märchen und Sagen' (61—203), 3. Anhang (205—212).

A kötet a Jevsevjev által 1909-ben küldött mondákat és az 1913-ban küldött meséket tartalmazza változatlan címmel és ugyanolyan sorrendben, ahogyan a gyűjtő lejegyezte (16). A folklórányagból elsőként a mesék és a mondák közlése azért volt könnyebb feladat a kiadók számára, mert ezekből csak egy-egy változatot tartalmaz a kéziratos gyűjtemény. (A többi műfaj közlése gondos válogatást igényel, mert azokból sok a szövegváltozat. Nem ritka az sem, hogy egy és ugyanaz a szöveg fordul elő többször, mert a gyűjtő az idők folyamán vagy elfelejtkezett a már leglévő példáról, vagy új átírásban küldte el még egyszer.) A függelék kivételével cseremiszi és német nyelven olvashatjuk a szövegeket. A függelék darabjai rendhagyó módon csak németül szerepelnek, mert ezek olyan szövegek, amelyeket Jevsevjev csak orosz nyelven küldött el.

Jevsevjev gyűjtése során szakszerűsége is törekedett: igyekezett a gyűjtés helyét és az adatközlők nevét is följegyezni. Ezt az első részben — egy darab kivételével (58) — megvalósította, a második részből viszont teljesen hiányzik és a függelék darabjai közül ismét háromnál vannak meg ezek az adatok. Mindez összefüggésben az egyes részek tartalmával: az első részben több, egy adott földrajzi helyhez kötött monda szerepel (34, 38, 40, 42, 52, 56), míg a második rész csaknem hiánytalanul olyan mesékből áll, amelyek talán az egész nyelvjárásrészleten ismertek voltak.

A szövegek műfaji hovatartozását a fejezetcímek nem tükrözik pontosan. Az első rész darabjai mondák, de ezeket *oləmā-šamāč* 'Volkserzählungen' cím alatt találjuk. Ez a „tévedés” pedig — ti. az, hogy a kisebb finnugor népek népköltészetében viszonylag ritka műfajt, a mondát a gyűjtő elbeszélésnek tartja — összhangban látszik állni a monda fogalmának magyar meghatározásában mondottakkal: „A nép történelmi, földrajzi ismereteit, természeti tudását, világképét, hiedelmét költőileg megformált epikus történetekbe foglalja. ... A népnyelv nem ismer közös műfaji megjelölést e történetekre, hanem igazi történetet, históriát, régiséget stb. emleget. ... a német nyelvben a ~ = Sage.” (Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest 1980. 3: 640).

Közelebről megnézve az első rész (*olãmã-šamãč*) 15 darabját, az első kettő kivételével mind monda. Szerepelnek közöttük teremtésmondák a rozs, a *küisle* (húros népi hangszer), a *keremet* (rossz-szellem) eredetéről, helyi mondák egy-egy tó keletkezéséről, Carevokokšajsk templomának felépítéséről; a teremtésmonda és a helyi monda keveréke a három (a föld első lakóinak tartott) óriásokról szóló monda. A függelék mondái között vannak mitológiai mondák — a *tarbãltãš*-ről, az erdei szellemről (207) és az *opkãn*-ről, a nagytűkű rozsomákról szóló (210) — továbbá egy kozmogóniai monda és mese keveréke is (212).

Figyelmet érdemel az első rész mondáinak a szerkezete. A gyűjtő mintegy a monda valóságalapját, ill. a helyhez kötöttségét bizonyítandó, keretbe foglalja a hallottakat egy-egy személyes jellegű bevezető és befejező mondatral. Pl. tipikus bevezetés: *kuzerak šukertã ilmã opdam palaš lieš tiđã olmayãč. Pulanurštã mãjn pört ozam Miron tãye ola . . .* 'Vor wie langer Zeit opdam gelebt haben, geht aus dieser Geschichte hervor; Miron, mein Wirt in Pulanur, erzählte wie folgt . . .' (44) és egy jellemző befejezés: *tãye olat marišamãč Pulanurštã* 'Das erzählen die Leute in Pulanur' (48).

A második részben (*Mari jomak-šamãč* 'Tscheremissische Märchen und Sagen') az orosz mesékből jól ismert *Iwan Carefič*, *Iwan Narkin*, *boyatãrlan boyatãr*, a legvitézebb vitéz mellett fölbukkannak, ill. velük békésen megférnek a cseremisiz hitvilág alakjai is: a *šufër* 'ведьма' (az adott mesében sárkány, 124.) az *opda*, isten bolond lánya, aki tudja, hogy mi lesz, de ami volt, azt elfelejtette s az átka megfog (40, 42, 44), a *keremet*, a rossz-szellem, akit finom falatokkal kell megvendégelni, kiengesztelni (52), a *makma*, a fenyőfa tetjén élő rosszindulatú erdei leány (116), az *opkãn*, a nagytűkű rozsomák, aki embereket és állatokat evő, emberfejű, rút testű szárnyas szörny (210), a *tarbãltãš*, a fél-szemű, szintén emberhúst evő erdei szellem (180, 208).

(Érdekes darabjai ennek a résznek az elég nagy számban előforduló, talán tanító célzatú rémtörténetek: 62, 84, 92, 116, 144, 173).

Ezek a cseremisiz népköltészeti szövegek, amelyek nagyon jó német fordítással vannak ellátva, mind a nyelvészeti, mind pedig a folklórkutatás számára értékes forrásanyagok. Segítségükkel pontosabb képet kaphatunk a mezei cseremisiz, ill. a morki nyelvjárásról, tanulmányozhatjuk azt (úgy is, mint a cseremisiz irodalmi nyelv előzményét) s újabb adatokkal pontosíthatjuk a cseremiszek hitvilágáról és szájhagyományáról alkotott eddigi képünket. A szerkesztőket köszönet illeti a nagy filológiai pontosságú, gondos munkájukért.

VARGA JUDIT

Timothy Riese: The Conditional Sentence in the Ugrian, Permian and Volgaic Languages
Studia Uralica. Veröffentlichungen des Instituts für Finno-Ugristik der Universität Wien. Herausgegeben von Károly Rédei. Band 3

Wien 1984. 263 l.

Timothy Riese, a Bécsi Egyetem fiatal kutatója, az ugor, a permi és a volgai nyelvek feltételes mondatairól jelentetett meg kötetet. Az elmúlt évben napvilágot látott, 13 fejezetből álló mű a finnugor nyelvészetnek ez ideig ritka kutatási területét, az összehasonlító mondatant képviseli. Amint a bevezetőben (1–5) a szerző megállapítja, a finnugor nyelvek mondatánára eddig kevesebb figyelmet fordítottak, mint más területekre, és éppen az összehasonlító kutatásokkal meglehetősen ritkán foglalkoznak. Ezért különösen biztató — a szerző számára pedig bizonyára kihívás —, hogy végül is nekilátott ennek a problémakörnek. A feltételes mondat valamennyi finnugor nyelvben közös kategória, elvontabb gondolkodást tükröz, fiatalabb réteget képvisel a többi mondatfajtahoz képest.

Módszere valamennyi nyelv esetében, kivéve a magyart, ugyanaz volt: áttanulmányozta a különböző szövegforrásokat a lehető legszélesebb körben, kigyűjtötte belőlük a neki fontos példákat, majd elvégezte az elemzést különböző szempontok szerint. A szövegeknek csaknem 100%-a folklórszöveg, tehát beszélt nyelv. Ily módon egymással összehasonlítható példák álltak rendelkezésre, s általában véve is elegendő mennyiség a megbízható vizsgálathoz; csupán a nyelvjárásokból — főleg a keleti-osztjából, a déli-vogulból és a nyugati-cseremiszből — kevesebb az anyag. Egyedül a magyar kivétel, hiszen erről bőségesen áll rendelkezésre elemzés, mondattani is, amelyet felhasználhatott saját elképzelése szerint. A példák többnyire a forrásokban szereplő fordításokkal együtt szerepelnek. A magyar annyiban tér el, hogy a példamondatokat nem fordítja le, mivel

ezek az anyag természetéből következően a forrásokban sincsenek meg idegen nyelven. Talán jobb lett volna megadni (akár zárójelben) a magyar példák fordításait is, ezzel egyenértékű helyzetbe hozni a nyelveket.

A feltételes mondatokat minden nyelv esetében a következő szempontok szerint vizsgálja: a mondatok sorrendje, a feltételes kötőszavak, a partikulák és a korrelátumok, valamint az igeidők és módok használata. A feltételes mondat típusokat (az ún. nyílt és megszorító feltételes mondatokat; I. később) külön-külön tárgyalja és tisztázza a köztük levő eltéréseket. Valamennyi nyelvnél a nyelvjárásokat önállóan értékeli.

A tulajdonképpeni elemzés a feltételes mondatok általános jellemzésével kezdődik (6—19). Itt ismerteti a feltételes mondatról szóló meghatározásokat: a hagyományos feltétel — következmény típusútól a Niels Danielsen-féle megfogalmazásig bezárólag. Ez utóbbi szerint a feltételes mondat olyan körülményt fejez ki, amely jelentéstani szempontból lehetséges vagy feltételezhető, s amelyet a főmondatban kifejezett dolog indokol meg: a feltételt kifejező mondat a nyelvtanban „alárendelt” mondat (*protasis*). A protasis funkcióját tekintve a főmondat (*apodosis*) előzménye. Önmagában véve alárendelés nem lehetséges, hiszen két önálló mondat közti kapcsolatról van szó, mely lehet alárendelő vagy mellérendelő, de kölcsönösen meghatározzák egymást. A feltételes mondatok tipizálásakor fontos szempont a beszélő szubjektív viszonyulása a feltételhez és a következményhez, amely gyakran az igemód és az igeidő megválasztásában fejeződik ki. A feltételes mondatokat így a szerző két típusra osztja: *conditional sentences of open condition* (nyílt feltételes mondat) és a *conditional sentences restricted condition* (megszorító feltételes mondat). A nyílt feltételes mondatok, a beszélő viszonyulását tekintve, semlegesek. Pl. *Ha holnap esik, nem megyek ki.* A megszorító feltételes mondatok abban különböznek az előbbtől, hogy a beszélő meghatározza a feltétel teljesülésének valószínűségét: kifejezi a feltételt és a következményt, de ugyanakkor az igeidő vagy az igemód használatával közli saját szubjektív véleményét is a teljesülésről. Pl. *Ha holnap esne, nem mennék ki.* Ennek a mondat típusnak gyakran használt elnevezéseit, az angol *contrafactual conditions* és a német *Irrealis*, a szerző azzal utasítja el, hogy szerinte nem a reális és az irreális „különbségéről” van szó, amint erre a szakkifejezésekből következtetni lehet, hanem mindkét mondat típusban a feltételezésről. Az igeidőkről megállapíthatjuk továbbá, hogy használatuk behatároltabb a feltételes mondatokban, mint más mondat típusoknál, mivel az idő nem fontos tényező a feltételes mondatoknál.

A harmadik fejezetben ismerteti (20—32) a tulajdonképpeni elméleti keretet, Niels Danielsen munkáját: *Zum Wesen des Konditionalsatzes nicht zuletz im Indo-europäischen* (1968). Danielsen a feltételes mondatokat négy alaptípusba sorolja aszerint, hogy használnak-e bennük bizonyos igeidőt, tisztán a mondat státuszát kifejező jegyeket (feltételes kötőszó vagy korrelátum), jelentéstani mozzanatot (szórend) vagy a helyzet-jegyek felcserélésének lehetőségét (angol *commutability*; pl. az állító feltételes mondat kötőszavát a tagadó mondatban egy másikkal helyettesítjük). Danielsen szerint ötödik típust képviselnek a mellérendelt mondatok csoportjában azok a mondatok, amelyeknél a feltételes mellékmondat státuszát egyedül a szövegösszefüggés határozza meg. Beszél még a feltételes mondatokban is meglevő nem-határozott igealakokról, de ezeket nem tekinti önképzésű feltételes mondatnak. A szerző ezt egy hatodik típusként kezeli.

A negyedik fejezetben (33—64) kezdődik el az elmélet alkalmazása a finnugor nyelvekre. Elsőként a magyart tárgyalja, éspedig röviden áttekinti a szakirodalmat, ismerteti a mondatok csoportosításával kapcsolatos fontosabb vitákat. Külön részben elemzi a feltételes kötőszavakat, a korrelátumokat, a kötőszó nélküli feltételes mondatokat, a mondatfelépítést, a nyílt és a megszorító feltételes mondatokat, valamint felsorolja a csak magyarra jellemző példákat. A kötőszavak közül a *ha* gyakran gondot okoz, mivel nehéz elválasztani, hogy mikor használjuk valódi időhatározói értelemben és mikor jelöl igazi feltételezést. A szerző úgy látja, hogy a modern nyelvhasználat időhatározóként gyakran archaizálja (kivételek bizonyos nyelvjárások), de később megállapítja, nem könnyű eldönteni, hogy melyik árnyalatról van szó. Ugyanez derül ki a Berrár Jolántól (1957) vett idézetből is. Véleményem szerint a példamondatok csoportjában találhatunk olyan mondatokat, amelyeket értelmezhetünk időhatározóinak és feltételesnek is. Az időtényezőzt vizsgálva a szerző külön tárgyalja a mozzanatos és a tartós igék csoportját, mivel az előbbieket jelen időben a pillanatra vagy a jövőre utalnak, míg az utóbbiak csupán a pillanatra. Vajon azt jelenti-e mindez, hogy a mozzanatos jelen idejű igével a jövőre is utalhatunk, miként a többi mondat típus esetében ha a szövegkörnyezet azt kívánja — jól lehet a jövő idő formailag nem létezik a finnugor nyelvekben?

Az ötödik fejezet (65—100) a vogul nyelvvél — pontosabban a következő fő nyelvjárásaival: északi-, déli-, keleti-, nyugati-vogul — foglalkozik. A nyugati nyelvjárásokban az eloroszosodás, a déli nyelvjárásokban pedig a tatár hatás mutatható ki.

A hatodik fejezetben (101—130) feldolgozott osztják nyelv esetében a feltételes mondatoknál észlelt nagy eltérések miatt feltétlenül indokolt a nyelvjárásokat külön-külön elemezni, bár az anyag elég szűkösnak bizonyult az igényes észrevételekhez. A szerző a nyelvjárási csoportokon belül is lát különbségeket, és ezzel alátámasztja az osztják nyelvjárások közötti nagy eltérésekről vallott nézeteket (az északi-osztják és a zürjén között a feltételes mondatok képzése terén is erősebb a kapcsolat). Emilitést érdemel, hogy dícséretes fenntartással kezelte a szövegforrások fordításait, és több helyütt javított is rajtuk.

A következő két fejezetet (131—155; 156—172) Timothy Riese a permi nyelvnek szentelte. A zürjénben kevesebb feltételes mondat fordul elő, mint a többi vizsgált nyelvben. Eltérően az obi-ugor nyelvektől és testvéryelvétől, a votjáktól, itt feltételes korrelátumokat találunk (szinte valamennyit az oroszból vette át). Az igevevek általános bősége ellenére kiderült, hogy nem használják feltételes alárendelése. A votják nyelvben lényegesen több a feltételes mondat, és különösen a megszorító feltételes mondat, mint a többi nyelvben. A votják feltételes mondat szabályszerűbbnek és sokatígérőnek látszott, s s nincsenek benne oroszból átvett kötőszavak sem. Ezzel szemben az igei határozószókból meglehetősen sok van. Az én véleményem szerint a votják példák között is akadnak olyan nehezen meghatározható esetek, amelyekben a feltételeztség nem teljesen világos.

A cseremiszenben (173—198) a legtisztább a különbség a két fő nyelvjárás, a keleti és a nyugati között a feltételes mondatok tekintetében. A példamondatokat olvasva a szerző ismét szembetalálja magát azzal az esettel, amelyet talán időhatározóinak nevezhetnénk. A megszorító feltételes mondatokat tanulmányozva felvetődik a kérdés a cseremiszen analitikus múlt időalakjairól, melyet az *ala* segédigével képzett formával ismét meg általában feltételes funkcióban. A szerző erre az alakra használja a „present tense/*ala*” terminust, amely talán nem a legmegfelelőbb, figyelembe véve az igeidőt is. Ezeket a múlt idejű alakokat, az ún. tartós múlt időt, a jelen időhöz sorolják, és a többi időalakot a jelen idő igen ritka formájaként határozzák meg. Attól tartok, hogy csupán elnevezés kérdése, hogy a létige *alyetsa* (feltételes) és a *alnezš* (óhajtó) formáit partikulának hívjuk; és talán jobb is lenne a segédige megnevezést használni, hiszen szokásos igealakról van szó (vö. a magyar *volna*). A szerző említi Beke Ödön gyűjtését is a jaranski nyelvjárási mondataival kapcsolatban. Ezt szeretném pontosítani azáltal, hogy a főmondatban soha nem szerepel ige, csupán a *jora* 'jó', amely lényegében a *jörem* 'jól van, megfelel' ige 1. szám 3. személyű alakja.

Az utolsó vizsgált nyelv a mordvin (199—223), melynek két fő nyelvjárása (erza és moksa) között a feltételes mondatok tekintetében kisebb a különbség, mint más vonatkozásban. A mordvin igemódokkal kapcsolatban figyelmet érdemel a feltételes mód és a feltételes alany, bár ezek sokkal ritkábban fordulnak elő, mint az várható lett volna.

A tizenegyedik fejezet (224—247) tartalmazza az összegezést és a következtetéseket. A szerző egybeveti a különböző nyelvek mondatait, összefoglalja megállapításait, melyek azután alapul szolgálnak a Danielsen-féle csoportosítás értékeléséhez. Ezt követően felállítja hipotézisét a finnugor alapnyelvi feltételes mondat szerkezetéről a gyűjtött anyag alapján. Úgy látja, hogy az alárendelt mondat (protasis) + főmondat (apodosis) szerkezet vitathatatlanul létezik minden általa vizsgált nyelvben (az esetek 97—99%-ára jellemző), s mivel más nyelvcsaládnál ilyen jelenséggel nem találkozhatunk, ezt a mondat-szerkezetet nyelvi univerzálának tekintik. Valamennyi vizsgált nyelvre jellemző volt a kötőszó nélküli „alárendelt” rész, amely formailag ugyan mellérendelt, de logikailag a főmondat alárendelése. Érdekes módon egy nyelv különböző nyelvjárási között is változó az előfordulása. A nyílt feltételes mondat alárendelt tagja vagy feltételes kötőszóval, ill. partikulával vagy nem-határozott igealakokkal, ill. külön igemóddal jelölt. A kötőszavak egy része önálló időhatározói kötőszavakból származik, másik részét az oroszból vették át. A nem-határozott igealakok esetében csak az osztják feltételes gerundium elsődlegesen feltételes. Jellegzetes feltételes igemódot a nyílt feltételes mondatokban csak a mordvinban és a déli-vogulban találunk, de ezeket korábban is meglehetősen ritkán használták. A feltételes korrelátumok vagy időhatározókból vagy módhatározói mondatból származnak, de lehetnek orosz kölcsönzések is. Mind az alárendelt mondatban, mind pedig a főmondatban gyakran használták a felszólító módot is. A múlt időt is ki tudja fejezni valamennyi nyelv, bár nem volt annyira általános, mint a jelen idő. Korábban eltérő vélemények alakultak ki a megszorító feltételes mondatokról. A szerző úgy véli, hogy ezeket minden nyelv esetében meg lehet különböztetni a nyílt feltételes mondatoktól, bár ez többnyire a szövegek környezet alapján történik. Általában „irreális” partikulát vagy különleges igemódot különböztetnek meg. Ezekhez sorolja a cseremiszen *ala* és *ulmas* formát is, melyek a jelen idejű alakokkal együtt fordulnak elő. Arról van szó tehát, hogy a feltételes funkcióban használt tartós múlt időt, melyet segédige segítségével képeznek, tárgyalhatjuk-e az igemóddal összekapcsolva — hasonlóan a partikulaként kezelt *alyetsa* esetéhez?

A Danielsen-féle csoportosításból a mondatok helyzetét kifejező jegy felcserélésének kérdését (állító → tagadó), valamint a mondattani eszközök alkalmazását (szórend) kivéve mindent felhasználta Timothy Riese a finnugor nyelveket vizsgálva.

Befejezésül a szerző véleménye következik arról, hogy milyen lehetett a finnugor alapnyelvi feltételes mondat szerkezete. Már korábbi vizsgálatokból kiderült (többek között Paavo Ravila), hogy a mondatok között már régtől fogva létezik mellérendelő kapcsolat, s ez valamennyi finnugor nyelvben a későbbiek során a kötőszavak kialakulásához vezetett. E kötet példaanyaga is azt mutatja, hogy az ismertetőjel nélküli feltételes mondat valószínűleg finnugor alapnyelvi típus. A szerző véleménye tehát eltér a Beke Ödön által képviselt nézettől, amely azt állítja, hogy a feltételes mondat a finnugor nyelvekben a kérdő mondatokból jöhetett létre. (Azt azonban nem cáfolja, hogy a kérdő mondat is egy lehetséges forrása a feltételes mondatoknak). A megszorító feltételes mondatok megkülönböztetése a nyílt feltételes mondatoktól nyilvánvalóan későbbi fejlemény. A finnugor nyelvekben csupán a szöveggörnyezet alapján lehet eldönteni, hogy melyik típusú feltételes mondatról van szó. A szerző hozzáteszi, hogy az egyetlen lehetséges eszköz a megkülönböztetésre a régi finnugor *ne* igemód használata lenne.

A fejezeteket gazdag bibliográfia (248–261) és nyelvjárásrövidítés (262–263) egészíti ki.

Timothy Riese rendkívül hasznos kötetet készített. Bőséges anyagot dolgozott fel (7 finnugor nyelvet nyelvjárásaikkal együtt), nagy gonddal, alaposan megvizsgálva a feltételes mondatok képzésének valamennyi fontos tényezőjét. Az eredmények százalékos adatait pontos táblázatokba foglalta, melyek jól megvilágítják és áttekinthetővé teszik a kutatást. Timothy Riese értékes munkájával jelentősen hozzájárult a finnugor nyelvészetnek ez ideig kevésbé kutatott területéhez, az összehasonlító mondattanhoz. A szerző az előszóban említi, hogy érdemes lenne kiterjeszteni a kutatást azokra a finnugor nyelvekre is, amelyek most kimaradtak a vizsgálatból. Mindenképpen hasznos lenne, ha kapna alkalmat a folytatására.

ARJA KOSKINEN

**Rudolf Bartsch: Das Passiv und die anderen agensabgewandten
Strukturen in der geschriebenen Sprache des Deutschen und
Finnischen
Eine konfrontative Analyse. Werkstattreihe Deutsch als
Fremdsprache Bd. 11**

Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main—Bern—New York 1985. 180 l.

A szerző 1955-ben született, s e könyvével 1985-ben doktorált a Hamburgi Egyetem bölcsészeti karán. Eddigi életpályája jóformán predesztinálta erre a munkára. Édesapja, nyelvintézetek szervezője mellett megismerkedett a török- és finnországi Goethe-Intézetek munkájával, a nyelvtanítás mesterségével. 1975 és 1982 között finnugrisztikát, germanisztikát és általános nyelvészetet tanult Hanburgban. Húsz évesen már jól beszélt finnül, németül és törökül, s természetesen angolul is. 1986-ig Ankarában németet tanít török egyetemistáknak.

Könyvében morfológiai, szintaktikai, szemantikai, szövegszerkesztésbéli és pragmatikus szempontok szerint vizsgálja meg kiválasztott nyelvi anyagát. A munka 1. Elméleti és módszertani alapozás (1–63), 2. Konfrontatív elemzés (63–105), 3. Összehasonlító fordításelemzés (106–158), és 4. Nyelvi alapozottságú, az oktatást segítő tanácsok (159–170) fejezeteiből áll. Rudolf Bartschnak így könyvéve gyakorlati szándéka is van: finn anyanyelvűek német nyelvoktatásának megkönnyítése.

A szakirodalomban sokat vitatott kérdés, hogyan is válogassuk meg szemléltetőanyagunkat, hiszen ennek alapján gyakran befolyásolhatjuk az eredményt. A szerző jórészt 1940 és 1960 között megjelent finn szövegek német és német szövegek finn fordításainak összevetése révén vonja le tanulságait. Az összevetések jellege „konfrontatív”, nem „kontrasztív” azaz nem csupán a különbségeket, hanem a hasonlóságokat is megvizsgálja. Elsősorban funkcionális és szemantikai szempontokat érvényesít vizsgálatai során, de a pragmatika oldaláról is igyekszik megközelíteni anyagát. Eppen erről, a gyakorlat oldaláról hasznosítható a leginkább e könyv. Az sem zavaró, hogy elsősorban a hagyományos nyelvészlelet felől közelíti meg kérdéskörét, hiszen ennel jóval rozsozabb lenne, ha keverné szempontjait. Sajnálatos azonban, hogy Bartsch nem ismerte,

nem ismerhette még könyve megírása idején Wolfgang Schlachter *Hat das Finnische ein Passiv?* című cikkét, mely szerint „a finn passzív, mint kategória csupán mellékszerepben nyelvtani, főszerepben a pragmatika körébe tartozó” nyelvi jelenség „[... das finnische Passiv (gehört) als Kategorie in Nebenfunktion in die Grammatik, in Hauptfunktion in die Pragmatik...]” (FUF 47 (1985): 140). Meggyőződésem, hogy Bartsch a göttingai W. Schlachter kijelölte úton újabb értékes munkákkal gazdagíthatja a finn és a német nyelvtudományt. Az, hogy munkássága – egy 30. életévét betöltött kutató első könyve –, nem annyira elméleti, inkább gyakorlati jelentőségű, nem hibája, hanem erénye e kiadványnak, hiszen a gyűjtött anyagból levonható gyakorlati következtetések korunkban legalább olyan fontosak, mint a „mindent megmagyarázó” elméletek, melyeket ajánlatosabb mélyebb nyelvi tapasztalatok alapján megfogalmazni.

SZABÓ T. ÁDÁM

Gyula Décsy (Szerk.): *Arcadia Bibliographica Viorum Eruditorum*, Fasciculi 1–8

1980. május 8-án Décsy Gyula bloomingtoni házának nappali szobájában, melynek méretei veteksenek egy átlagos magyarországi lakótelepi lakás nagyságával, egy tűt sem igen lehetett leejteni. Az Indiana Egyetem professzorai s némely kiválasztott doktorandusok köszöntötték Alo Raunt 75. születésnapján. A szokásos laudatit s Raun rögtönzött (nyelv)filozófiai minielőadását egy meglepetés követte: a házigazda sikeresen elitkolt üzelmének eredményeként átnyújtották az ünnepeltnek az Alo Raun Bibliography-t.

A Raun bibliográfia a második az *Arcadia Bibliographica Viorum Eruditorum* című sorozat füzetek között. A kiadványszervezésben és -szerkesztésben is szerfelett találekony Décsy Gyula újfajta bibliográfiákat ad ki: egy-egy füzet nemcsak teljes jegyzékét nyújtja adott tudós szakirodalmi tevékenységének, de pályaképet is rajzol az illetőről, részint a szerkesztő(k), részint felkért kollégák értékelő írásaival.

1985 őszéig sorrendben a következő füzetek jelentek meg: Karl Heinrich Menges *Bibliographie* (1979), Alo Raun *Bibliography* (1980), Erich Kunze *Bibliographie* (1980), Felix Johannes Oinas *Bibliography* (1981), Helmut Hoffmann *Bibliography* (1982), Fred W. Householder *Bibliography* (1984), Ferenc Fabricius-Kovács *Bibliography* (1984) és György Lakó *Bibliographie* (1985).

Az átlagosan 40 oldalas füzetek bibliográfiákat és appendixeket tartalmaznak. Az előbbieket hasznosságát jelentősen fokozza, hogy a szerzők könyveiről sőt cikkeiről megjelent ismertetéseket is megtalálja bennük az olvasó. Az appendixekben életrajzokat és méltatásokat találunk, de itt olvasható egy-egy professzor tanári karrierje is („teaching appointments” a meghirdetett egyetemi órák pontos felsorolásával), s az általa irányított doktori disszertációk jegyzéke is. A szakmai méltatásokat pályatársak és hajdani tanítványok írják, ezek némelyike tudománytörténeti szempontból fontos, másoknak szigorúan vett szaktudományos értéke van.

Az *Arcadia Bibliographica* olvasói számtalan érdekesség között arról is értesülhetnek, hogy miként szabadult meg R. Austerlitz attól az előítéletétől, miszerint költészetet lehetetlen fordítani (Erich Kunze's *German Kanteletar* a Kunze bibliográfiában), Felix Oinas évekig ingyen és „bérmentve” tanított észtet Bloomingtonban (Sinor Dénes írása), Fred Householder Tom Sebeok hatására írt azerbajdzsáni nyelvtant, s hosszú tanári pályája során nem kevesebb mint 90 Ph. D. disszertációt vezetett (Raun írása *Householder*ről).

KONTRA MIKLÓS

Leila Behrens: *Zur Funktionalen Motivation der Wortstellung*: *Untersuchungen anhand des Ungarischen*

Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München.
Serie C Band 13. München 1982. 240 o.

Érdekes és újszerű eredményeket hoz, ha valaki a magyar szórend törvényeit szövegvizsgálat útján próbálja megfejteni és szabályba foglalni. Leila Behrens a korábbi megállapításokra építő újabb tanulmányokat és saját megfigyeléseit is felhasználva arra

a megállapításra jut, hogy a magyar mondat grammatikailag szabadnak tekintett szórendje egy kettős struktúra folytonosan moduláló ütközéséből alakul: a mondat grammatikai vázából (melyben jelentős szerepe van az állítmány szerkezetének és a hozzá szorosan vagy lazábban tartozó részeknek) és az aktuális nyilatkozat kommunikatív felépítésének, az ún. funkcionális mondat perspektívának különféle formáiból (melynek jellegzetes — de nem mindenfajta mondatban meglévő — elemei az ismertnek feltételezett téma, a többnyire erre vonatkoztatott állítmányi rész, máskor a közlés súlypontjaként kiemelt, gyakran szembeállítást kifejező fókusz). Li—Thompson (Subject and Topic. New York 1976. 437) osztályozását idézve (Keenan terminológiája alapján) az állapítja meg, hogy a nyelvek négy fő típusa közül a magyar „both subject-prominent and topic-prominent”.

A könyv négy nagy fejezete a következő rendben tárgyalja anyagát: 1. Bevezetés és a probléma fölvetése. 2. A 'téma' fogalmának és jelentéstani típusainak részletezése. 3. Az állítmányi szerkezet és a fókusz vizsgálata külön-külön és együtt. 4. Korpuszelemzések bemutatása. Mindezt 5.-ként egy rövid összefoglalás fejezi be.

1. A szerző Mathesiusból indul ki, de a továbbiakban nem a csehszlovák szakirodalom, hanem az érintkező területekkel foglalkozó amerikai, angol, japán, kínai, magyar, német kutatók eredményeire támaszkodva szűri le megállapításait. A ritmust mint szórendi tényezőt nem vizsgálja, hiszen az erre vonatkozó eddigi észrevételek meglehetősen szubjektívek. Kritikával szól azokról is, akik egyetlen nyelv vizsgálatából próbálnak általános tanulságokat levonni. Különválasztja azokat a megnevezéseket, melyeket szinonimaként szoktak emlegetni: *definit* (egy fogalom határozottsága), *given* (vminek adott volta), *Thema*. Greenberg szórendi tipológiáját is felhasználja, de megjegyzi róla, hogy felszíni jelenségekre korlátozódik. Chomsky rendszerét Coseriuval egyetértve azért bírálja, mert az a gyakoriság tényezőjét kizárja. Pedig a nyelvi jelenségek rendszerezéséhez a gyakorisági arányok s ehhez szövegelemzések is szükségesek.

A magyar szórendre nézve az akadémiai nyelvtanon és A mai magyar nyelv c. egyetemi tankönyvön kívül Molecz Béla könyvére, Dezső, Kiefer és főleg É. Kiss Katalin kutatásaira támaszkodik. Közli azt a megállapítást, hogy a magyar névszói csoport szórendjében a grammatikai szempont uralkodik: a modifikátor (melléknévi jelző, névelő, tagadószó, birtokos jelző) mindig megelőzi a modifikátumot (főnév), ide sorolva a határozó—melléknév, a főnév—névutó kapcsolatot is. A „szabad szórendű” mondatrészek nyelvtankönyveinkben olvasható tárgyalását azonban nem tartja kielégítőnek: nem mondják meg, hogy a mondathangsúlyos rész (fókusz) milyen feltételekkel változtatja helyét, ill. adott szövegben miért előzi meg ez vagy az a mondatrészt. De ugyanúgy bírálja a modern, permutációs elemzéseket is: nem vizsgálják eléggé a szórendi változatok funkcióját. Hetzronot idézve az „elfogadhatóság” kritériumával kapcsolatban veti fel a kérdést: ezt binárisan vagy graduálisan kell-e értelmezni? és milyen jegyek alapján? Erre a kérdésre nem ad választ, hanem a vizsgált anyagában talált minden szórendi és mondatváltozatot adotttnak, létezőnek, előfordulónak tekint, ezekhez ad magyarázatot részben a korábbi szakirodalom, részben saját megfigyelései alapján.

A bemutatott mondatokhoz Lehmann (Arbeitspapiere des Instituts für Sprachwissenschaft, Universität Köln. Nr. 37. 1980) elvei szerint olyan sorközi kétsoros fordítást ad, melyben felül a lexikai jellegű szótövek németül, a nyelvtani és mutató jellegű morfé-mák, ill. funkciók latin tövű nemzetközi megnevezések rövidített alakjában szerepelnek. Alatta pedig az egész mondat német fordítása. Pl.

Es-ik az eső.
regn-3. SG (PRS) DEF Regen
'Es regnet.'

2. A téma fogalmát részletezve a szerző ismerteti azokat a meghatározásokat, melyek a nyelvi aktus hat különböző szempontjából adódnak (vö. Jakobson, Michigan Studies in the Humanities 1. 1980. 81). Amit végül is elfogad, az különbözik a prágai iskola témafogalmától, inkább a *topic* meghatározásával azonos: „A téma a beszélő által választott kiindulópont, amelyhez kapcsolja a beszélő azt, amit mondani akar, és egyúttal jel (Signal) a hallgató számára tájékoztatásul. A mondat elején áll és közepes, nem jelölt hangmagasságon (durch . . . unmarkierten Ton) realizálódik” (L. Behrens 22). Meghatározását egybeveti mások (Halliday, Kuno, Chafe) hasonló meghatározásaival. Mindjárt hozzáteszi, hogy a magyarban gyakoriak a téma nélküli mondatok. A réma vagy fókusz után álló témát — melynek problémáival a prágai iskola nyomán e sorok írója az aktuális tagolás vizsgálata során sokat foglalkozik — nem tekinti témának. Említi azonban azt a problémát, hogy a mondatot bevezető önálló határozó mikor tekinthető témának, és tapogatózó válaszával egyetérthetünk: az idő- és helyhatározók inkább, mint az ok-, cél-, eszközhatározók stb. Skálaszerű fokozatokba állítja a mondat elemeit (Element =

Konstituent) aszerint is, hogy az „egocentrikus” (valójában: emberközpontú) elv szempontjából mennyibe esélyesek témául: ember > helyi/időbeli környezet > élő > élettelel.

A társalgás (Diskurs) szempontjából a határozottság elve (definit) a döntő a téma-választásban. Ennek legfőbb kritériuma pedig a szöveg szerinti függés, megkötöttség („contextually bound” — Sgall 1973). Ebben is vannak fokozatok: a szöveg által meghatározott > ismert > a hallgató által azonosítható. A határozott (definit) entitást a magyarban a határozott névelő jelöli. De az is előfordul, hogy a beszélő nem tudja, a hallgató ismeri-e azt, amiről ő szól. („A tévében ment ez a krimi.”)

Érdeemes megjegyezni, hogy amikor Behrens a társalgási skála alacsonyabb vagy magasabb fokairól szól (63), ez a skála éppen fordítottja annak, amit a prágaiak a kommunikatív dinamizmus alapján állítottak fel (vö. Firbas, *Travaux linguistiques de Prague* 1964; Dvořáková, *Brno Studies in English* 1964). Az utóbbi (CD) skálának legmagasabb fokán a teljesen új, legnagyobb informatív értékű elem áll, a Diskursskala legfelső fokán pedig a legismertebb, a beszélő és a hallgató emlékezetében frissen őrzött vagy tudatának mélyén gyökerező, az adott beszédhelyzetben leginkább magától értődő elem. A Diskursskala a téma felől, a CD a fókusz felől kiindulva rendezi az alacsonyabb fokozatokat.

Az alany és a téma ütközésekor gyakran második helyre kerül az alany, ha emberi és határozott ugyan, de a szövegben új (+menschlich/—given/+definit): „Egy este Erzsébet váratlanul visszaköltözött hozzám.” Még gyakoribb ez a sorrend akkor, ha az alany nem is határozott. Ha azonban az ige viszonylag tartalmatlan (előfeltevésként ismert), a határozó pedig az ige vonzatának tekinthető, akkor az alany fókuszaként kezd a mondatot: „Egy lány állt a kerevet előtt”.

Különbő variációk jellemzése és szempontok ütközésének vizsgálata során a birtokos részeshatározói témát is említi („A kisfiamnak nem elég hosszú a karja”), bár fogalmilag személyhez köti (pedig vö. *A háznak magas az ablaka*), majd fontossági táblázatba rendezés után összefoglalja a témaválasztás mechanizmusait, végül kitér a 'téma' tágabb fogalma alá sorolható kategóriákra (Textthema, Subthema, Thema im Kontrast, Thema mit Left-Dislocation).

3. Az állítmányi szerkezet (Prädikatskomplex) Behrens meghatározása szerint egy igei elemnek (Modifikat, Determinatum) és egy azt megelőző másik elemnek (Modifikator, Determinans) a kapcsolata. A modifikátum hiányzik a nominális mondatban (IND. PRS. 3. SG), nem egy igének pedig nincs szüksége modifikátorra: *Félek*. Megfigyelése szerint az utóbbiak a nyelv története során egyre ritkábbak. Az igékhez tartozó elemek hierarchikus rendjére nézve Steinitz „Adverbial-Syntax”-ára hivatkozik (*Studia Grammatica* 10. Berlin 1969). Az alanytalan mondatok két csoportját Fillmore (1968) nyomán különíti el teljesen tagolatlan (tehát alannyal ki sem egészíthető) és anaforikusan odaérthető alanyú mondatokra. Az igezőpontú szemléletnek két jelentős elmélete: az esetgrammatika és a függőségi grammatika közt a fő különbséget abban látja, hogy az előbbi szemantikai szempontú, az utóbbi pedig szintaktikai. Mindkettő többet ad, mint a lineáris rendezettséget vizsgáló alkotóelemstruktúra-grammatika (Konstituentenstrukturgrammatik).

Ezek után a magyarra nézve bevezeti a szemantikai valencia és a szintaktikai valencia fogalmát. Az előbbi azt tükrözi, hogy az igék rendszerint nem egyedül, hanem más elemekkel együtt adnak teljes információt egy tárgyi tartalomról (Sachverhalt). Az utóbbira a morfológiai szempontból vett, formális vonzatszerkezet jellemző; táblázatában van az ilyen igemodifikátorok közt módhatározó, eszközhatározó, helyhatározó, tárgy, állítmányi főnév és melléknév, eredményhatározó, igezőtő, célhatározó. Ide tartoznak az idiomatikus kifejezések és a mellékmondatra utaló névmások is (*úgy tud, attól fél*). A Diskurs szempontja határozza meg, hogy a (Zsilka nyomán jellemzett) szerkezetváltozatokban pusztán ige használunk-e (*Zsirt ken a kenyérre*) vagy igezőtőset (*Megkeri a kenyeret zsírral*), de ebbe belejátszik az aspektus szempontja is; a különféle kombinációkat a szerző bő példaanyagon mutatja be, a leggyakoribb sorrendi típusokat rövid sémába foglalja, majd részletesebb táblázatot ad a szemantikai és a szintaktikai valencia összefüggéséről az igezőtő nélküli és az igezőtős igék vonzatszerkezetében (124).

A fókuszt a könyv azzal jellemzi, hogy a legmagasabb információs értékű, mégpedig szintaktikailag és fonológiailag (emelt hangmagassággal) jelölt elem: Meg kell különböztetni az igemodifikátortól, bár sokszor annak a helyét foglalja el, ti. közvetlenül az ige előtt áll (ha nem maga az ige szerepel fókuszaként). A modifikátor is lehet fókusz, de ezt a szerepét csak az intonáció jelzi; ha más elem a fókusz, akkor a modifikátor az ige utáni helyre lép. Célszerű kérdéseket tesz föl a fókusz és az előfeltevés viszonyáról, a fókuszról és az újnak (azaz nem adott) a viszonyáról, a fókusz és a kontraszt viszonyáról.

nyáról. Sorra veszi Kiefert, aki a fókuszot emfázisnak nevezte, a Dezső-féle három fokoza-
tot (fókusz, nyomaték, kontraszt), Hetzront, aki csak a nyomatékot (= emfázis) és a
kontrasztot különbözteti meg, végül É. Kisst, aki előbb (Recherches Linguistiques a
Montréal 1977. 10) természetes fókusz és emfaticus fókusz közt tett különbséget. A
fókusz műszót végül is az É. Kiss-féle 'emfaticus fókusz' értelmében használja (vö. É.
Kiss: NyK 80 (1978): 264–5, ill. 269). Olyan mondatokban, ahol a „fókusz” nem hatá-
rozható meg formálisan, ott egyszerűen rémárol beszél (ez az É. Kiss szerinti comment).

Az előfeltevést Behrens nem logikai, formulázható, hanem pragmatikus értelemben
veszi Franck (Präsuppositionen in Philosophie und Linguistik. Frankfurt 1973. 37)
nyomán: az előfeltevés olyan (nyelvileg kifejezett) rejtett állítás a mondatban vagy a
mondat környezetében, melyről a beszélő fölteszi, hogy a hallgató már tudja. Példákat
ad arra, hogy a fókusz egy előfeltevésre vonatkozik, mely vagy meg van fogalmazva az
előző mondatban vagy tagmondatban, vagy abból többé-kevésbé következik, de pontosan
nincs kifejtve, csupán sűrített tartalma vagy a belőle továbbá következtethető állítmányi,
igei tartalom áll a fókusz utáni helyen. Magyarázatot ad arról, hogy a nem határozott
alany az állítmány előtt a magyarban miért nem lehet téma, hanem csak vagy fókusz,
vagy az igével együtt, annak modifikátoraként vele egységes állításnak része. (Ez a
megállapítás azonban nem érvényes, ha az állítmány szembeállítás — kontrasztot —
tartalmaz, hiszen ilyen mondat típus is van: *Orvos nem volt a közelben*. Sokkal meggyőzőbb
a szerzőnek a 112. oldalon olvasható állítása, hogy a meghatározott alany az ige előtt nem
lehet modifikátor, hanem csak fókusz — vagy téma.) Az előfeltevéssel hozza kapcsolatba
Kiefer megállapítását, hogy a magyar határozószók egy része lehet fókusz, egy része
szükségszerűen fókusz, egy harmadik része nem lehet fókusz.

A fókuszon kívüli részeknek nem mindegyike adott elem. Minden kontraszt egyben
fókusz is, — de ez fordítva nem áll.

4. A korpuszelemzéseket Behrens egyrészt írott, másrészt beszélt nyelvi szövegeken
végezte.

Az írott szöveg Déry Tibornak G. A. úr X.-ben c. regényéből két fejezet,
kiegészítve a Kőrkep 68 c. elbeszéléskötet néhány példájával, összesen 1463 mondat.
Nem számította a mondatok közé a tagolatlan elliptikus mondatokat, de annak vette a
tagmondatokat (clauses, vö. Lyons 1968). A *Satz* tehát ilyen értelmezésben voltaképpen
'tétel' (I. Elekfi: Petőfi verseinek mondatnani és formai felépítése [sajtó alatt]); Tagmon-
datok szubjektív igazságértéke kételemű tételkapcsolatokban [nyomdai kézirat]. De a
tételek közül is kirekesztette vizsgálatából az egyértelműen alárendelteteket (tehát
a mellékmondatokat). Ezekről csak általánosságban állapítja meg, hogy bennük erősebb
a tendencia a fókuszképzésre és — a vonatkozó mellékmondatokban — a téma megjelö-
lésére. A többi 1117 mondatban külön vizsgálja a 108 kérdő és az 1009 nem kérdő (azaz
kijelentő, felszólító és mellérendelt) mondatot.

Érdekes és jelentős kérdéseket tesz fel bizonyos szórendi típusokkal kapcsolatban:
Ha az SOV, SVO, SV típusban nem az alany kezdi a mondatot, mi előzi meg (ti. témaként)?
Mi a különbség az S(ADV) és az ADV S kombináció közt? A VS típusban milyen jellegű
az alany? Mikor fordul elő az ige modifikátor nélkül? Van-e tipikus szórendi helye a
hely-, az idő-, az ok-, a cél-, a mód-, a mondathatározónak?

Ezekre a kérdésekre nem ad a szerző azonnal világos választ. Ehelyett táblázatot
kapunk a VO, OV, SVO, SOV, OVS, OSV, VSO, SV, V és a személytelen szerkezetűek
számáról és százalékarányáról az 1463 mondatban. Feltűnően sok az alany és tárgy nélküli
mondat (40%, kérdő mondatokban 62%). Ennek — és általában az alany nélküli monda-
toknak — a gyakoriságát a szövegbeli visszautalás, az 1. és 2. személyű alany elhagyása
és a személytelen szerkezetek használata magyarázza. Azok a struktúrák (SOV, SVO),
melyek Hajdú (1978) és Dezső (1973) szerint a magyar nyelv típusára jellemzők, a szöveg-
ben csak igen kis arányban (2–6%) fordulnak elő. (Ez is arra mutat, mennyire hiányzanak
még mondatnani kutatásainkban — akárcsak mondatfonetikánkban — a szövegmonda-
tok vizsgálatán alapuló megállapítások. Önálló, elszigetelt mondatok szerkesztéséből és
teszteléséből nem jutunk ugyanarra az eredményre, mint szövegek vagy az élő beszéd
vizsgálatából.)

További megfigyelések után (mint az ige előtti — tematikus — és az ige utáni
határozott tárgy 1 : 10 aránya, az SOV sorrendben a tárgy témajellege) tér rá a könyv
arra, hogy az S kezdetű mondatváz esetén milyen arányban téma az alany és milyen
jellege esetén előzi meg az alanyt hely-, idő- vagy egyéb határozó. Hasonlóképpen jellemzi
a VS szerkezetvázú mondatokat. Az ige után álló alany az esetek többségében nem hatá-
rozatlan (mint pl. Hetzron feltette). Nem meggyőző azonban a szerzőnek az a két előfor-
dulásra épített megállapítása (170), hogy az OSV sorrendű mondatokban a tárgy szoká-
sosan kontrasztív funkciójú; második példájában nem találom kontrasztot.

Az állítmányi szerkezet statisztikai táblázatában látjuk előbb a modifikátorok előfordulási típusait az igékkel OV sorrendben: igekötő (*elgázol*) 74, helyhatározó (*kezébe ad*) 15, mód-, ill. állapothatározó (*álmallanul tölt*) 9, utaló névmás (*azért játszik...*) 2, idióma (*szemügyre vesz*) 6 esetben, a modifikátor nélküli igék három fajtáját, majd az ige előtti fókusz és az igei fókusz előfordulási számait, utána az OV sorrendű mondatok, az SVO, az SOV, SV és a V vázú mondatok hasonló részletezését. Feltűnő az *eldob* típusú igekötős igék 61%-os előfordulása az SV (tehát tárgy nélküli) típusban; a tárgy hiányát csak a szövegbeli fókusz magyarázhatja. Külön részletezésben kapjuk az idő-, a hely-, a módhatározók helyének a jellemzését az előbbi szórendi vázú mondatok szerint csoportosítva, a tárgy (direktes Objekt) és a részeshatározó (indirektes Objekt) viszonyát, majd — kevésbé részletezve — a kérdő mondatok megoszlását szórendi vázok szerint.

A kérdő mondatok intonációjáról megszorítás nélkül ismétli azt a hibás fogalmazású tételt akadémiai nyelvtanunkból, hogy a kijelentő és a mondatkérdő mondatok hanglejtése ereszkedő; holott ez a tétel csak az egyszakaszos mondatokra és a több szakaszú mondatok záró szakaszára érvényes.

A beszélt nyelvi korpusz elemzésében az a lényeges eltérés az írott nyelvitől, hogy az alárendelt mondatokat is figyelembe veszi, ha csak formálisan kezdődnek kötőszóval, de nincs olyan főmondatuk, melynek alá volnának rendelve. Ezekkel együtt 1622 mondatból áll a vizsgált anyag.

Tanulmányoz az összehasonlítás az írott mondatokkal. A VS szerkezetű mondatok aránya több mint 3-szor nagyobb az írott szövegbeli arányuknál. Igen gyakoriak a *volt ott egy nő, jön az uram* típusú mondatok vagy tagmondatok. Tipikus a témának a mondat szerkezet elé való vetítése (Left-Dislocation, névmási témaismétlés), de előfordul a téma utólagos pótlása is (Right-Dislocation), amit az írott szöveg gondosan kerül.

A beszélt nyelvi kérdő mondatok táblázatában nem világos, hogy az S, V, O elemek közül melyik téma, sem az, hogy melyik a kérdezett elem. De bőséges párbeszédes anyagon mutatja be, hogy a beszélt szöveg mennyire szerkesztetlen az írotthoz képest, milyen sok mondatfördék, szokatlan helyen felbukkanó mondatrész fordul elő benne.

5. Összefoglalásul a szerző még egyszer kiemeli a funkcionális mondatperspektíva szerepét (és ezen belül az egyes elemek határozott vagy határozatlan, adott vagy nem adott voltaét), a modifikátor—modifikátum sorrendjének ettől független szabályait a névszók tartományában, a határozó(szó)k szemantikáját, a kommunikációnak (ill. interakciónak) a beszélt nyelvben nagyobb fontosságát. A magyar nyelv szórendjének adekvát leírása tehát nem alapulhat a szintaxis S, V, O elemeivel való jellemzésre, hanem inkább ilyen képlettel adható meg:

T(hema) X P(rádikatskomplex) X

Utána már csak egy táblázat következik S = —GIVEN felirattal, vagyis annak a bemutatása, milyen sorrendi környezetben és milyen határozottsági viszonyok közt milyen jelentésű mondat szerkezetekben fordul elő a nem adott (tehát a közlésben új) alany, a szenvedő jelentésű (nem tranzitív) igéktől kezdve a tárgyatlan cselekvő, a megjelenést jelentő igékig és az eszközt vagy erőt jelentő alanyok cselekvéséig, visszautalva a könyv megfelelő részeinek példáira. Kiszámú jegyzetanyag és bőséges bibliográfia zárja le a könyvet.

6. A szövegi részt befejező képlet persze csak akkor telik meg tartalommal, ha a szerző előző fejtegetéseit áttanulmányoztuk. Akkor egybevehetjük és sok mindenben azonosítani is tudjuk azzal, amit már Brassai megállapított: T~inchoativum = előképzítő rész (de ez nincs szükségszerűen minden mondatban, és a téma vagy topic szó többet kifejez, mint a pusztán sorrendre utaló Brassai-féle elnevezés); X (még inkább járulékos, nem szükségszerű rész, Brassainál nincs sajátos neve, más kutatók szerint második téma, másodrendű téma, altéma is lehet, ha nem az állítmányi szerkezethez tartozik); P~mondatzóm (de csak ha azonos az állítmányi szerkezettel; comment, réma, propositum, a mondatnak leglényegesebb és minden szerkesztett mondatnak nélkülözhetetlen része); X~egészítvény (= hátul álló téma, altéma vagy modifikátor).

A képletbe (és úgy látszik, a szerző egész felfogásába) csak az a kiemeléses (kontrasztot tartalmazó) mondat típus nem fér bele, amelyben az (igei) állítmány mint téma kezd a mondatot.

Ettől az egy nehézségtől (és az előzőkben említett néhány kérdéses helytől) eltekintve alig találunk kifogásolnivalót az egész könyvben. Betűtívesztés a 14. oldalon a hivatkozás Hetzron 1975b-re (helyesen: 1975a, azaz a „Surfacing”). Hyman 1975-re is hivatkozik (187), de irodalomhegyzékéből ez hiányzik. (Alighanem: „The change from SOV to SVO...” in Li ed.: Word Order and Word Order Change. Austin, Texas.) Néhol az alkalmazott szimbólumok feloldása hiányzik: DO (44), MDL (107). Nem tudni, miért

nem grammatikális ez a mondat: *Egy férfi alszik* (46); állítását csak pontos értelmezéssel és kifejtéssel tudná elfogadhatóvá tenni. Nem meggyőző, amikor a szemantikai valenciával kapcsolatban (104) azt állítja, hogy az *él, lát, ül, áll* önmagában rendszerint értelmetlen; itt felsorolt példái közül csak a *lakik* ígéről mondhatjuk ezt. Nehéz belátni, milyen szembeállítást fejez ki ennek a mondatnak a tárgya (165): *G. A. az agyagos talajt elegyengette*. Tévedés lesz a *jön az uram* mondat alanyának (203) ilyen jellemzése (205): *—given/—definit*, hiszen ha már ott a birtokos személyrag, nem határozatlan.

Leila Behrens munkáját azonban nem ezekkel az apró hiányosságokkal jellemezzük, hanem azzal a sok szempontot egységbe fogó koncepcióval, melynek mindaddig szinte híjával volt a magyar szórend szakirodalma. Mondhatjuk: a magyar szórend motiválásának feltárása ezzel belekerülhet az általános nyelvészet nemzetközi fejlődésének áramába. Dezső, Hetzron, Kiefer úttörő tanulmányai, Deme mondatvizsgálatai, Zsilka tervszerű mikroelemzése, É. Kiss modellalkotása és Radics Katalin szintézise után most egy olyan alapvető munka készült el, mely beleillik a nyelvészeti kutatásoknak a mondatközponthoz szintaxistól a szöveg, a kommunikáció, a beszélő emberek közti viszonylatok nyelvi elemzése felé táguló sodrásába (vö. Talmy Givón (Szerk.), *Syntax and Semantics*. Volume 12. New York—San Francisco—London 1979. Preface). Szempontjai alkalmasak arra, hogy itthon is rájuk építsük akár az élőnyelvi kutatások szórendi vonatkozásait, akár a történeti nyelvtan idevágó fejezeteit. E munka felhasználása esetén azonban ügyelni kell a terminológiai eltérésekre. A nemzetközi elnevezések nagy része — akár latinosabb vagy magyarított alakban is — jól alkalmazható, hiszen Leila Behrens általában jól definiált fogalmakkal dolgozik, és a magyar nyelvtannak is előnyére válik, ha szakszavait bizonyos pontokon közelítjük az elfogadottabb nemzetközi rendszerekéhez. Persze az olyan sajátosan német (vagy akár indoeurópai) terminusoktól, mint *direktes Objekt*, *indirektes Objekt*, óvnunk kell a magyar grammatikát, mert az ilyen jelzőket fenn kell tartanunk az irányműve különböző fajtáinak jelölésére. Nem maga a terminológia, hanem a fogalmi rendszer és az összefüggések feltárása az, ami ennek a finnugrisztikai keretben írt átfogó tanulmánynak az értékelésében különleges figyelmet és megbecsülést érdemel.

ELEKFI LÁSZLÓ

Benkő Loránd: A magyar fiktív (passzív) tövű igék

Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. 204 l.

Benkő Loránd legújabb könyve nyelvünk egy olyan részrendszerét, a fiktív tövű igék tartományát vizsgálja tüzetesen, mely igecsoporttal — jóllehet az sokezer lexémát tartalmaz, tehát a magyar igék tekintélyes hányadát alkotja — nyelvtudományi irodalmunk mind ez ideig nem foglalkozott körültekintően, részletekbe menően, behatóan.

A terület elhanyagoltságát mutatja, hogy még egységes terminusok sem alakultak ki a kérdéskörbe tartozó elemek, jelenségek megjelölésére: a passzív tő, improduktív tő, elhomályosult tő kifejezéseket különösebb, alaposabb megfontolás nélkül, szinte szinonimákként, vegyesen, felváltva használtuk e tőfajta megnevezésére.

A terminológiai zavar mögött a kérdés elméleti tisztázatlansága húzódik. Ennek megszüntetésére vállalkozik Benkő, amikor könyvének első, Kategorizálási és terminológiai kérdések című fejezetében (11—39) a téma elvi megalapozását nyújtja, elsősorban a fiktív tövű igék körülhatárolását, valamint az alkalmazott terminusok szabatos fogalmi tartalmát illetően. Első megközelítésben a fiktív tövű igéket úgy határozza meg, hogy a csoport magába foglalja „mindazokat az igéket, amelyek képzőt (esetleg csak történeti elemzéssel kimutatható képzőt) hordoznak magukon, tövük azonban önálló lexémaként nem él, illetőleg valamely meghatározott korban — adataink tanúsága szerint — nem élt nyelvünkben” (5).

Benkő előadásmódja rendkívül célratoró és sűrített. Nagy témáját koncentráltan dolgozza fel; a kérdéskör lényegét, esszenciáját tartalmazza a kötet. A szerző teljesen új nézőpontból közelít tárgyához, eddig nem vizsgált összefüggéseket, kategóriákat tár fel, könyvének minden fejezete megannyi, saját kutatáson alapuló, új megállapítást tartalmaz. Amikor a továbbiakban a mű szerkezetével és fejezeteivel részletesebben is foglalkozunk, közel sem tudjuk a könyv valamennyi következtetését számba venni; mégis a gondolatmenet követése során arra törekszünk, hogy Benkő új vizsgálódási szempontjaival, legfontosabb elméleti, módszertani eredményeivel és a fiktív tövű igékkel kapcsolatos, kiemelkedően új, eredeti megállapításaival megismerkedjünk.

Benkő, abból kiindulva, hogy a fiktív tövű igék morfológiai jellegét tő és képző korrelációja határozza meg, elsősorban ezek viszonyának vizsgálatával derít fényt ez igék számos sajátos vonására. A képző felől közelítve a kérdést, mindenekelőtt azt állapítja meg, hogy bár a fiktív tövű igék szegmentálása sem a szinkroniában, sem a diakroniában nem egyszerű és nem is mindig egyértelmű, morfológiai alkatuk mégis olyan, hogy elvileg lehet képzőről beszélni bennük. Ezt különösen a következő érvek támogatják. A fiktív tövű igék végződésének legnagyobb része valódi képzéseken is fel-tűnik, s ami legalább annyira fontos: nemcsak alak, hanem funkcionális azonosságról is szó van. A fiktív tövű *támad* -*d*-je ugyanolyan szerepű, mint a valódi képzésű *éled* *d*-je; a fiktív tövű *sajog* -*g*-jét ugyanúgy gyakorító funkciójának tarthatjuk, mint a valódi képzésű *tátog* -*g*-jét. — Fontos megfigyelése Benkőnek, s ugyancsak a fiktív igei szövegek képzőszerű voltát igazolja, hogy a fiktív tövű igék végén sohasem találunk *b, c, cs, f, gy, h, j, k, ly, ny, zs* konzonánst, vagyis olyan hangelemeket, melyek igeképzőként egyáltalán nem vagy csak igen ritkán szerepelnek. — Végül, a fiktív tövű igék tekintélyes részén olyanfajta képzőszembenállásokat mutat ki a szerző, amilyenek a valódi képzéseken is megtalálhatók, s ez ugyancsak a képzőszerűség felé vonja a fiktív igevégzódéseket: *támad* : *támaszt* : *támogat*, *szorul* : *szorong* stb., vö. *kel* : *keleszt* : *keleget*, *merül* : *merít* : *mereget* stb.

A fiktív tövű igék tövének elemzése módot ad Benkőnek arra, hogy bírálja az újabban közkeletű „szabad vagy szótári”, illetve „kötött vagy nem szótári tő” kifejezéseket, hangsúlyozva, hogy a tő nem lexikai, hanem morfológiai fogalom, „így a tő, mint a morfológia egysége nem szabad, hanem igenis kötött morféma, amely csak a toldalékkal korrelációban létezik” (17). Benkő elnevezése egyértelmű és pontos: a tőige (*von*) a lexikológiai, az ige tő (*von-tat*) a morfológiai egységet jelöli.

További elméleti kérdéseket tisztáz a fiktív tövű igék és a valódi képzésű igék viszonya, valamint a fiktív tövű igék és a tőigék viszonya című két fejezet. Benkő a két problémakört szinkron és diakron szempontból egyaránt vizsgálja. A kétféle elemzés gyakran támogathatja, illetve kiegészítheti egymást. Így egyrészt, ha a szinkron nyelvérték számára nem egészen világos az összefüggés, tehát fiktív tövűnek tetszik a képzett szó, pl. a *kap* : *kapaszkodik*, *izzik* : *izgat* stb. esetében, vagy kérdéses, hogy indulatszóból való képzésnek tartja-e a leíró nyelvészet a *csatlog*, *puhkan*-féle igeiket, a történeti vizsgálat tájékoztat. Másrészt, hiába minősül a leíró elvek szerint a mai *perel* a *per* származékának, eredetileg fiktív tövű szláv igei átvétel, s a *per* csak másodlagos elvonás; s hiába bizonyul a *mutat*, *mutogat* fiktív tövűnek, eredetileg valódi képzés volt a *mut* igéből. Ige tő és igeképző viszonya azonban diakronikusan sem tisztázható mindig, így a vizsgálódás során a szerző a kétes eseteket is számba veszi, s különös figyelmet szentel a történeti kategóriaváltásoknak (elvonás stb.).

A fiktív tövű ige és a tőige elhatárolását többek között az teszi különösen nehézé, hogy az egyszótagú CVC, VC morfológiai szerkezet egyaránt prototípusa az eredeti, öröklött magyar tőnek, s jellemzője a fiktív tőeknek is. Hogy a szinkron nyelvi kompetencia mennyire bizonytalan a tőige elhatárolásában, azt Benkő Papp Ferencnek az ÉrtSz. alapján készült tőige-listáján (Nyr. 91: 45—52) szemlélteti. Ez azért jó módszer-tani fogás, mert Papp tanulmányával szembesítve a maga felfogását, a kérdéskör nehézségeire és saját kritériumaira élesebben rávilágíthat.

Végül is Benkő a fiktív tövű igék körét a szótörténeti-etimológiai, illetőleg a történeti morfológiai elemzés alapján jelöli ki. Ha az etimológus nem tud egyértelműen dönteni az ige tő vagy származék voltáról, segítségül hívható a morfológiai szegmentálás. Ha ugyanis — állapítja meg Benkő — egy morfológiai kapcsolat egyik elemét felismerjük, azzal voltaképpen a másik elem szegmentum voltát is meghatároztuk. E felfogás helyességét a kreatív nyelvhasználat többszörösen visszaigazolja: egyrészt a tőszarjadással, mely ugyanazon fiktív tövű képzőszembenállásokat produkál: *hasad* : *hasít* : *hasaszt* : *hasogat*; másrészt a képzettnek érzett szóból való elvonással, mely másodlagos, lexikalizálódott tőveket eredményez: *kapál* : *> kapá*.

A kötet a továbbiakban a fiktív tövű igék négy fő eredetbeli kategóriáját elemzi: az ősi örökségből származó igeiket, az onomatopoeitikus eredetű igeiket, a jövevény-igeiket és az ismeretlen eredetűeket (40—87). Az ige csoport arányait és jelentőségét mutatja, hogy az ősi eredetű kategóriában — a tőszarjadásokat is figyelembe véve — kb. 110 tőigével mintegy 300 fiktív tövű ige áll szemben.

A szerző részletesen foglalkozik az egyes csoportok felvetette sajátos problematikával: a tőige és a fiktív tövű ige elválaszthatóságával, nemcsak az ősi, hanem a hangutánzó, hangfestő csoportban is. Ez utóbbiban külön gondot okoz azoknak az onomatopoeitikus igeeknek a kiszűrése, amelyek hangutánzó névszók vagy indulatszók derivátumai. Gyakorlatilag sokszor sem etimológiai, sem történeti morfológiai, sem szótörténeti-

filológiai alapon nem lehet eldönteni, hogy mikor állunk szemben valódi denominális vagy deinterjekcionális képzésekkel, mikor névszó vagy indulatszó és ige párhuzamos keletkezésével, és mikor elsődlegesen fiktív tövű igéből való névszói vagy indulatszói elvonással. Több körülmény mutat arra, hogy ilyenkor valószínűnek tartható, hogy nagyrészt fiktív tövű igékről van szó.

A kötet egyik legtöbb újat hozó fejezete a jövevényigékkel foglalkozó rész. A jövevényigék túlnyomó része a magyarban honosító képzőt kap, mivel azonban lexikalizálódott alapszavuk nincs, ezek nem igazi képzések, hanem fiktív tövű igéknek tekintendők, így kerülnek ebbe a társaságba. Hiszen, hogy a nyelvérzék számára ezek is valódi képzéseknek minősülnek, azt a nyelvtörténet nemegyszer visszaigazolja, egyrészt képzőszembenállásos formák létrejöttével: *borít* : *borul* : *borogat*; másrészt másodlagos töelvonással: *rajzol* : > *rajz*. — A jövevényigék beilleszkedéséről elszórtan sok szó esett a nyelvtörténeti szakirodalomban, de Benkő dolgozza ki először a teljes kérdéskört. Megállapítja, hogy a többi fiktív tövű igétől elsősorban abban térnek el a jövevényigék, hogy történeti kérdéseik taglalását csak idegen nyelvi problematikájuk számbavételével lehet elvégezni. Továbbá abban, hogy képzőrendszerük részben más, részben egyszerűbb, mint a többi fiktív tövű igecsoporthé. Végül abban, hogy tövük produktivitása sokkalta kisebb, mint bármelyik más etimológiai csoporté (62). — Aránylag elenyészően kicsi azon jövevényigék száma, amelyek tőigeként, illetve idegen nyelvi képzővel, de úgy kerültek be nyelvünkbe, hogy újabb képzőt nem kaptak: török *gyűr*, *ír*, *szán*, *szúr* stb., a német vagy olasz *fék*, a szláv *mér*. — Mások nehezen dönthető el, hogy a névszói : igei jövevényiszó párok: *szent* : *szentel*, *tánc* : *táncol* párhuzamos névszói : igei átvételek-e, akkor az igei tagok fiktív tövűek voltak eredetileg; vagy csak a névszót vettük-e át, akkor az igék valódi képzések. — A fiktív tövű jövevényigék képzői sajátosan elkülönülnek az egyéb fiktív tövű igék képzőitől, s Benkő vizsgálódásainak eredménye az, hogy e képzők alakja az idegen nyelvi előzmények morfofonetikai alkatától függ. Ennek alapján világossá válik az -l honosító képző különböző változatainak (-l, -ol/-él/-öl, -ál) használati szabálya. A számos latin és kevésbé számos olasz jövevényigék legnagyobb része az a- tövű l. konjugációhoz tartozik, ez a magyarban könnyen alakult -ál végződésű igévé (amit a nyelvérzék azonosíthatott az -ál képzővel is: *dobál*): *macerál*, *prédikál*, *tréfál*. S ebbe a csoportba illeszkednek be a latin e- és i- tövű igék is: *dirigál*, *komponál*.

A szláv jövevényigékben nem következik be kiegyenlítődes, hanem az eredeti tőhangzó befolyásolja a magyar képző hangalakját. Az a- tövűek általában -ál-lal, az i- tövűek -il (-ol/-él/-öl)-lel illeszkedtek be a magyar igerendszerbe: *bérmál*, *gázol*, *keresztel*. Szó kerül a román átvételekről, s a jövevényiszavakban szokatlan, inkább a hangutánzó jelleghez társuló -g képzőről: szláv *bruncsog*, *hrápoj*.

Végül német eredetű igéink változatos képzőit, sőt képzőbokrait (*kóstol*, *dinsztel*, *frocliz*, *csakláz*, *legalizál*, *civilizál*, *brillíroz*, *paníroz*), mint az átadó alaktól függő változatokat elemzi Benkő alaposan, s valamennyi változat keletkezésének okaira rámutat.

E számos új eredményt tükrözőtető fejezet, a benne kibomló kritériumrendszer nemcsak a fiktív tövek vizsgálói, de az etimológiák kutatói és az általános nyelvészet művelői számára is kiválóan alkalmazható, új szempontokat nyújt.

Valamennyi csoportban vizsgálja a szerző a fiktív tövű igék morfofonetikai építkezését. A jellemző kétszótagú igék mellett (*facsar*, *csipog*, *lézeng*) egyszótagúak is találhatóak (*áld*, *döng*, *fest*), de elég szép számmal akadnak három szótagosak is (*keseredik*, *köszörül*), különösen a jövevényigék sorában (*keresztel*, *konfirmál*). Az onomatopetikus igéket jellemezheti a CC szókezdet: *brekeg*, *krárog*, s hogy a szó belsejében is gyakran két mássalhangzó követi egymást: *csámcsog*, *hemzseg*, *paskol*.

Benkő elsőként vizsgálja a fiktív tövű igék morfofonetikai típusait, s a következő kategóriákat veszi fel mindegyik eredetbeli csoportban. Vannak magukban álló, nem családosult tövek: *siet*, *cammog*, *cítál*, *emel*; szép számmal vannak családosult, képzőszembenállásos formák: *fárad* : *fáraszt*, *dócög* : *döccen*, jóval ritkábban a jövevényigék között is: *borít* : *borul*.

A fiktív tövűség mindig történeti kategória: minden csoportban előfordulhat, hogy eredeti fiktív tövű ige a szinkrón nyelvtudat számára világosan alapszó + képzőre tagolódik: *csókol* : *csók*, *vigyorog* : *vigyor*, *tréfál* : *tréfa*, ilyenkor későbbi elvonás történt. De megesis az is, hogy eredeti világos képzésekből kihal az alapszó, s az ige ezáltal tűnik a későbbiek során fiktív tövűnek: *árt* (vö. *árik* 'romlik'), *lehel* (vö. *leh* 'lehel').

Tanulságos a képzőszembenállások szemantikai elemzése is. Az ősi eredetű csoportban elsősorban cselekvő : műveltető : visszaható, az onomatopetikus igék esetében elsősorban gyakorító : mozzanatos jelentések hordozói a családosult tövek, de mindkét típus jelentkezhet kölesönösen a másikban is: *halad* : *halaszt* : *halogat*, *fröcsög* : *fröcsköl* : *fröccsen* : *fröccsent*.

A képzők általában deverbális jellegűek. Az ősi töveken leggyakrabban a *-d*, *-r*, *-sz*, *-l*, *-t*, *-szl*, *-it*. A hangutánzó, hangfestő tövek képzőinek egyik része csupán deverbális, másik része erősen deverbális (és csak részben denominális) jellegű; s egyaránt vannak primér képzők köztük: *-g*, *-d*, *-r*, *-l*, *-n*, s összetett képzők is: *-szl*, *-nt*, *-it*, *-ul/-ül*, *-dul/-dül*, *-dít*, *-gat/-get*, *-kál/-kél* stb.

Az ige-tövek szófaji minősége, még az onomatopoetikus ige-k esetében is leginkább igei természetűnek ítéltető, bár éppen ebben a csoportban szófajiságról meglehetősen elvontan lehet csak nyilatkozni.

Az eredetbeli kategóriák közül legproduktívabbak a hangutánzó, hangfestő ige-k s azoknak is elsősorban ősi rétege; a legimproduktívabbak a jövevényigék fiktív tövei.

A könyv harmadik része A fiktív tövű ige-k keletkezése címet viseli (88—150). Benkő sokoldalúan bizonyítja azt a tételt, hogy a fiktív tövű ige-k a kategória kibontakozásának legősibb szakaszában valódi képzések, eredetibb tőigék továbbképzett származékai voltak. Érvei meggyőzők, s a következők. Nyelvtörténetünk folyamán az ige-képzések száma óriási mértékben megnőtt, s gyakran úgy állandósult a képzett ige, hogy a tőigék egy része teljesen visszaszorult, elszakadt a képzett szótól, így az a fiktív tövek kategóriájába csúszott át: *arat*, *irt*, *csókol*, *facsar*, *lehel*, *mutat* stb.

A fiktív tövű ige-k jó része mögött a kettősszófajúság (nomenverbum) problematikája áll: *biggyeg* : *begy*, *köhög* : *keh*. Ezek igei tagjának igen korai továbbképződését, az alapszótól, s így a névszótól való korai elszakadását s fiktív tövé válását a viszonylag sok képzőszembenállásos együttes is jelzi: *biggyeszt*, *biggyeg*, *bögyörődik* : *begy*.

Az ősi tőigéi előzményt sejteti számos olyan igenév, mely etimológiai-morfemai szempontból a kihalt tőige derivátuma: *bimbó*, *cakó*, *fésű*, *dicső*, *göbe*, *poja* stb. Benkő körültekintő fejtegetései igazolják, hogy ha megengedhető is, hogy az ezekhez hasonló igenevekben fiktív ige-tövek elevenedtek igenévképzővel új lexemává, ezek legáltalánosabban mégis valódi tőigék közvetlen igenévi származékai. A tőigéi alapszó kihalása s a származék fennmaradása nem ritka jelenség: *ajtó*, *mező*, *tető*, vagy a *-g* képzős névszók, melyeket Benkő — eléggé bizonyíthatóan — az eddigi hagyományoktól eltérően nem deverbális nomeneknek, hanem igeneveknek tart: *boldog*, *csillag*, *üreg*.

Benkőnek igen fontos megfigyelése, hogy a tőige fiktív tövé való válását igen nagy mértékben az ige-képzők túlbujánzása tette lehetővé: vagyis az az igény, hogy az ige minőségét, funkcióját, aspektusát az igehez tapadó külön morféma jelölje. A szemantikai különbséget tehát alaki különbségek hordozták: így a tőigékre képzők, sőt képző-kombinációk, illetve képzőszembenállások tapadtak, s ezek elhomályosíthatták a tőigéi alapszót.

A tőige : származékige viszonyt más oldalról is fenyegetheti a megszűnés veszélye. Előfordul, hogy a nyelv egészéből vagy csak valamely részrendszeréből kihál a tőige: *csep* : > *cseperedik*, *tetik* : > *tetszik*, *csökik* : > *csökken* stb. Megeshet, hogy alakilag s jelentésánálgy annyira eltávolodnak egymástól, hogy a nyelvérzék nem köti össze őket: *fon* : *fonnyad*, *fűz* : *fizet*.

Mindezek folytán a tőigék száma az ősmagyar kortól rohamosan fogy, a fiktív tövűeké pedig szaporodik. Ennek további okait keresve Benkő az ómagyar korig feltehető 223 tőige és 210 fiktív tövű ige végződését vizsgálja abból a szempontból, vajon befolyásolja-e a végződésnek képzővel való egybehangzása a tőige megmaradását, illetve továbbképződését; s megállapítja, hogy bár ez is szerepet játszik, mégsem alapvető tényező a fiktív tövűsödés szempontjából. Benkő az okokat inkább funkcionális és szemantikai vonatkozásúaknak látja. Véleménye szerint a tőigék visszaszorulását például a sok veszélyes homonímia elkerülésére való törekvés is okozhatta. Kevésbé veszélyes a névszóval való egybeesés: *haj* és *haj-lik*, *has* és *has-ad*, kellemetlenebb két ige egybeesése: *em-ik* és *em-el*, *gyúl-ik* és *gyúl-öl*, még inkább két fiktív tő azonossága: *ak-ar* és *ak-ad*. — Olykor a tőige azért veszt ki, mert továbbképzett származéka vele azonos jelentésű: *met* : *metsz*, *mut* : *mutat* stb. Ha ellenben a tő és származékige nem kerül közeli jelentésani viszonyba egymással, ez mindkettő fennmaradását segíti elő. Gyakran alakilag is eltávolodnak egymástól, s ekkor hasadás állhat be: *bukik* : *baktat*, *jut* : *iktat*. Máskor az alaki különbség csak a képzőben nyilvánul meg, de jelentésánálgy nagy az eltávolodás: *esik* : *esd*, *tol* : *told*.

Mindezekben az esetekben a fiktív tövű ige-k keletkezése a tőige és a származékige egymáshoz való viszonyának függvénye volt (109—136).

Benkő egy másik nagy csoportot is kimutat: ezekben a fiktív tő és a képző egyszerre születik meg (137—150). Az onomatopoetikus és a jövevényigék tartoznak ebbe a kategóriába. Az előbbieken felsorolt okok következtében már az ősmagyar kor második felére egyre inkább megteremtődtek a nyelvrendszerbeli feltételei annak — állapítja meg Benkő —, hogy a keletkező és belépő ige-k rögtön képzős végződést vegyenek magukra.

S ez egy teljesen új morfológiai kategóriát hoz létre: az alapszó nélküli képzős igék népes és egyre népesedő táborát.

A könyv utolsó, A fiktív tövű igék családosulása című fejezete (151–177) ismét olyan kérdést vet fel, melyet az eddigi szakirodalom sohasem tárgyalt. A többi között ugyanis a fiktív tőnek a képző előtti produktivitásával is foglalkozik, s a sokrétű elemzés lényeges új megállapításokra vezet. A produktivitás, azaz a tőnek családosulásra való hajlandósága különféle tényezőktől függ. Közülük a legfontosabbak a következők. A produktivitás függ az ige etimológiájától: a két szélső pólus az igen produktív hangutánzó, hangfestő igék és az improktív jövevényigék csoportja. — Befolyásolja a produktivitást az ige élettartama: az ősi tövek produktívabbak, mint az újabban keletkezettek. — A tő hordozta jelentés olyan értelemben van hatással a családosulásra, hogy a speciális fogalmi tartalmak elszigetelődhetnek: *keshed*, *gunnyaszt*, a fontos cselekvéseket, alapfogalmakat kifejező fiktív ige-tövek viszont könnyen produktívvá válnak: *csorog*, *halad*.

A családosulás mértékét leginkább az ige morfológiai alkata határozza meg. Ismét csak néhányat emelve ki a számos megfigyelés közül: egyes, az ősmagyarban még eleven, de később kihalt igéképzők, mint pl. az *-r*, *-p*, *-m*, gyakran úgy lezárják az egykori tövet, hogy az a továbbiakban teljesen elszigetelődik: *akar*, *hagyap*, *terem*. — Máskor a tövek tovább képződnek, s relatív fiktív tövű ige-töveket, igeszembenállásokat hoznak létre: *kesereg* : *keserül* : *keseredik*. — Megszűnhet a kapcsolat az eredeti tő és a származék között: *kap* : *kapar* : *kapálózik*.

A továbbsarjadzást megakadályozhatja, ha a képző az abszolút csonka tőhöz járul: *dld*, *kezd*, *mond*. Ezzel szemben a teljes tőhöz való csatlakozás a tövet mintegy felzárja, aktívva teszi: *fárad* : *fáraszt*, *szakad* : *szakít*. A *-d* esetében — mutatja ki Benkő — még funkcionális okok is szerepet játszanak: a *mond* típus általában cselekvő ige-töveket alkot, a *fárad* típus átnemhatót, s ez szinte azonnal igényli az *-sz*-vel képzett átható pár létrejöttét, tehát aktivizálja a tövet.

Megállapítható tehát, hogy azok a fiktív ige-tövek, melyek nem záródtak el a továbbsarjadzás lehetőségei elől, hanem többnyire régtől fogva a képzők szembenállásos tapadásával elevenedtek meg, „további produktivitásukat szinte önmegőrzésükön fokozhatták: minél több képző tapadt ugyanarra a tőre, annál nagyobb lett életereje, annál több új képzőt vehetett magára, s annál inkább lehetőséget nyújtott újabb és újabb igei — s nemegyszer még más szófajú — alakulatok lexikalizálódására is” (176–177).

Benkő e legújabb könyvét is a rá jellemző tudományos módszer és magatartás jellemzi. Egyidőben tisztáz fontos elméleti kérdéseket, és tár elénk olyan konkrét nyelvi anyagot, melyből a teljes kategóriarendszer meggyőzően kibontakozik. A rá jellemző szigorú kritikával méri ki egy-egy megállapításának határait, maga sorolja fel a lehetséges ellenrétvételeket: ezért is nehéz a recenzensnek bíráló megjegyzéseket tenni. Benkő sohasem törekszik egyoldalúan végérvényes tételek megfogalmazására: mindig a teljes nyelvi valóság irányítja következtetéseinek levonásában. Jóllehet a kérdéskör teljes problematikáját igen nagy szinkron és diakrón anyagon elemzi (jól mutatja ezt a fiktív tövű ige-kről készült csatolt bőséges lista is), a könyv nincs túlterhelve régi adatokkal, hivatkozásokkal, s így igen jó olvasmány.

Számos új eredménye közül különösen kiemelkedők a jövevényigék rendszerezésével, a fiktív tövű igék morfológiai és szemantikai csoportjaival, valamint a fiktív tövek produktivitásával foglalkozó fejezetek.

Benkő Loránd e munkájának segítségével a magyar, sőt az általános nyelvészet egy új, eddig jószerivel ismeretlen területét vehettük birtokba.

E. ABAFFY ERZSÉBET

Kiss Jenő: Magyar madárnevek (Az európai madarak elnevezései)

Nyelvészeti tanulmányok 28. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. 362 + [2] l.

0. A címben jelzett mű három fő részre oszlik: a Bevezetőre (11–47), a könyv törzsrészeit kitevő Madárnevek c. adattárra (48–334) és a Függelékre (335–[363]).

1. A bevezetőben a szerző műve megírásának, az adattár megszerkesztésének elvi-módszertani kérdéseinek kívül (13–17) a magyar madártani nomenklatúra történetével foglalkozik (37–47), itt olvashatjuk továbbá — tehát a névtani anyag közlése előtt — az adattárból levont tanulságok nyelvészeti-névtani szempontú összegezését is (17–31). A névadás típusait, a madárnevek etimológiai problematikáját elemző fejezetet talán szerencsésebb lett volna a monográfia befejezéseként, pl. Madár-

neveink névtani kérdései címmel közölni. (E fejezetek értékelését l. a 3. pontban.) A névtani anyag közléseinek elveit pedig (31—37) inkább közvetlenül a névtár előtt kellett volna ismertetni.

A magyar madártani nevezéktan történetében Földi János nevéhez fűződik a magyar madárfajok kételemű névvél való megnevezése (38). Ornitológiai nomenklatúránk egységesítésében Herman Ottónak és Chernel Istvánnak van kimagasló szerepe (15; 39—47), a nyelvész Kiss Jenő e két tudós emlékének szenteli könyvét (5). Az ő felépítésük előtt ugyanis még a 19. századi madártani irodalomban sem ritkák az effajta »névazonosítások«: „... a kánya, vagyis a karvaly, akarom mondani a héja olyan sólyom, amely tulajdonképpen ölyv” (vö. 15). Herman és Chernel madárnév-adási szempontjai máig érvényesek: minden új madárnévünknek magyarosnak, népiesnek, tömörnek, természetesenek kell lennie (47).

2. Számításaim szerint a szerző 450 madárfajjal foglalkozik névtárában, s közülük közel 350 fordul elő ma Magyarországon (vö. Keve—Muray: Madarak 2. Búvár zsebkönyvek. Budapest 1984. 3). Ezek szerint Kiss Jenő az európai madárfajok magyar elnevezéseit vizsgálja meg (14, vö. 33), így a kényszerű terjedelmi korlátozások ellenére is tárgyálja nálunk ismeretlen madarak, pl. a bujkáló poszáta (266), a szuharbújó (271), a korzikai csuszka (297) stb. nevét is. A Madárnevek c. fejezet szócikkait a szerző a nemzetközileg elfogadott ornitológiai csoportosítás, azaz a madarak állatrendszertani helye alapján sorjázza (31), s így a búvár-alakúaktól a daru-alakúakon — és még 17 hasonló madártani kategórián — át végül eljutunk az énekesmadár-alakúakig.

Az adattárban alkalmazott effajta rendező elvet több okból sem helyeselhetjük. (Bírálatom kizárólag a szócikkek sorrendjére, s — mint az alábbi méltatásból is kiderül — semmiképpen sem a tartalmukra vonatkozik.) A Nyelvészeti tanulmányok sorozatában természetesen a nyelvészeti szempontú adatközlést vár az olvasó, szakmájától függetlenül is. Egy betűrendes névtár összeállítását hiányolom, részben a magyar lexikográfia hagyományos követelményrendszerére alapján, részben gyakorlati okokból is. Tisztában vagyok azzal, hogy ennek kivitelezése — a több elemű nevek esetében — nem lett volna teljesen problémamentes, de az alapelemek (a jelzett sz., a meghatározó összetélteli tag stb.) betűrendjében — olykor bizonyos utalószavak alkalmazásával — el lehetett volna készíteni. Ne feledjük, milyen sikeresnek bizonyult szolgálásaink és közmondásaink ilyen szempontú rendezése is, pedig ott O. Nagy Gábornak mondat-, ill. szintagma-elemeket kellett címszónak kiemelnie. (Igaz és logikus persze a szerző ilyesfajta ellenérve is: ha az utóbbi könyvből bizonyos témakörök, pl. közsónési formák, falucsúfólók, meteorológiai kifejezések érdeklik az olvasót, akkor ehhez O. Nagy Gábor egyébként kiváló mutató- és utalórendszerre sem tud kielégítő segítséget adni, össze kell keresgélni őket.)

Egy helyütt a szerző említi művében, hogy a madárnevek megalkotásakor „gondolni kell a nem-ornitológusokra is” (81). Ezt fokozott mértékben érzem érvényesnek egy madárnévtár összeállításakor. Kiss Jenő csoportosítása a madarász számára könnyen kezelhető, a nyelvész-etimológusnak — a könyv végi mutató ellenére is — jóval nehezebb. Ilyen körülmények között egy-egy ismétlődő madárnév eredetmagyarázata gyakran nem az első előfordulásánál szerepel: *cigánysn(y)eff* (160, vö. 95), *küllő* (222, vö. 215), *szőri szarka* (251, vö. 247) stb. Más esetekben a szerző néhol ismétlésre kényszerül egyes nevek magyarázatakor: *bika fejű réce* (97, 100), *gyöngyvér* (78, 172), *höcsök* (226, 227), *mór* (92, 95, 169) stb., sőt etimonjai az eltérő helyeken olykor nem is teljesen azonosak — egymást variálják, ill. kiegészítik: *csengő sas* (113, 114), *halálmadár* (103, 197, 203), *halászska* (183, 184, 214) stb.

Egy feljebb vázolt betűrendben mindezek elkerülhetők lettek volna, s a címszó származékait, összetételeit követően jobban rá lehetett volna mutatni bizonyos jelentéstani, időrendi, művelődéstörténeti összefüggésekre is. (Ebben az esetben az ornitológiai felosztás függelékbe kerülhetett volna.) Ha pedig már a szerző a madártanban szokásos eljárást követte, akkor anyagát — akár függeléként is — jó néhány nyelvészeti szempontú (kronológiai, jelentéstani, morfológiai stb.) jegyzékkel, táblázattal, statisztikával kiegészíthette volna. Az effajta mutatók nemcsak igen szemléletesek, áttekinthetők, hanem a további kutatás számára is támpontot nyújthatnak. Gondoljunk például arra, hogy ha a TESz.-nek egyszer a jelentésmutatója is elkészülhetne, az fölfelethetleg fellendítené a szótörténeti-etimológiai kutatásokat.

A névtár 450 szócikkének címszavai az illető madár ma érvényes tudományos magyar neve és annak latin szaknyelvi megfelelője. Utána a szerző — lehetőség szerint — megadja három fontos ornitológiai szakmunka leltőhelyét, ahol az olvasó megtalálhatja a kérdéses madárfaj részletes madártani leírását (vö. 32, 35). Az egyes szócikkeken belül Kiss Jenő mintaszzerűen oldja meg a bevezetőben maga elé kitűzött feladatot: „Arra törekedtem, hogy a feldolgozott madárnevek eredetét, létrejöttének okát lehetőség sze-

rint megmagyarázom; hogy bemutassam szótörténetüket, s hogy dokumentáljam a magyar madártani némenklatúra (nevezéktan) alakulását, fejlődését” (13).

A Madárnevek nyelvészeti jelentőségét a következőkben látom:

- (1) Számos új, ill. az eddig ismertnél (a TESz.-hez képest) korábbi szótörténeti adatot, alakváltozatot, származékot, jelentést tartalmaz. A szerző felhasználja saját névtani gyűjtésének eredményeit is, s a TESz. jó néhány adatát, jelentését helyesbíti (vö. pl. 287, 323, 326 stb.). Példák
- abszolút első szóelőfordulásra: *cankó* (152), *csüüllő* (183), *kenderike* (310), *kusz: fakusz* (225), *kuvik* (203), *sneff* (154), *süvöltő* (314), *számlik: számlka* (235);
  - új alakváltozatra: *barázdabillegető* (243), *csér* (178, 187), *gáborján* (246), *karvaly* (107, 108), *ölyv* (111), *pitypalatty* (138–139), *sordély* (300) stb.;
  - nagyszámú új származékra vö. *sármány* (300);
  - új, ill. korábbi jelentésre, jelentésmagyarázatra, -pontosításra: *fakutya* (62), *küllő* (216, 222), *ráró* (117, 125), *sárgyóka* (323) stb.
- (2) A madárnevek tucatjainak régi szófejtését felülvizsgálva új etimológiát közöl. Ez természetesen elsősorban az egyelemű madárnevekre vonatkozik; így pl. a *godu* (153), *guvat* (140), *gyurgyalag* (214), *sordély* (300), valamint a belső képzésű N. *csü-csörke*, *csicserke* (233) szót hangutánzóznak, a *gája* (106) és a *tuba* (193) nevet — másokkal ellentétben — német jövevényszóznak tartja. Itt érdemel említést, hogy a *pinlli-vöcsök* (50) előtagja is minden bizonnyal német eredetű. A szerző kitűnő etimológiai érzéke a több elemű nevek eredetének megfejtésében, jelentésének magyarázatában is megmutatkozik; pl. a *karakuc* 'macskabagoly' etimonjának kimutatásában (206), vö. még a *barátkesélyű* (123), *császármadár* (132), *pehelyréce* (94), *vakvarjú* (31, 63) stb. szófejtését. A madárnévi összetételek, jelzős szerkezetek számottevő hányada tükörfordítás; Kiss Jenő meggyőző módon latin és német tükörkifejezésnek tartja pl. a *billeg(t)etű* (244), *egyszínű/közönséges seregély* (321), *légykapó* (256), *szürke harkály* (224), *vándorsólyom* (126), németnek pl. a — nem szerencsés — *közép búvárrece* (99), franciának az *ostoba sármány* (301), angolnak a *feketefülű hantmadár* (276) és feltehetően a *füstös rigo* (282) madárneveket.
- (3) Fontosak a szerzőnek a szócikkekben elszórtan megtalálható névtani, névtipológiai megállapításai; például az új madárnevek megalkotásának körülményeiről (197), a névadás különféle módjairól és indítékairól (fajnév = nemzetségnév: 130; tudatos terminológia-fejlesztés: 132; a népi hiedelmek szerepe: 208–209; stb.), a finnugor nyelvekben és a magyar nyelvjárásokban gyakori madárnévtípusról (84, ill. 117–118). Kiss Jenő több helyütt ír (pl. 150, 154) a madárnevek nyelvhelyességi követelményeiről. Hogy pl. a *lilebíbic* vagy a *bibicüle* elnevezés használata-e az indokolt, az „a madár állattanészertani helyétől függ. Ha inkább lile, akkor *bibicüle*, ha viszont inkább bíbic, akkor a *lilebíbic* helyes nyelvről” (150). — Ide iktatok egy apró korrekciót: a *túzok*-kal kapcsolatosan említett *Túzberek* helynév (146) aligha lehetett Maglód régi neve (vö. NévtÉrt. 7 [1982]: 159).
- (4) Mintaszerű a szócikkek adatközlése, filológiai pontossága. A szerző valamennyi adatát lelőhelyével együtt adja meg, s ez a könyvben bemutatott hihetetlenül gazdag madárnév-világot: a sokezer régi nyelvi és nyelvjárási madárnevet (vö. 36), valamint az idegen nyelvi párhuzamként közölt — ugyancsak ezres nagyságrendű — névanyagot figyelembe véve rendkívüli teljesítmény. Csak példaként a névanyag gazdagságára: Kiss Jenő 12 féle posztánenevet tárgyalt névtárában (262–267). Egy-egy fajnév vizsgálatakor a megfelelő madárfaj olykor tucatnyi szaknyelvi és népnyelvi, elavult és ma is élő elnevezését közli és magyarázza, eredezteti. A búbosbanka nagyszámú nevét pl. szőkezdő hangjuk szerint 9 csoportba (220–221), a sárgarigót onomasziológiai és egyéb szempontok alapján 3 nagy csoportba (322–324) sorolja. Sok neve volt, ill. van még pl. a *gyurgyalagnak* (214–216), *ökörszemnek* (253–255), *sarlófecske*nek (210–212), *széki lilének* (148–149) és a *szalakótának* (216–219). A szerzőnek elévülhetetlen érdemeket kell tulajdonítanunk végül a több elemű magyar madárnevek helyesírásában, amely a jövőben remélhetőleg az ornitológiai szakmunkák mintájává fog válni ebben a tekintetben. (Az idegen madárnevek írásmódjában már vannak kifogásolható alakok; pl. a németek közül: *Schnee-eule* [198]; *Der kurzschwanzige Schlangenaedler*, de: *das rothe Rebhuhn* [117, ill. 135]; vö. még: *klein schwarzer Seeschnalbe* [184]. Ezek természetesen a forrásokban megadott alakokat tükrözik; vö. 36.)

A névtár — bárhol lapozzuk is fel, akár egy jó lexikon — számos érdekességgel szolgál. Tréfás, szellemes elnevezésekre, a népi humor megnyilvánulására vö. pl.: *emeletes-veréb* 'fehér golya' (71), *gyalogkócsag* 'kiskócsag' (67), *pisze* 'nagy póling' [hosszú csőrű madár!] (168) stb. Megtudjuk, hogy a *sítke* nevet Herman egy ősi dunántúli családi névből

választotta egy posztaféle megnevezésére (259); a *komáta* (66), a *luszi* (258) és a *melanopogony* (259) századunk húszas-harmincas éveiben közhasználatú terminus volt; a nagy partifutó valamennyi neve ornitológusoktól (156–157), a bérci sas elnevezése viszont Arany Jánostól származik (116), s a nagyszalontai népnyelvből Arany révén átmenetileg az irodalmi nyelvbe bekerült a *maró* 'héja' is (126). Ritkaság, hogy egy népetimológiával alakult jövevényénv az átadó nyelvben is népetimológia eredménye; ilyen *huszársas* szavunk (112).

3. Adattárának névtani eredményeit összegezi a szerző A névadási típusok (17–19), A népi és a tudományos névadás (19–22), A madárnevek eredetvizsgálata (22–24) és Az etimológiai típusok (24–31) c. fejezetben. Ez az alig 15 lapos közlés a magyar madárnevekre vonatkozó ismereteink példamutató összefoglalása. Véleményem szerint e kitűnően felépített, tömör fejezetekkel az NyK olvasóinak nem ismertetés alapján kell megismerkedniük, ezért tartalmi kivonatolásuktól eltekintek. Csak annyit jegyzek meg: kívánatosnak tartanám, ha ezek a fejezetek — e célból kissé átdolgozva — idegen nyelven is megjelenének.

4. A függelék forrásjegyzéket és névmutatót tartalmaz.

A források részben madártani, részben nyelvészeti vonatkozásúak (vö. 14). Kiss Jenő mintegy 40 ornitológiai forrást dolgozott fel (335–336): Miskolci Gáspár 1702-es munkájától Gozmány László 1979-ben publikált szótáráig valamennyi jelentősebb szakmunkát (forrásai között 4 mű képviseli a 18., 14 a 19., 20 pedig a 20. századot). Madártani folyóiratok mellett (Aquila, TermudKözl) Pungur Gyula századeleji kéziratos szótárát is hasznosította, s munkája során rendszeresen konzultált nemzetközi hírv. ornitológusunkkal, a közelmúltban elhunyt Keve Andrással (vö. 15–16, ill. 17). Nyelvészeti forrásai (336–338) egyenlő számban, kilenc-kilenc művel reprezentálják a nyelvtörténeti és a 20. századi nyelvjárási szótárakat, a BesztSj.-tól a PPB.-ig, ill. a SzamSz.-tól a SzékelySj.-ig. A könyv válogatott bibliográfiája alapján (338–339) a szerző nemcsak a legfontosabb indoeurópai — német, latin, görög — madárnév-tanulmányokat vette figyelembe (vö. még 34), hanem a finnugor nyelvekre vonatkozó forrásokat is W. Nylander 1848-ból származó finn madárnév-monográfiájától A.-R. Hausenberg 1973-ban megjelent zürjén állatnévtáráig, s különösen M. Mäger 1967-es ész. madárnévtani munkája bizonyult számára igen hasznosnak. Felhasználta még Keve András A magyar madártan története c. kéziratos cikkét, s — hangutánzó madárneveink magyarázatához — a Magyarország madárhangjai feliratú, 1980-ban kiadott hanglemez anyagát is.

A Rövidített betűrendes névjegyzék (340–363) kb. 2300 tételt foglal magában. A szerző szelektáló szempontjaival — fenntartva a recenzióm 2. pontjának második bekezdésében leírtakat — lényegében egyet tudok érteni: a „vö.-k láncolata segítségével bőségesen lehet példákat találni a magyar és idegen nyelvi madárnevekre egyaránt” (340). Meglepő viszont, hogy a *jakopáncs* kimaradt a névjegyzékből (de vö. 32, 225). A névmutatóban (360, 361) hiányzik a *szélesorrú réce* [89] és a *tőkésútd* [77] lapszáma.

A madárnévkönyv számtalan madárnevében alig található (sajtó)hiba; egészen kivételes egy-egy idegen név téves lejegyzése (a javított alakokat közlöm): ném. *Rotbrüstenchen* (279), dán *rodhals* [= *rodkaelk*] (279), *sanglerke* (235), ang. *swallow* (237), or. [elválasztása:] *repe-cmeuka* (262). — Itt jegyzem még meg, hogy a TESz.-ben *csattan* a. nincs szó *csattogány*-ról (vö. 280).

5. „A madaraknak az emberi nyelv is köszönhet valamit: azokat a szavakat, kifejezéseket, mondatszókat, amelyeket valamilyen formában a madarak (madárhangok, madárénekek) hívtak életre” (12). E szavak, nevek mintaszerű elemzését, eredetét, magyarázatát pedig Kiss Jenőnek köszönhetjük, aki korábbi lexikológiai (nyelvjárástani, etimológiai, terminológiai), fonológiai és morfológiai (képzéstan) kutatásainak, tapasztalatainak (vö. pl.: NyÉrt. 69. és 103., Studia Uralo-Altica 9., Magyar csoportnyelvi dolgozatok 5.) a szintézisét adja Magyar madárnevek c. könyvében, az első nyelvészeti szempontú magyar madárnév-monográfiában.

ZAI CZ GÁBOR

Kiss Jenő: A pingvintől a kolibriig. Egzotikus madarak magyar nevei

Nyelvtudományi Értekezések 120. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1985. 61 + [3] l.

E kismonográfia a szerző imént ismertetett Magyar madárnevek (Az európai madarak elnevezései) c. tanulmányának kiegészítése: az Európán kívül élő madarak magyar elnevezéseiből közül válogatást.

A Bevezetésben (3–6) Kiss Jenő mindenekelőtt körülhatárolja korpuszát: e művében általában csak azokkal az egzotikus madárnevekkel foglalkozik, amelyek 1) megtalálhatók a legújabb magyar ornitológiai leírásban (G. Mauersberger: *Uránia állatvilág. Madarak. Ford. Keve András. Budapest 1972, 1978*); s közülük is többnyire (csupán 2) az idegen szóelemekből álló tőszavakat (pl. *pingvin, kolibri*), illetőleg — kisebb számban, a tükörfordítások és a magyarosítási törekvések illusztrálására — 3) a j e l z ő t l e n magyar szóelemekből álló neveket (pl. *argusz-páva, bajaszövmadár, khanga gyöngytyúk, szuszók*) tárgyalja. A szerző hangsúlyozza, hogy a szótörténeti-szófejtő feldolgozás során elsősorban madártani leírások megállapításaira (nem pedig szótárakra, lexikonokra) kellett támaszkodnia, s ennek kapcsán felhívja a figyelmet az ornitológiai források ismeretterjesztő szerepére, nyelvi hatására, etimológiai jelentőségére. A sok lényeges körülményt érintő előszó befejező részében a latin szaknyelvre visszavezethető madárnevezések főbb névadási típusaival ismerkedhetünk meg.

Az értekezés törzsanyagát kitevő, 129 szócikkből álló a szómagyarázatok betűrendben címet viselő adattár (7–53) minden egyes címszavában Európán kívül élő (illetve olykor már kihalt: *dodó, Labrador-réce, móa*) madaraknak 1) (egykor) előfordulási helyével, nevüknek 2) magyar szótörténetével és eredetével: 3) átadó nyelvi és 4) végső forrásával foglalkozik a szerző.

E madárnevek valókán egzotikusoknak mondhatók; az *albatrosz, emu, kaffersas, marabu*, valamint a TESZ.-ben is szereplő *bese, kakadu, kolibri, kondor (keselyű), pingvin* és *strucc* mellett címszóként még 119 idegen, rendszerint soha nem hallott madárnevezéssel találkozunk. A kötet címszóanyagából számításaim szerint 55 madárnév képviseli — a madár lelőhelye alapján — az amerikai, 32 az ázsiai, 26 az afrikai, 20 pedig az ausztráliai — óceániai kontinentet. (E számarányokhoz megjegyzendő, hogy tucatnyi madár két, illetőleg három földrészen is él. A trópusi és a déli tengerek néhány madárnevet [*albatrosz, ankinga, noddí*] nem soroltam be. Hat madárnak [*amadina, kálaó, kolibri, krokodilusmadár, lóri, pingvin*] nincs megadva a lakhelye, — pedig közülük az utolsóként említett pingvin a hatodik kontinentet, az Antarktiszot reprezentálhatná.)

A bevezetésben a szerző joggal emeli ki, hogy a külföldi ornitológiai munkák fordításának milyen nagy szerepe volt a madárnév magyar szótörténetének szempontjából, hiszen a 15. század elejétől adatható *strucc*-ot, s a 17–18. századtól ismert további néhány madárnevet [*dronte, halción, íbisz, kazuár, pipra, tukán*; vö. 5] követően Földi János Linné- (1801), Vajda Péter Cuvier- (1841), Keve András Mauersberger- (1972 !), s főleg Chernel István Brehm-fordítása (1902–4) révén nyelvünk további mintegy százharminc 19–20. századati egzotikus madárnévvel gyarapodott.

A betűrendes adattár anyagának túlnyomó többsége jövevényszó, viszonylag kevés madárnevünk (pl. *gulyamadár, szuszók, varromadár*) keletkezett mesterséges névadással, tudatos szóalkotással. A jövevényszavak közül nagyjából nyolevanat a német közvetített (megjegyzendő, hogy *kondor* és *trupial* alatt — sor-, illetőleg sókimaradás miatt — a német átadó nyelvi alak hiányzik), s tucatnyi tükörfordítás is német mintára jött létre (pl. a legtöbb *-madár* utótagú összetétel, továbbá néhány részfordítás: *ajmara papagáj* [ø: *ajmara-papagáj*], *miniummadár* [így, í-vel a helyes], *sakutyúk, szabotapacsirta*). Gyakoriatok a latin szaknyelvből származó — a bevezetésben tipizált — madárnevek is a hozzávetőlegesen harminc képvisellel (van köztük egy pár tükörfordítás: *Labrador-réce, nesztorpapagáj, talegallatyúk*). Közvetlen átadóként más nyelv ritkán jöhet számításba; pl. a franciából való a *mitu* és a *pitpüt*, az angoltól a *bobolink* (valamint tükörfordítással a *krokodilusmadár*), az olaszból — közzismerten — a *strucc* stb.

A szerző a legtöbbször megadja a madárnév végső forrását, s ha ez olykor hiányzik is (pl. a *kurok, lívi, mamó, mejnó, taó, trupial* esetében), a madár előfordulási helye alapján általában következtetni lehet végső soron egy-egy helyi bennszülött nyelv madárnevére, illetve hangutánzó kifejezésére. Feltűnő, hogy a címszavaknak közel egyhatoda — 23 madárnév — különféle (dél-)amerikai indián nyelvekre vezethető vissza (pl. *ani* [nincs pontos betűrendi helyén, miként az *anüma* sem], *hoacín, kolibri, sapu, tukán*); az ázsiai nevek közül a legtöbb, szám szerint nyolc a malájra (*bankivatyúk, goge, kakadu, kálaó, kazuár, lóri, rubrul, szalangána*), az ausztráliaiak—óceániaiak pedig mindenekelőtt — hat madárnévvel — az új-zélandi maorira (*huja, kakapó, kea, kivi, takaha, tui*). Az ismertebb egzotikus madárnevek közül arab gyökerű az *albatrosz, a kaffersas, a marabu*, valamint a *bülbül*.

A kis kötet kiténő forrás- és irodalomjegyzékkel (53–56), továbbá egységes magyar és szaknyelvi latin névmutatóval (57–61) zárul — az utóbbiban van egy-két apró szerkesztési-technikai hiba.

Összegezve az elmondottakat: A pingvintől a kolibriig felépítése, szóanyagának szelektálása és rendszerezése, a szócikkek felépítése, a nevek szótörténeti és etimológiai

adatolása, a szerző szófejtéseinek érvelése egyaránt elismerésre méltó, a lényegét illetően hibátlan. Kiss Jenő előző, ugyancsak úttörőnek mondható madárnév-monográfiájához hasonlóan tehát az egzotikus madárneveknek eme első hazai feldolgozása is elsősorán munká. S egyben a szerző Magyar madárnevek c. könyvének szerves folytatása és egységes egészzé kerekítése.

ZAI CZ GÁBOR

Ferenc Gregor: Die alte ungarische und slowakische Bergbauterminologie mit ihren deutschen Bezügen

Akadémiai Kiadó, Budapest 1985. 344 l.

Egy-egy mesterség szaknyelvének, egy-egy szakterület terminológiájának történeti szemléletű vizsgálata nehéz feladat elé állítja a magyar kutatót. Módszertani előzmények hasznosításáról alig lehet szó; a magyar nyelvudomány a legutóbbi időkig eléggé mostohán bánt a szaknyelvekkel nemcsak diakronikus tekintetben, de még szinkronikusban is. Olykor a nyelvi anyag összegyűjtésének is sok az akadály. Például a gazdaság-és művelődéstörténeti szempontból egyaránt jelentős bányásznyelv szókincsének maig nincs kimerítő magyar történeti szótára. Aki a magyar bányászati terminológiával kíván foglalkozni, annak magának kell az adatokat előbányászni elsősorban levéltárak irathalmazából, különféle publikációk idevágó anyagából. Mindez még fokozottabb mértékben érvényes a szlovák bányásznyelvre, hiszen a szlovák nyelvnek mindeddig még általános nyelvtörténeti szótára és korszerű tájszótára sincs. A történelmi Magyarország északi területein, a magyar—szlovák együttélés színterén folytatott ércbányászatban jelentős szerepet játszott az Árpád-korban betelepült németiség. A bányászati terminológia nem csekély hányada mind a magyarban, mind pedig a szlovákban a német bányászok nyelvéből származik.

Gregor Ferenc arra vállalkozott, hogy monografikusan feldolgozza a régi magyar és szlovák ércbányászati terminológiát, tekintettel a német vonatkozásokra is. (Itt kívánom megemlíteni, hogy a *bánya* szóval a középkori magyar nyelvben mindenkor csak érc-, esetleg kőbányát jelöltek. A kőso kitermelőhelyének magyar neve a középkorban *akna*, *sóakna* volt, és csak később lett *sóbánya* [1595: „Salina: . . . *So-banya*”: Ver. 92], *kőszénbánya*-ról, *szénbánya*-ról pedig csupán azóta beszélünk, hogy 1759-ben Brennbérgbányán megindult a szénbányászat.) Könyvét úgy építette fel, hogy a bevezetésben (19—22) felvázolta munkája létrejöttének fő indítékait és körülményeit, majd az első fejezetben (23—32) megrajzolta a magyarországi ércbányászat kezdetének történeti képét. A monográfia törzsét alkotó második fejezetben (33—325) a szerző fogalmi körök szerint csoportosítva tárgyalta meg az egyes bányászati mesterségeket, nem hanyagolva el a nyelvi jelenségek megvilágításakor a tárgyi valóság bemutatását sem. A fogalmi körök elrendezésekor Gregor arra a gyakorlatra támaszkodott, amely az évszázadok folyamán a bányászatban kialakult. A 'bánya' és 'bányamű' (33—49) fogalomkörének vizsgálata után sorra vette a bányamunkásnak (49—63), a bányatulajdonosnak, bányavállalkozónak (63—69), a bányauzem tisztviselőinek, alkalmazottainak (69—86), a munkaszervezésnek és a bérezésnek (86—103), a bányamunkások lakásának és ruházatának (103—116), a bányaművelés legfőbb mozzanatainak: a kutatásnak, a feltárásnak és a jövesztésnek, valamint a különféle bányatérsegeknek (116—195), az ércnek (195—215), a bányászati eszközöknek és felszerelési tárgyakkal (215—248), a bányaszellőztetésnek, világításának és víztelenítésének (248—267), a bányabiztosításának (267—277), a szállításnak (278—312) és az ércnek zúzásának (312—325) a terminológiáját. Munkája harmadik fejezetében (327—330) Gregor összefoglalja kutatásainak elvi tanulságait. Közülük kiemeltem néhányat, és esetenként észrevételeket is fűzök hozzájuk.

Gregor helytállónak tartja a szlovák történészeknek azt a vélekedését, hogy a szlovákság a magyarok bejövetele előtt ismerte az ércbányászatot és az ércfeldolgozást. Ezt egyebek között olyan magyarba átkerült, alapvetően fontos szláv (szlovák) terminusok igazolják, mint a *bánya* és a *ruda*. — A *ruda* 'érc' azonban köznévként nem honosodott meg a magyar köznyelvben, csupán nyelvjárási szinten él itt-ott (l. Gregor könyvének 197. oldalát). A *Ruda(bánya)*-féle földrajzi nevek nem magyar névadás eredményei, hanem szláv helynevek átvételei. — Arra nézve, hogy a történelmi Magyarország északi területén lakó szláv népességet lehet-e a magyar honfoglalás korában *szlovák*-nak nevezni, a magyar történészek nem osztják a szlovák történészek véleményét.

Szabó István (A magyarság életrajza 12) szerint „Nyugati szlovok, morvák laktak itt [= a Kárpát-medence északnyugati hegyvidékén], akik a közös őshazából történt elvándorlásuk után a VI–VII. század táján telepedtek ide. Inkább a hegyvidék déli lejtőit lakták a Morva és a Garam folyók között, de soraik itt sem voltak sűrűek s még ritkábbakká lettek a magyar honfoglalásban... A lakott vidék mögött, a turóc–liptó–zólyomi részekben pedig megyenyagságú üres térségek álltak a honfoglalás korában.” Szűcs Jenő (Valóság 1985/3: 45) „morva-szubsztrátum”-ról beszél, „mely számottevőbb népességben csak a Kárpát-medence északnyugati részeinek folyóvölgyeiben élt (egyik eleme a XIII. századtól fogva cseh, morva, lengyel, rutén telepes-tömegekkel együtt a kései középkorban kiformalódó szlovák etnikumnak)”. L. még Györffy György e tárgyú polemikus megnyilatkozásait (Kortárs 1981/5: 826–828, 1982/2: 296–302).

A tatárjárás utáni időkben nagy számban Magyarországra érkező német bányászok meghonosították a magasabb szintű technikát, az aknamélyítést, a föld alatti bányaművelés módszereit. Az ezekre vonatkozó német terminológia is utat talált mind a magyar, mind pedig a szlovák bányásznyelvbe, gazdagítva a szláv szerien magyar (*bunkó, csákány, csiga, lyuk, művel, verő* stb.), illetőleg szlovák (*dol 'akna', jalovina 'meddő kőzet', klopačka* '(műszakváltás jelzésére használatos) kopogató', *stupa* 'zúzómalom' stb.) bányász kifejezések számát. Míg azonban a szlovákok többnyire első kézből, közvetlenül a németből vették át a bányászati terminusokat, addig a magyarba gyakran közvetve, a szlovákon keresztül jutottak el a német műszavak. Gregor összesen mintegy 800 magyar, 600 szlovák és 250 német bányász mesterségszót vont be vizsgálataiba. A 250 német bányászati műszóból a XVI. század végéig kb. ötven adatolható jövővény-szóként a szlovákból, s úgy huszonöt a magyarból. Nem kevés a német mintára alkotott tükörszavak, tükörjelentések száma sem; vö. magyar *bányamű, hegymester, kutya* stb., illetőleg szlovák *banský obchod* 'bányavállalat', *jama* 'tárna' stb. Egy-egy német bányászati műszó nemcsak egy alkalommal, hanem többször, más-más időben, más-más helyen, esetleg más-más hangalakban, más-más jelentésben is behatolhatott mind a magyarba (vö. *gébelý : gépel : gépely : gepli*), mind pedig a szlovákba (*hant : hunt*).

Az évszázados magyar–szlovák együttélés természetes velejárója volt a szavak cseréje a bányászat területén is. A magyarba a szlovákból került át a *blaska, hamóka, krampács, kahanyec* stb., a szlovákba pedig a magyarból jutott át a *jalč 'ács', sersam 'szerszám'* stb.

Az ügyintézés, üzemeltetés révén latin eredetű bányászati kifejezések is meghonosodtak a magyarban és a szlovákban (*urbura* 'bányabér, bányavám', *urburárius* 'bányabirtokos', *kontraskriba* 'ellenró, viszontvígázó' stb.).

Gregor Ferenc monográfiájának talán az a legnagyobb érdeme, hogy a levéltári és nyomtatott források alapos kiaknázásával, nagyszámú friss adat bevonásával újszerűen tudta megrajzolni a magyar és szlovák bányászati terminológia történeti kialakulását. Szemléletesen mutatta be, mennyi kölcsönös haszonnal járhat az egymás mellett élő népek nyelvének párhuzamos vizsgálata, s példát adott a szavak történetének gondos, körültekintő kidolgozására. Selmechánya nevével kapcsolatban például szóba hozta a *Selmeč* folyónévvel etimológiailag összetartozó palóc *csevice* 'savanyúvíz(forrás)' szót is, amelyet Kniezsa István (SzlJsz. 133) 1955-ben még csak 1789-ből, a TESz. (1: 517) pedig 1967-ben 1738-ból tudott kimutatni. Saját kutatásai alapján Gregor már 1689-ből szöveggörnyezettel együtt adatolja a szót (IIa 4: 167). S ha a köznévi előforduláson kívül a helynévi alkalmazást is bevonjuk a vizsgálatba, a „*Cheuiche*, fons” legkorábbi adatát 1361-ig (IIa 4: 131), a „*Sewicha*, terra” legkorábbi adatát pedig 1245/1423-ig (uo.) tolhatjuk vissza az időben. Ez a bizonytalan, fonák helyzet a magyar történeti lexikográfia ki nem elégtő állapotának a következménye. Az igényes kutató kénytelen magát átrágni a közkeletű szótárakon kívül a levéltári és nyomtatott források irdatlan tömegén is, ha szüksége van valamely magyar szó megbízható élettörténetére. — Interdiszciplináris jellege folytán Gregor monográfiáját a nyelvészek, különösen az etimológusok kívül haszonnal forgathatják a gazdaság- és művelődéstörténet, bányászat-történet, néprajz kutatói is.

Végezetül kellemtelen kötelességemnek teszek eleget, figyelmeztetve a könyv (s nem a monográfia!) meghökkenítő fogyatékoságára. Ami ugyanis Gregor Ferenc értékes monográfiájának kiadói gondozását illeti, az Akadémiai Kiadót hanyagsággért kell elmarasztalnunk. A kötet végén lelkiismeretesen összeállított német, magyar és szlovák szótárak találhatók (331–341), de — valamennyi szó mellől elmaradt az oldalszám. Bosszantó hiányosság ez, ami megnehezíti a könyv használatát, a kézikönyvszerű fellapozást.

KISS LAJOS

Wolfgang Ulrich Wurzel: Flexionsmorphologie und Natürlichkeit

Studia Grammatica XXI., Akademie-Verlag, Berlin 1984. 223 l.

A 70-es évek végén a fonológiai és morfológiai kutatásokban egy új elmélet körvonalai kezdtek kibontakozni. Először a fonológia lépett fel a „természetesség” igényével (D. Stampe első, nagyobb hatást kiváltó tanulmánya már 1972-ben megjelent). A természetes fonológia alapfeltevése, hogy léteznek ún. *természetes fonológiai folyamatok*, amelyek fiziológiai okokra vezethetők vissza. Ilyenek: a zárhangok zöngétlenedése, a mássalhangzókapcsolatok azonos helyen való képzése, a magas magánhangzók előtti mássalhangzók palatalizálódása, a nazálisok előtti magánhangzók nazális ejtése, a magas magánhangzók ajakkerekítés nélkül való ejtése, a hangsúlytalan magánhangzók redukciója stb. Ezek a természetes fonológiai folyamatok velünk született, univerzális tulajdonságok. A nyelvelsajátítás folyamán a gyermeknek a természetes fonológiai folyamatokat környezetének nyelvéhez (a környezetében beszélt nyelv fonológiai struktúrájához) kell igazítania. Ez alkalmazkodás eredményét nevezzük *természetes fonológiai szabályoknak*. Más szóval, a természetes fonológiai szabályok a természetes fonológiai folyamatoknak egy adaptált rendszerét írják le. Így például a németben a zárhangok zöngétlenedése csak a következő két környezetben valósul meg: (a) zöngétlen mássalhangzó előtt, (b) szótaghatár előtt, (vö. pl. *Rad, Rads*). A természetes fonológiai szabályok — éppúgy mint a természetes fonológiai folyamatok — teljes mértékben fonetikailag motiváltak, tehát nem függenek morfológiai, szintaktikai vagy lexikális tényezőktől. Ezért például a magánhangzóilleszkedés a magyarban nem tekinthető természetes fonológiai szabálynak, hiszen morfológiai és lexikális tényezőktől is függ. A morfológiai vagy lexikális tényezőktől függő fonológiai szabályokat *morfológiai szabályoknak* bevezük. A morfológiai szabályok elsajátítása a természetes fonológiai szabályokénál nagyobb megterhelést jelent a gyermek számára.

A természetes fonológia legfőbb feladatának tekinti a természetes fonológiai folyamatok tanulmányozását, valamint a különböző nyelvekben működő természetes fonológiai szabályok megállapítását. Külön tanulmány tárgyát azoknak a mechanizmusoknak a megértése, amelyek egy adott nyelv morfológiai szabályait hozzák létre. Nem meglepő tehát, hogy a természetes fonológia megkülönböztető szerepet szán a pszicholingvisztikai kutatásoknak, az azokból leszűrhető evidenciáinak. De az sem meglepő, hogy a legtöbb strukturalista és generatív iskolával ellentétben nem választja szét a szinkroniát és a diakroniát. A természetes fonológiai szabályok megállapításánál és talán még inkább a morfológiai szabályok létrejötténél szerepet játszó tényezők tanulmányozásánál nem riad vissza attól, hogy diakrón szempontokat is figyelembe vegyen.

A természetes morfológia azért kapta a „természetes” jelzőt, mert abból a feltevésekből indul ki, hogy a természetes fonológiai folyamatokhoz hasonlóan vannak *természetes morfológiai folyamatok* is. A morfológiai folyamatoknál azonban a természetesség nem vezethető vissza az emberi hangképző szervek adottságaira, hanem az információ kódolásával függ össze. Ha valamely nyelv ugyanazt az információt morfológiailag egyféleképpen kódolja, akkor morfológiailag természetesebb az adott kategória kódolása szempontjából, mint egy olyan nyelv, amely nem ezt teszi. A magyar például a többes szám képzése szempontjából a morfológiai természetesség magasabb fokát képviseli, mint mondjuk, a német, amely ugyanazt az információt sokféleképpen kódolja. A kódolás egyszerűbb, kevésbé jelölt volta vagy a kódolás bonyolultabb, jelölt volta a természetes morfológia kulcsfogalmai.

Ezek a fogalmak azonban így önmagukban még nem sokat mondanak. A természetes morfológia művelői ezért legfőbb feladatuknak tekintik, hogy ezeket a fogalmakat pontosítsák. Van, aki úgy véli, hogy a kódolás bonyolultsági fokai univerzálisan jellemezhetők (vö. Mayerthaler 1981). Mayerthaler a morfológia szempontjából releváns jelöltség három típusát különbözteti meg: az első a *szemantikai jelöltség* (*sem-érték*), a második a *szimbolizálás jelöltsége* (*sym-érték*) és a harmadik a *levezetett jelöltség* (*m-érték*). A jelöltség megállapítása a *sem-értékek* meghatározásával kezdődik. A *sem-értékek* figyelembe vételével állapíthatók meg a *sym-értékek* és a *sem-* és a *sym-értékek* ismeretében az *m-értékek*. A *sem-értékek* megállapításánál a prototipikus beszélői tulajdonságokat kell alapul venni, de a *sem-értékek* kulturális tényezőktől is függhetnek. Mayerthaler többek között a következő *sem-értékeket* veszi fel (*sēm* (x, y) azt jelenti, hogy x y-nál kevésbé jelölt):

(1)

sēm (alany, tárgy)
sēm (élő, élettelen)

sēm (jelen idő, nem jelen idő)
sēm (kijelentő mód, egyéb igemód)
sēm (egyes szám, többes szám)

Az „alany” tartalmilag egyszerűbb, tehát perceptuálisan könnyebben hozzáférhető, mint a „tárgy”, s ugyanez a viszony áll fenn a többi esetben is. Vajon milyen prototipikus beszélői tulajdonságokat tükröznek ezek a jelöltségi viszonyok? A beszélő általában az ágense valaminek s tevékenysége egy tárgyra irányul, a beszélő élő személy, aki a jelen időben és a való világban él, és aki, ha megszólal, egyes számban beszél.

A szimbolizálás akkor *maximálisan természetes*, ha (i) *szervezetileg ikonikus*, (ii) *egységes* és (iii) *transzparens*. Szerkezeti ikonizmusról akkor beszélünk, ha a szemantikai jelöltségi viszonyoknak megfelelő a szimbolizálás, azaz ha például az egyes szám szimbolizálása egyszerűbb, mint a többes számé. A szimbolizálás fajtáitól függően a kódolás lehet (a) *maximálisan ikonikus*; ebben az esetben fennáll a szerkezeti ikonizmus és a bonyolultabb kategória legalább egy szegmentummal hosszabb, pl. *asztal—asztal-ok*; (b) *kevésbé ikonikus*; a szerkezeti ikonizmus érvényes, de a szimbolizálás módja bonyolultabb: a bonyolultabb kategória kódolása úgy történik, hogy a jelöletlen esethez képest egy szegmentum megnyúlik, pl. latin *domus*, többes alany eset *domūs*, (c) *minimálisan ikonikus*; a szerkezeti ikonizmus érvényes, de a bonyolultabb kategória kódolásánál egy szegmentum minősége változik meg, pl. német *Mutter—Mütter*, (d) *nem ikonikus*, amikor nincs szerkezeti ikonizmus, pl. angol *sheep* (egyes szám)—*sheep* (többes szám) és végül (e) *kontraikonikus*, amikor a szemantikailag bonyolultabb kategória kódolása történik egyszerűbb módon, pl. német *Eltern-teil* (egyes szám)—*Eltern* (többes szám).

Egy adott paradigmában a kódolás egységes, ha egy adott funkciót egyetlen forma képvisel, és ha az adott forma mindig ugyanazt a funkciót fejezi ki, akkor a paradigma transzparens. Egységes és transzparens kódolás esetén a funkció és a forma egymáshoz való hozzárendelése egy-egy értelmű, azaz mindkét irányban egyértelmű.

A szimbolizálás jelöltségének általános elveiből vezethetők le a konkrét *sym*-értékek. Például *s̄ym* (x, y) azt jelenti, hogy x y-nál kevésbé jelölt)

(2) *s̄ym* (kevés allomorf, sok allomorf)
s̄ym (egy morféma egy funkciót fejez ki, egy morféma több funkciót fejez ki)
s̄ym (suppletív alakok hiánya, suppletív alakok létezése)

A *sem*- és a *sym*-értékek alapján vezethetők le az *m*-értékek, mégpedig a következő szabály alapján. Ha egy szemantikailag jelöletlen kategória kódolása is jelöletlen, akkor a levezett *m*-érték is jelöletlen. Ha egy szemantikailag jelöletlen kategória kódolása jelölt, akkor a levezett *m*-érték is jelölt. A szemantikailag jelölt kategóriák esetén hasonló szabályok érvényesek. Az így kapott *m*-értékek azonban a kontextus hatására megváltozhatnak.

Egy morfológiai folyamat *maximálisan jelöletlen* (vagy: maximálisan természetes), ha mind a szemantikai jelöltség, mind pedig a kódolás jelöltsége szempontjából maximálisan jelöletlen a morfológiai folyamat, ha eredménye szerkezetiileg transzparens és hozzátartozik a kategória előrejelezhető lehetőségei közé. A kódolás pedig akkor maximálisan jelöletlen, ha a bonyolultabb kategória kódolása hosszabb szegmentumok formájában jelentkezik.

A természetes morfológia feltételezi, hogy (a) a kevésbé jelölt morfológiai folyamatokat a gyermek korábban sajátítja el, mint a jelöltebbeket; (b) az afáziás betegeknél a bonyolultabb morfológiai folyamatok az egyszerűbbeknél korábban épülnek le; (c) a morfológiai folyamatok közül a jelöletlenek a produktívak, (d) a morfológiai változások irányát is a jelöltség szabja meg, a változás a jelöltebbtől a kevésbé jelölt felé történik.

A nyelv azonban nem csak morfológiából áll, ennek tudható be, hogy a nyelvek általában nem viselkednek a természetes morfológia szabályainak megfelelően. Mindenekelőtt szembetűnő a fonológia „romboló” hatása. A fonológiai és a morfológiai természetesség között sokszor keletkezik konfliktus: ami morfológiailag természetes, fonológiailag nem föltétlenül az és megfordítva. Ezért nem lehetséges, hogy a természetes fonológiai és morfológiai folyamatok „tisztán” jelenjenek meg a felszínen.

Ezek tehát röviden Mayerthaler elméletének főbb gondolatai. Ebből a nagyon is vázlatos ismertetésből is láthatók azonban ennek az elméletnek a „gyenge pontjai”. Először is a szemantikai, tartalmi jelöltség megállapítása bizonytalan és tisztázatlan kritériumok alapján történik. Mayerthaler mintha megfordítaná a nyelvtudományban korábban is használt módszert: nem azért tekinti például az egyes számot kevésbé jelöltnek, mint a többes számot, mert a nyelvekben általában az utóbbit szokták bonyo-

lultabb módon jelölni, hanem azért, mert a beszélő általában egyes számban beszél. A másik hiba: Mayerthaler elméletéből egyértelműen az következik, hogy az agglutináló nyelvek a „legtermészetesebbek”, az ilyen nyelvekben ugyanis egy-egy értelmű a hozzárendelés, minden egyes kategória szimbolizálására érvényes a szerkezeti ikonizmus, és a bonyolultabb kategória kódolása legalább egy szegmentum hozzáadásával történik. Például

(3)

asztal + ok + nál
 | | |
 tő   tsz   adessivusi alak

Ha valóban az agglutináló nyelvek lennének a legtermészetesebbek, akkor minden nyelv az agglutináló típus felé fejlődne. Márpedig tudjuk, hogy ez nem így van, sőt vannak olyan nyelvek is, ahol a fejlődés iránya a vártnak éppen az ellenkezője. Intuitive is könnyen belátható, hogy az agglutináló nyelvekben igen gyakran előforduló rendkívül hosszú szavak „dekódolása” nem könnyű. Gondoljunk a magyar *megmásíthatatlanságával*, *megszentségtelenítheték* szóalakokra! Nyilvánvaló tehát, hogy a Mayerthaler-féle univerzális jelöltségi elméletet tipológiai kritériumok figyelembe vételével kell kiegészíteni, módosítani. Erre mindenekelőtt W. U. Dressler vállalkozott több munkájában (vö. elsősorban Dressler 1985). Végül Mayerthaler elméletének még egy alapvető hibájára kell rámutatnunk. A ragozási osztályokkal rendelkező nyelveknél (általában a flektáló nyelveknél) gyakori eset, hogy két, a természetesség szempontjából azonos elbírálás alá eső ragozási osztály nem egyformán „normális”. A svédben például a négy igeragozási típusból már csak kettő produktív. Az egyikben a múlt időt az *-ade* suffixummal, a másikban a *-de* suffixummal képezzük, mindkét esetben a suffixumot a tőhöz csatlakoztatjuk, pl. *kalla* 'hív' — *kallade*, *höra* 'hall' — *hörde*. A Mayerthaler-féle elmélet szerint mindkettő egyformán természetes. Tudjuk azonban, hogy a *kalla* ragozási típusa a *höra* ragozási típusánál sokkal produktívabb. A probléma megoldására W. U. Wurzel tett javaslatot. A természetesség univerzális kategóriájával szembeállítja a *nyelvspecifikus normalitás* fogalmát. A különböző ragozási osztályok a normalitásnak általában különböző fokozatait képviselik. A svédben a *kalla* ragozási típusa normálisabb, mint a *höra* ragozási típusa. Egy nyelv ragozási rendszerét különféle tulajdonságok jellemzik. Ilyenek például (a) az esetek száma (a németben négy), (b) az esetek egy részének formális egybeesése vagy különbözősége (pl. az alany- és tárgyeseté), (c) az, hogy a ragok a tőhöz vagy az alanyesethez járulnak-e, stb. Egy nyelvben nemcsak egy ragozási típus konkurálhat egy másikkal, hanem a nyelv ragozási rendszerét meghatározó tulajdonságok között is lehet vetélkedés, tehát könnyen előfordulhat, hogy az egyik tulajdonság a vele vetélkedő másik tulajdonságnál normálisabb. Így például a németben az a ragozási forma, amelynél a ragok az alanyesethez járulnak, normálisabb, mint az, amelynél a ragok a tőhöz járulnak. Pl. *Hund* — *Hund-e*, *Zirkus* — *Zirkuss-e* szemben a *Radi-us* — *Radi-en*, *Zykl-us* — *Zykl-en* típusal, amely sokkal ritkább.

Wurzel munkájának legfőbb célja tulajdonképpen a fent jelzett két probléma részletes bemutatása és a nyelvspecifikus természetesség (a normalitás) fogalmának az explikálása. A nyelv ragozási rendszerét meghatározó tulajdonságok alapján határozható meg *egy ragozási paradigma kongruenciájának a foka*, ez ti. attól függ, hogy mennyire egyeznek meg a paradigma tulajdonságai az egész ragozási rendszert meghatározó tulajdonságokkal. A paradigmának azok a tulajdonságai változnak meg legkönnyebben, amelyek nem mutatnak egyezést a ragozási rendszert meghatározó tulajdonságokkal. Ami az egyes paradigmákat illeti, a paradigmát meghatározó morfológiai tulajdonságok nem egyenértékűek. Vannak köztük domináló, stabil és instabil tulajdonságok. Ennek megfelelően a különböző paradigmák a *stabilitás különböző fokait* képviselhetik. A paradigmánál a változás a nagyobb stabilitás felé történik.

A fenti összefoglalásból egyértelműen kitűnik, hogy Wurzel a morfológiai természetességet a flektáló nyelvek paradigmájának a szempontjából vizsgálja. Elsősorban német anyagon mutatja be, hogy a nyelvspecifikus természetesség hogyan befolyásolja a morfológiai változásokat.

Wurzel föltétlen érdeme, hogy Mayerthaler elméletének egyes részleteit pontosította, és hogy az elméletet egy egészen új dimenzióval egészítette ki. Természetesen ő sem tudott mindent megoldani. Így például az általa vizsgált nyelvspecifikus természetesség nem fedi le azokat az eseteket, amikor az egymással konkuráló morfológiai alakok nem tartoznak különböző paradigmákhoz. Gondoljunk arra, hogy a magyar *-ja/-je* és *-a/-e* birtokos ragokkal kapcsolatban is felmerülhet a természetesség kérdése. Bizonyos megszorításokkal mondható, hogy a *-ja/-je* normálisabb (természetesebb), mint az *-a/-e*, hiszen (a)

új kölcsönzavaink általában *-ja/-je-t* kapnak, (b) a gyermeknyelvben a *-ja/-je* az általános, pl. *asztalja, székje*, de nem ritka a *fejeje és lábaja sem*; (c) az előfordulhat, hogy a *-ja/-je* kiszorítja az *-a/-e-t*, de az ellenkezője aligha fordulhat elő. Ennek ellenére a Mayerthaler-féle elmélet szerint mindkét alakváltozat egyformán természetes, de még Wurzel elmélete is csak erre enged következtetni. A magyar ragozási rendszert meghatározó tényezők szempontjából ugyanis mindkét alakváltozatot egyformán természetesnek kell tekintenünk.

A természetes morfológiai kutatásoknak még csak a kezdeténél tartunk, és sok még a megoldatlan kérdés. Nyilvánvaló azonban, hogy ezek a kutatások sok új szemponttal gazdagíthatják a morfológia elméletét.

KIEFER FERENC

Irodalom

- DRESSLER, W. U. (1982), On word formation in natural morphology. Wiener Linguistische Gazette 26: 3—14.
- DRESSLER, W. U. (1985), Typological aspects of natural morphology. Acta Linguistica Hungarica 35/1—2: 000—000.
- KIEFER FERENC (1985), The possessive in Hungarian: a problem for natural morphology. Acta Linguistica Hungarica 35/1—2: 000—000.
- MAYERTHALER, W. (1981), Morphologische Natürlichkeit. Athenaeon, Wiesbaden.
- STAMPE, D. (1972), On the natural history of diphthongs. Papers from the 8th regional meeting. Chicago Linguistic Society. 578—590.

Gustav Ineichen: Allgemeine Sprachtypologie. Ansätze und Methoden

Erträge der Forschung. Band 118. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1979. 211 l.

A szerző, a romanisztika göttingeni professzora arra a feladatra vállalkozik, hogy a lényegre szorítkozáva áttekintse a tipológia elméleteit, módszereit, anélkül, hogy valamelyik tipologizálási rendszert előnyben részesítené. Szerinte ugyanis kérdéses, kidolgozható-e a lehető legoptimálisabb nyelvénybevetési elmélet.

A könyv felépítése jól átgondolt, s tárgyának helyzetét a 70-es évek végéig bezárólag mutatja be.

Az I. fejezet (7—22) A nyelvhasználat alapjai címet viseli. A nyelvek összevetését az teszi lehetővé, hogy minden nyelvben kimutathatóak bizonyos közös vonások, az egyedi nyelvi jelenségek univerzális keretek között valósulnak meg. Ezek a közös vonások alkotják az összevetés kiindulópontját. A nyelvénybevetés feladata a hasonlóság fokának megállapítása — az invariancia viszonya a változáshoz, a jegyek relatív invarianciája. Az egyezések rendszerbe foglalhatók, a nyelvek fonológiai és morfoszintaktikai szerveződésekének összehasonlítását teszik lehetővé a kategóriák, a műveletek és a műveleteket meghatározó szabályok segítségével.

Ez a fejezet foglalkozik a teljes- és részrendszerek tipológiájának kérdésével is. Az összevetés részrendszereket hasonlít össze, tipikus ismertetőjegyeket vizsgál. Ineichen Haarmann művével kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a tipológia tárgya a nyelvtani mechanizmus működése, ki szeretné rekeszteni a vizsgálatból a nyelv funkcionális síkját, a szociolingvisztikai kategóriákat. Ineichen a teljes rendszer tipológiáját az összehasonlítás szokásos fogalmával ellentétesen tartja.

Figyelmet szentel a fonológiai jegyek tipológiai relevanciájának. Napjainkban a fonológia a többi nyelvi szintben érdekelt, a generatív grammatika azonban világosan elhatárolja a fonológia-komponens két egyenértékű szintjét: a szemantikai szintet és a disztinktív jegyek szintjét. Kitér a történeti fonológiára is. A fonológiai változás, ahol fellép, visszahat a morfoszintaktikai szerkezetre.

A II. fejezet (22—37) a tipológia koncepcióival foglalkozik. Az egyik koncepció szerint a tipológia általános tipológiára (mely potenciálisan az összes létező nyelv rendszerét vizsgálja) és limitált tipológiára (melynek tárgya a nyelvek egy körülhatárolt csoportja) osztható. Az általános tipológia lehet szisztematikus (formulája: bizonyos

jegyekre x , y nyelv említhető példaként) és ennek ellentettje, integráló (bizonyos nyelvek x , y jegyekkel jellemezhetőek). Ineichen szerint a szisztematikus irány felel meg jobban a modern nyelvészet sajátosságainak.

Módszertanilag a tipológia a kiválasztott paraméterek alapján tetszőleges számú osztályozást hozhat létre. Megengedhető a keresztbe-klasszifikálás (*Kreuzklassifikation*) is, egy nyelv a szempont változása szerint más-más csoportba kerülhet. A tipológia célja persze tulajdonképpen nem is maga a klasszifikáció, hanem a rendszerek általános sajátosságainak feltárása.

Említi a kvantifikáló tipológiai kezdeményezéseket, melyeknek jegyeit meghatározott matematikai eljárásokkal nyerik.

Ineichen ebben a fejezetben taglalja a tipológia és az általános nyelvészet viszonyát is. A tipológia az általános nyelvészetre támaszkodik, a nyelvtani formák segítségével tükrözi a nyelvrendszer lehetséges szerveződési formáit.

Ugyancsak ebben a fejezetben említi Ineichen Greenberg felfogását, akinek koncepciójában 1963-ban alapvető fordulat következik be az univerzálékutatás irányába.

Pottier tipológiája (1968) megmaradt a hagyományos európai strukturalista keretek közt, nagyjából úgy, ahogyan Skaličkaé is.

Ineichen szembeállítja az előbbiekkal az általános grammatika pozícióit (a szintaktikai kategóriákat, műveleteket, szabályokat) előtérbe helyező nézeteket. A nyelvek nem tetszőlegesen különböznek vagy hasonlítanak: mélyebben fekvő szabályosságok hatnak rájuk, melyek a rendszer szerveződési lehetőségeit megkötik (univerzálék). Napjainkban, pontosabban: a könyv írásakor az univerzálék segítségével történő leírás került az érdeklődés középpontjába. Az univerzálé általánosított invariancia. A tipológia megállapítja, mely struktúrák lehetségesek, miért lehetségesek egyesek, miért nem mások. Tipológiaiailag nem a mechanizmus érdekes, hanem a konstrukció.

A III. fejezet témáját a klasszikus tipológia alapfogalmai képezik (37–55). Ineichen először az osztályozás és rokonság kapcsolatát vizsgálja. A nyelvek közti rokonság lehet genetikai és tipológiai. Genetikai rokonság esetén anyagi és formális egyezések egyaránt vannak, tipológiaiailag elvileg csak formálisak. Általános felfogás szerint a genetikai rokonság a tipológiai különleges esete, a tipológiai magában foglalja a genetikait. Felmerülhet a tipológiai változás problémája, genetikailag rokon nyelvek körében is kialakulhat tipológiai különbség a nyelvi kontiguitás következtében.

A klasszikus tipológia alapfogalma az ismertetőjegy és a típus. Az ismertetőjegy az általános grammatika fogalmkörébe tartozik. Greenberg 1967-ben kísérletet tett a nyelvi kontinuum leírására diszkrét egységekkel. Jegyek sorát állította össze, s a tipológiai változást is ún. folyamatos-jegyekkel magyarázza (1957. 70).

Ineichen tételesen bemutat néhány jegyet, pl. egyszótagúság, tonalitás, klasszifikátor, osztály-jelzés, negatív segédige, magánhangzó-harmónia.

Ineichen hivatkozik Halliday kérdésfeltevésére is: melyik jegy tekinthető tipikusnak, melyik nem. A kérdést eldöntetlennek tartja. Mint említettük, a típus aszerint változik, milyen jegy alapján végezzük a tipizálást. Ineichen a jegyek közt három lehetséges viszonyt tételez föl: összeférés, kölcsönös támogatás és implikáció. Különösen az implikációt tartja fontosnak, mert relatív univerzálék megformálását teszi lehetővé.

A III. fejezet a típus fogalmát is tárgyalja. A típus jegyeiktől meghatározott osztály. A klasszikus tipológia jellegzetes főtípusokat alkotott. Ineichen ezek mellett kiemeli Uszpenszkij, Trubetzkoj, Dressler és mások típusfogalmát is.

Ugyancsak a III. fejezet érinti nyelvrendszer és típus viszonyát. A rendszer jegyei alapján meghatározott típus olyan princípiumnak tekinthető, amely a nyelv jelenségeit irányítja. Ezzel kapcsolatos Coseriu felfogása a norma, a rendszer és a típus hierarchikus kapcsolatáról, melyet Ineichen sematikus ábrán is szemléltet. E hierarchia szerint a rendszer a norma fölött, a típus pedig a rendszer fölött áll.

A IV. fejezet (55–75) a morfológiai tipológia főbb állomásait tekinti át. A klasszikus tipológia kritériuma a szavak morfológiai szerkezete volt, s négy főtípust tudott megkülönböztetni. A tipizálás bírálatja: leegyszerűsített és statikus. E hiányokat igyekezett kiküszöbölni Humboldt dinamikus tipológiája, valamint Skalička ideáltípus-fogalma.

A morfológiai tipológia némileg módosított változata Finck tipológiája volt, mely a föld valamennyi nyelvét nyolc főtípusba próbálja besorolni. Fincktól egyenes út vezet Skaličkaig. Elképzelésük alapján közös: az approximáció fogalmával élnek.

Nagy figyelmet szentel a IV. fejezet Sapir kvalitatív típusainak. Az egyik szempont itt is a morfológiai eljárás vizsgálata. Kissé megváltoztatva a klasszikus morfológiai kategóriákat, Sapir a technikai megvalósítás szempontjából izoláló, agglutináló, fuzionáló és szimbolikus nyelvekről beszél. Egy másik osztályozási szempontja a fogalmak négy csoportba sorolásával operál. Szerepet játszik nála a mondat szerkesztés szintézisének

foka (szintetikus, analitikus, poliszintetikus jelleg). Sapir tipizálásának újdonsága: a fenti szempontok segítségével árnyaltabbá válhat egy nyelv jellemzése. Ineichen Sapir elméletét rendkívüli teljesítményként értékeli, de idézi Martinet véleményét is, aki Sapir tipológiáját csodálja ugyan, s minden tipológiai kísérlet szükséges alapjának nevezi, mégis elhárít mindenféle morfológiai tipológiát, és ezt funkcionálissal törekszik helyettesíteni.

Az V. fejezet (75—90) témája a kvantitizáló tipológia, mely a jegyek előfordulási gyakoriságát vizsgálja, s mérhető indexszámokkal fejezi ki. Jellemzője a jegyek nagy számának egyidejű számbavétele, a teljességre való törekvés (Doerfernél). A „teljesség” azonban nehezen megfogható dolog. Ezért mérvadóbbnak tekinti Altmann és Lehfeldt polithetikus osztályozását, amely kevés jegy felhasználásával kísérli meg új összefüggések feltárását — matematikai módszerrel.

Szól még Greenberg kvantitatív kísérleteiről is, és az egész irányzat értékeléséről. Martinet mind a morfológiai, mint a mennyiségi tipológia ellen van. Winter viszont mérföldkőnek tekinti Greenberg eljárását. Ineichen véleménye pedig az, hogy a kvantitatív tipológiai eljárások kiegészíthetők a kvalitatív tipológiák eredményeit.

Az V. fejezet tartalmazza a mennyiségi vizsgálatba bevonható jegyek listáját is (Greenbergnél, Altmann-nál és Lehfeldtnél).

A VI. fejezet (90—111) témája az areális tipológia, melynek alapfogalma a kontiguitás, és a földrajzilag érintkező nyelvek közös jegyeit kutatja. Ineichen említi Austerlitz elméletét az eurázsiai nyelvek láncolatáról, emlékeztet Trubetzkoy kontaktus-elméletére. Szervesen kapcsolódik ide a nyelvsvövetség (*Sprachbund*) fogalma, mely szintén Trubetzkoytól származik. Ineichen megemlíti a fontosabb ide vonatkozó munkákat, így Jakobson, Lewy, Haarmann és Décsy műveit.

A tipológia és a történeti rekonstrukció viszonyával kapcsolatban olvashatjuk Schmid kétkedő álláspontját, aki súlyos módszertani problémákra utal.

Az európai nyelvek diagramja alfejezet a különböző areáltipológiai csoportosítási kísérleteket tekinti át: Lewynek a morfológiára, Pisaninak az akcentusviszonyokra támaszkodó felosztását említi, valamint Haarmann és Décsy areális csoportosítását. Az areális nyelvészet sikereinek legjobb példájaképpen a balkáni Sprachbund-kutatás eredményeit említi (Sandfeld, Birnbaum stb.).

A VII. fejezet (111—121) a strukturalista tipológia kezdeményezéseivel ismertet meg bennünket. Ide tartoznak a prágai iskola képviselői mellett Skalička és Uspenszkij nézetei. Skalička és Uspenszkij megmaradtak a hagyományos tipológia keretein belül, Trubetzkoy viszont újítónak tekinthető, aki a típus fogalmát a strukturális jegyek konstellációjaként értelmezi. Skalička típusai szélső értékeket képviselnek, amelyekhez a nyelvek — az approximáció fogalmának értelmében — különböző mértékben közelednek. Uspenszkij modellszerű klasszifikációs rendszere egy tipológiai metanyelv, az etalonnyelv fogalmával operál.

A VIII. fejezet (121—130) a transzformációs grammatika tipológiai tételeit tárja elénk. Az eddig érintett tipológiák a kifejezés síkjának rendszereivel foglalkoztak, itt a vizsgálat tárgya a kifejezés alapját képező mélystruktúra.

Ineichen idézi Birnbaumot a mélystruktúra többszintű felépítéséről: a második mélységi fokú mélystruktúra-réteg nála a tipológiai mélystruktúra elnevezést kapja. Ez a réteg nem univerzális, fontos szerepet játszik a tipológiában.

Nagy teret szentel a fejezetben Ineichen az esetgrammatika tipológiai szerepének. Az esetgrammatika a generatív elmélet egyik változata. A Fillmore képviselte nagyon figyelemreméltó esetgrammatikában a kázuson, az eseten tkp. a legmélyebben fekvő réteg szemantikai funkciója értendő. Fillmore kritériumait Ineichen részletesen ismerteti (128—29). E helyütt említi továbbá Tesnière strukturalista indíttatású kázusgrammatikáját, igaz, eléggé futólag.

A IX. fejezet (130—149) A szórendi tipológia címet viseli. A tipologizálás itt teljesen új keretek közt valósul meg: a szintaxis síkján, amely korábban kissé háttérbe szorult. Kiindulópont a magmondatt, melyben a konstituáló elemek (S, V, O) helyzetét, alapszórendjét vizsgálják. Az alapszórend és a további elemek sorrendje közt implikációk állnak fenn, melyeket a V, S illetve O elrendeződése határoz meg (jobbra szerkesztő, balra szerkesztő nyelvek). Utal a mélystruktúra és a felszíni struktúra szórendjének különválasztására.

Többféle szórendi tipológia született, így pl. Tesnière szintagmatikus tipológiája a strukturalizmus keretében, mely ADJ és N sorrendjéből indul ki. Eszerint két szintaktikai alaptípus van: centrífugális (N + ADJ) és centripetális (ADJ + N). Az implikációtól az univerzáléig vezető utat Greenberg tette meg. Szórendi tipológiája három alapszórendet tételez föl: VSO, SVO, SOV, ezek implikálnak meghatározott szintagmatikai

szabályozottságot. Az egyes elemek lehetséges sorrendi kombinációja 24-féle lehet, ezeket Ineichen közli (137—38). Az alapszórend-típusok empirikus vizsgálata vezette Greenberget az univerzálék megfogalmazásához.

A legfrissebb szórendi tipológiák közül Antinucci munkáját ismerteti Ineichen részletesen, aki az esetgrammatikára támaszkodik. Felfogása szerint a mélystruktúrában hierarchikusan szerveződött szemantikai struktúrákat lineárisan szervezett felszíni struktúrák fejezik ki. A struktúrák szerveződését három alapelv irányítja: a konstrukciós, a bővítési, a topikalizációs.

A X. fejezet (149—167) a tipológiai változással foglalkozik. A nyelv változása során a nyelvtípusban is történhet változás, átstrukturálódás. Sapir a nyelvtípus változását a nyelvi áramlás (*drift*) fogalmával magyarázza. Skalička a nyelvtipológia és a nyelvfejlődés kapcsolatát vizsgálja a tendencia fogalmát használja. Altmann és Lehfeldt szerint a nyelven belüli folyamatok kiindulópontját a nyelven kívüli folyamatokban kereshetjük. Vennemann viszont úgy vélekedik, hogy az ige és a tárgy sorrendje tipológiai szabályozó szerepű. Felfogását — mely egyébként ma már az uráli nyelvészetben is tükröződik — Ineichen részletesen kifejti (160—4).

Az irányzatokat ismertető fejezeteket a nyelvek katalógusa (167—181) követi, mely 46 csoportban tömöríti a föld nyelveit. A kötetet nagyon alapos tájékoztató bibliográfia (167—181) és nyelvmutató zárja.

Gustav Ineichen rövidre fogott könyvéről elmondhatjuk, hogy nagyon tartalmas munkát kap kézhez az olvasó. A szerző lényegretörően áttekinti a tipológia fejlődését a kezdetektől napjainkig, számbavéve a legfrissebb eredményeket, kutatásokat is. Feltétlenül ajánlható az érdekeltek és az érdeklődők figyelmébe.

BERNÁTH ÉVA

**Georg F. Meier—Barbara Meier: Handbuch der Linguistik und
Kommunikationswissenschaft
Band I. Sprache, Sprachentstehung, Sprachen**

Akademie-Verlag, Berlin 1979. 552 l. + 2 illusztráció és 8 térkép

Az NDK-beli szerzőpáros, Georg F. Meier és Barbara Meier komoly feladatra vállalkozik: hat kötetben dolgozza föl a nyelvtudomány legfőbb kérdéseit, módszereit, problémáit. Az egyes kötetek tartalma vázlatosan: 1. kötet: A nyelv, a nyelvek; 2. kötet: Az átírás, az írás; fonetika, fonológia; prozódia; 3. kötet: A nyelv és a megismerési folyamat; pszicholingvisztika; szemiotika és jelelmélet; szemantika; lexikológia és lexikográfia; 4. kötet: A grammatika elmélete; szövegelmélet; 5. kötet: Szociolingvisztika; a kommunikációs folyamat; komparatívisztika; nyelvstatisztika; 6. kötet: Összesített bibliográfia. (A kötetekben csak a szerzőkre történik utalás.) A kötetek témájának elrendezése eltér a hagyományos sorrendtől.

A hat kötet a szerzők szándéka szerint kézikönyv jellegű, középutat az enciklopédia és a tömör áttekintés között. A szerzőpáros munkájával nem kívánja szaporítani a nyelvészeti teóriákat és hipotéziseket, de nem tér ki az állásfoglalás elől.

Az első kötet A nyelv — A nyelv keletkezése — A nyelvek címet viseli. Az első fejezet (1—17) címe A nyelv. A nyelv lényegéről szólva a nyelvi képesség emberhez kötöttsége és a nyelv társadalmi természete kap hangsúlyt: a nyelvi képesség feltétele az agy bizonyos fokú szervezethez, nyelvveltséghez, nyelvveltség pedig csak nyelvközösség körében történhet. A nyelvi és társadalmi változások közti kapcsolatot vizsgálva a szerzők megállapítják, hogy a nyelv mint kommunikációs eszköz a nyelvközösség történetével összefonódva változik, kiszolgálva a beszélők igényeit, a változások közti kapcsolat azonban nagyon bonyolult és semmiképpen sem közvetlen. Marr hipotézisét, az osztálynyelv fogalmát érintve leszögezik, hogy a nyelv — osztályjellegét tekintve — semleges.

Az első fejezet másik részétémáját a nyelv létformái alkotják: a köznyelv, az irodalmi nyelv és a dialektusok. A szerzők utalnak a nyelv megjelenési formáival kapcsolatban felmerült fogalmi és elhatárolási nehézségekre: bizonyos esetekben pl. nem könnyű meghúzni a határvonalat dialektus és nyelv között.

Ebben a fejezetben szerepel a nyelvközösség fogalmának definíciója is: a nyelvközösséghez való tartozás kritériuma a nyelv viszonylag perfekt elsajátítása. Eszerint a beszélő több nyelvközösség tagja is lehet. A nyelvközösség fogalmával a szerzők szembeállítják a kommunikációs közösség fogalmát, melyet a mindenkor szociális, politikai

és lokális tényezők határoznak meg. Így az az állam, ahol nemzeti kisebbségek élnek, egy kommunikációs közösség, melyet több nyelvközösség alkot.

Az első fejezet sarkalatos pontja a nyelv szerveződését, felépítését vizsgáló rész. A nyelvi elemek, jelek és a köztük levő szabályszerű kapcsolatok rendszerre szervezik a nyelvet, e rendszer válik alkalmassá a nyelvi kommunikáció céljaira. Kommunikációs szempontból a nyelv nyitott és önszabályozó szisztéma, képes igazodni a társadalom igényeihez, megfelelő rugalmassággal rendelkezik. A nyelvet azonban stabilitás is jellemzi: a szerzők a kibernetikából kölcsönzött fogalmakkal multistabil rendszernek nevezik, mely ultrastabil és kevésbé stabil részrendszerekből épül föl, melyek működése kiegyenlíti és szabályozza egymást, így a nyelv be tudja tölteni szerepét.

Az első fejezet a nyelv funkcióját is részletesen taglalja: a nyelv az ember legfőbb kommunikációs eszköze. Az 1. oldalon vázlatos ábra is található az emberi kommunikáció tényezőiről.

A nyelv jelek rendszere. Az első fejezet tárgyalja a nyelvi jel és a jelentés fogalmát is. Mind a jel, mind a jelentés definíciója elég vitatott, a szerzők e vitás kérdésekre is utalnak. A jellel kapcsolatban a jel unilaterális (egyoldalú) és bilaterális (kétoldalú) felfogását ismertetik. Az unilaterális felfogás szerint a jel jelentéshordozó, információja a jelentés. A bilaterális szerint viszont a jel nem azonos a jeltesttel, hanem viszonyfogalom, a hangsor és a jelentés egymáshoz rendelése, az agyban képződött feltételes reflex, megtanult, nyelvhez kötött kapcsolat egy történetileg adott hangsor és egy megismerési egység közt. A megismerési egység terjedelme nyelvenként eltérő lehet, ebből is adódnak az egyes nyelvekben a jelentéstartalombeli különbségek.

A jelentésfogalommal kapcsolatban a szerzők a jelentés (invariáns képmás a valóságról) és a jelentéshordozó közti kapcsolat kialakulását vizsgálják egyrészt a nyelvközösség, másrészt az egyén szempontjából. A hozzárendelés a nyelv fejlődése során, az egyén beszédelsajátításakor pedig a nyelvközösség modellje alapján alakul ki. A szerzők kiemelik a jelentés általánosító jellegét, de élesen bírálják azt a nézetet, mely a jelentést a fogalommal, a megismerési folyamat eredményével azonosítja. A jelentés a kommunikációs tevékenységből nő ki, több, mint a fogalmi tartalom, színeződhet, tartalma a kontextustól függően változhat.

A fejezet összefoglalásképpen definiálja a nyelvvel, a jellel, a jelentéssel kapcsolatos alapvető fogalmakat, így a nyelv, a nyelvszisztem, a lexéma, a monéma, a szintagma, a szeméma és a noéma fogalmát tekinthetjük át.

A második fejezet (17–36) A nyelv keletkezése címet kapta. A nyelv keletkezéséről csak hipotézisek állnak rendelkezésünkre, ezeket az archeológia, antropológia, pszichológia, állattan stb. kutatási eredményei támasztják alá.

A szerzők először a régészeti anyagot térképezik föl (18–22). Arra a kérdésre adnak választ, melyik faj az ember biológiai elődje, valamint mi az emberré válás oka. Az emberré válás folyamán fontos szerepet játszottak az emberszabású majmok, ezek egyik családjában, a homininek, amelyek az átmenetet alkották a majomtól az ember felé. Fejlődésükben nagy fontosságú a hosszúkarúság kialakulása (brachiatio), mely összefügg a függeszkedő életmóddal.

A szerzőpáros az antropogenezis kezdeteit a pleisztocénban, 1,6 millió évvel ezelőtre helyezi. 3 fokozatot különítenek el. Az első fokozatot a jávai, pekingi előemberleletek alkotják (600 ezer – 400 ezer év). A második fokozatot a neandervölgyi ember (200 ezer – 40 ezer év). A harmadik pedig a homo sapiens (50 ezer év). A homo sapiens sapiens (a mai ember) végleges kialakulását a holocén előttre helyezik. Az antropogenezis áttekintését időtáblázat segíti (21, Heberer és Schultz után).

A második fejezet második része (22–25) az összehasonlító anatómiai anyag, mely az ember adatait főképp az emberszabású majmokéival veti össze. Az összehasonlítás célja annak bemutatása, hogy az ember specifikus életmódja következtében, mely fokozatosan az öröklési programra is hatott, meghatározott vonatkozásban lényegesen továbbfejlődött változat. Ennek bizonyítékául szolgálnak a csökevényes szervek (farok, vakbél, emlők) mellett a fogazat, az előrenéző szemek, a felegyenesedett testtartás és következményei, valamint a legfontosabb: a gégefő és az agy felépítése. A hangszalagok az embernél hosszabbak, mint az emberszabásúaknál, az agy differenciáltsága következtében csak az embernél alakult ki beszédközpont.

A második fejezet harmadik részének címe: Az állati jelzésrendszer mint a hangzós beszéd előfoka (25–28). Meierék szerint állati nyelv nem létezik, az állatok azonban rendelkeznek többé-kevésbé fejlett kommunikációval, ez fajspecifikus, öröklődő, kémiai, hő-, optikai, akusztikai, tapintási stb. jelzéseket vesz igénybe. Második jelzőrendszerük nincs, ehhez megfelelően fejlett és szükséges. A szerzők áttekintik az állati jelzések, szignálok jellemzőit, különös tekintettel az akusztikai jelzésekre. Megemlítik Tembrock

állatikkommunikáció-klasszifikációját (*Nahfeldkommunikation, Distanzkommunikation, Übergangsfeldkommunikation*). A harmadik rész részletesebben foglalkozik a majmok jelzésrendszerével is.

A második fejezet negyedik része (29–36): A nyelv fejlődése az emberré válással. A fejezetben felmerül az ember monogenezisének vagy poligenezisének kérdése, a szerzők válasza: a ma élő emberfajok közös forrásból erednek, a rasszikus különbségek későbbiek. A gondolkodás és a nyelv fejlődését elősegítette a társas életmód, a kollektív szervezettség, a szerszámok használata és készítése. Az agy egyre differenciáltabb működése beszédközpont kialakulását is maga után vonta.

A negyedik rész áttekinti még a primitív nyelvek további mennyiségi és minőségi változásait: a szókincsnek és a grammatikának, a nyelv ábrázolóképeségének, a tér- és időábrázolásnak a fejlődését. Feltárja az emberi nyelvek különbözőségének okát: nem a nyelv, hanem a beszédképesség az öröklődő, az emberelődök térbeli elkülönülésének a nyelvek differenciálódása lett a következménye. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a föld minden nyelve azonos fejlődésen ment keresztül, minden nyelv egyenértékű, nem beszélhetünk fejlett vagy kevésbé fejlett nyelvekről.

A második fejezet zárásaként, az emberré válás okát kutatva F. Engels A munka szerepe a majmok emberré válásában című munkáját (1876) idézik föl a szerzők.

A kézikönyv harmadik fejezete a legterjedelmesebb (37–553). A címe: A föld nyelvei. Klasszifikáció, a térbeli eloszlás áttekintése, a beszélők száma, történeti szakaszok.

A fejezet első része (37–43) előzetes megjegyzéseket tartalmaz a nyelvek osztályozásával kapcsolatban. A szerzők áttekintik az eddigi klasszifikációs próbálkozásokat (rokonság szerinti; területi szempontból; a tipológiai jegyek alapján; politikai megközelítésből), a felmerült nehézségeket.

Meierék kézikönyvükben a nyelvek rokonságon alapuló osztályozását alkalmazzák, amennyiben a rokonság biztos, valószínű vagy legalább lehetséges. A szigetnyelveket regionális csoportokba sorolják. A nyelvek rokonsági fokának megállapítása az idevágó szakirodalom és saját kritériumok alapján történt. A rokonság bizonyosságának fokát rövidítésekkel jelölik. Az uráli nyelvek (107–III) mellett pl. a rokonság bizonyított megjelölés áll.

A szerzők a nyelvek tizedes osztályozását alkalmazzák. A nyelvsaládok felsorolását az indoeurópaival kezdik, ezt követik az európai, ázsiai, sémi-hámi, afrikai és amerikai (indián) nyelvek. A nyelvsaládok meghatározása tartalmazza, mely államokban, hányan beszélnek az egyes nyelveket, valamint képet kapunk a nyelv fejlődéséről. A nyelvek elnevezése vagy a saját elnevezés, vagy a németben szokásos megjelölés.

Az olvasó tájékozódását nyelvmutató (439–543), az előforduló szakkifejezések mutatója (545–552) segíti. A kézikönyvhöz 8 nyelvtérkép is tartozik, ezek tájékoztató jellegűek, a részletekre nem terjednek ki.

A hatkötetes kézikönyvgyűttes első része vázlatosan áttekinti a nyelvvel, a nyelv keletkezésével, a nyelvek osztályozásával kapcsolatos legismertebb nézeteket. A legfrissebb, még meg nem honosodott, a kissé vitatott eredményeket a kötet már nem foglalja magába. Kiindulási alapnak tekinthető tehát, haszonnal forgatható, mert segít eligazodni a nyelv alapkérdéseiben.

BERNÁTH ÉVA

Büky Béla — **Egyed András** — Pléh Csaba: Nyelvi képességek — fogalomkincs — megértés. (A pszicholingvisztika gyakorlati lehetőségei)

Tankönyvkiadó, Budapest 1984. 388 l.

A kötetben nagyrészt áttekintő-tájékoztató jellegű irodalmat talál az olvasó, határozottabb koncepció nélküli válogatásban a pszicholingvisztika területei és irányai között. A cím három tagja sorrendben a nyelvész Büky Bélának, a kommunikációkutató Egyed Andrásnak és a pszichológus Pléh Csabának egy-egy nagyobb terjedelmű munkájára, összeállítására utal (a könyv jórészt eddig kevésbé hozzáférhető helyen publikált cikkeket, tanulmányokat, előadásokat gyűjt egybe). Az így létrejött három nagy egység nem mutat szorosabb kapcsolatot egymással annál, mint amilyen egy fiatal, gyorsan fejlődő s ugyanakkor tematikailag és közlésekben roppant gazdag tudományág bármely egyidejű alkotásai között lehet. A kötet alcímében jelzett alkalmazási problematikát sem mondhatjuk a kötet egész tartalmára jellemzőnek, ha csak másként és másként nem

értjük az alkalmazás, illetve a gyakorlat fogalmát; voltaképpen Büky dolgozata az, amely kifejezetten a gyakorlat — nevezetesen a gyermek- és ifjúkori beszédfejlesztés — kérdéseinek van szentelve. Ez utóbbi — céljának a megformálásában is következetesen megfeleltetett — kézikönyvszerű résztől Egyed András esszéisztikus stílusú eszmeifuttatásain keresztül Pléh Csabának részben a különböző nehézségű ismeretterjesztést, részben az elméleti tanulmányt megvalósító fejezeteiig a kötet műfaji tekintetben is szokatlan mértékben heterogén.

Tekintsük hát a kötetet alkotó dolgozatokat külön-külön, alkalmazkodva ahhoz a sugalmazott elvhez, hogy bizonyos technikai látszatok ellenére ez a mű valójában egyszerűen gyűjtemény, s értékeit az egyes fejezetek saját értékeiben kell keresnünk.

Büky Bélának Az anyanyelvi képességek fejlettsége és továbbfejlesztése életkoronként c. munkája (5—155) elsősorban a beszédpedagógusoknak és általában a hivatásos nevelőknek, de részben a szülőknek is szól. A szerző rokonszenven módon, mert ideilően maga is pedagógusi szerepben lép fel: az olvasóhoz az irányítás, a tanácsadás attitűdjével fordul. Igaz, ez a pedagógusi alapállás itt ugyanúgy a „nevelő” személyiségének előtérbe kerülésével jár, mint a valódi pedagógusi munkában, s az olvasóban keletkezhető kellemesség-ézés mellett (a szerző hangvétele által nyújtott biztonságérzet, a gondolatfűzés mozgalmassága stb.) azt a kevésbé kívánatos következményt is magával hozza, amelyet néhány területen, köztük épp a pedagógus szakmában is — kissé vaskosan szólva — „előre megrágott anyag” átadásának neveznek. A tudatoson „távirati stílusú” dolgozatban ugyanis a szerző állásfoglalásainak rendszerint csak végső konklúzióival találkozunk. Az ilyenformán „megkönnyített” elméleti alapozás, úgy tűnik fel, még akkor is jár intellektuális veszteséggel, ha a szerző nézetei jól orientálják a könyv használóját, mint ahogyan ez véleményünk szerint van is. Teljes mértékben osztjuk például Büky állásfoglalását a szókincstanulás fetisizálásával szemben, érveit az aktív tevékenységgel (barkácsolás, színjátás) egybekötött beszédfejlesztés mellett, amelyeknek végső kicsengése, hogy minden betűkirakós játéknál többet ér, ha a gyermekkel sokat és természetesen beszélnek. A hazai anyanyelvi oktatás gyakorlatában meggyökeresedett merev ragaszkodás az „egész mondatok” beszédidejéhez (csak szerkezetileg komplett mondatot szabad kimondani) ugyancsak egyre több szakember felfogásában hasonló ellenzésre talál, mint a szerző megítélésében. A kérdéskomplexum feltárását mégis nagy mértékben elmélyíthette volna, ha a teoretikus háttér megrajzolásakor (Chomsky, Bernstein) a dolgozat a jelenleginél diszkurzívabb és történetibb módon szól a kompetencia fogalmáról, e fogalom gyors fejlődéséről; ha például a szerző megismerteti olvasóit a D. Hymes-féle „kommunikatív kompetencia” fogalmával is. Az utóbbi ugyanis értelmes kapcsolatot teremt a szóba hozott két elmélet, Chomsky innáta-hipotézise és B. Bernstein szocializációs elmélete között, amelyek most összefüggésteleneknek látszanak (56—59). És végül is Hymes mondta ki először világosan: „Olyan gyermekkel, aki bármikor minden mondatot produkálhat, könnyen megeshet, hogy zárt intézetbe viszik... Vannak olyan esetek, amikor megfelelően agrammatikusnak kell lenni” (D. H. Hymes, Kommunikatív kompetencia. In: Horányi Özséb (szerk.), Kommunikáció 2., Budapest 1978. 333—356; az idézetet l. 341.).

Büky eredeti rendszerezésben oldja meg a beszédnevelési ismeretek mindennapi használatra való összefoglalását, úgy, hogy az szinte pontonként felütve is használható legyen. A dolgozat mindenekelőtt a beszédproduktív és a beszédmegértéssel foglalkozó két fő részre tagolódik, ezeken belül pedig életkorok szerint a gyermek nyelvi állapotát jellemző és a fejlesztés lehetőségeit, módszereit ismertető pontok haladnak egymással párhuzamosan. A nyelvi állapotok leírását nyelvtani és nyelvelméleti szempontok határozzák meg. Hatékony magyarázó eljárásnak bizonyul, hogy Büky a különböző beszédfunkciók felbukkanását és fejlődését is nyomon kíséri. Megtudjuk, a későbbi beszélés kedvező feltételeinek alakítására már a csecsemőkorban mód nyílik. 1—3 éves korban van a legnagyobb szerepe az individuális anyanyelvfejlesztésnek. 3—6 éves korban már meg lehet próbálkozni a metanyelvi funkció működtetésével. A 6—10 éves gyermekek számára a szerző főleg olyan gyakorlatokat ajánl, amelyekből nem valamilyen részkészség fejlődése várható, hanem amelyek komplex módon hatnak a beszéd-készségre. Ebben a korban a gyermekeknek már szupraszegmentális jelezése és mozgásos kommunikációja is eléggé fejlett, stílusérzékük is bontakozik. Az idegennyelv-tanulás megkezdésével párhuzamosan célszerű kiemelten foglalkozni az állandó szókapcsolatok használatával. 10—14 éves korban foglalja el helyét a gyermek közlési rendszerében az írásbeliség (levél, kiselőadás stb.). Ekkor az értelmi fejlődés már olyan fokon van, hogy a gyermeknek képesnek kell lennie kifogástalanul szabatos referenciális mondatok alkotására. A 14—18 éves kor jellemzésénél foglalkozik a szerző azokkal a beszédhibákkal, amelyeknek létrejöttében és leküzdésében is szerepet játszhat a tudatosság. — Hasznos, hogy a dolgozat ugyanilyen rendszerű tájékoztatást ad a beszédérzékelés,

-megértés szélesebb körben kevésbé ismert és sokáig kevésbé is kutatott kérdéseiről. Az a benyomás keletkezik, hogy ma már sok megfigyelés, adat áll rendelkezésre erről a területről is, de nem tudjuk, mindezek hogyan egyeztetethők össze valamilyen nyelv-elmélettel. (Mint Büky is utal rá, a megértéssel kapcsolatos elméleti feltevésekkel a kötetben bővebben Pléh Csaba foglalkozik. Pléh áttekintése szerint az az elméleti irány mutatkozik a legreményteljesebbnek, amelyben a beszédmegértési folyamat és a társas viselkedés összefüggését vizsgálják.) A beszédmegértést tárgyaló részben edig esik egyebek között a szuprasztruktúrák jelentőségéről a kisgyermek beszédértésében, a jel-és szimbólumfelismertetés pedagógiai értékéről az óvodáskorban. Különösen érdekes problémakör a metafora-megértésnek, valamint a stílusérzéknek a fejlődése a különböző életkorokban. Az utóbbi a felnőtt anyanyelv-tanulásának néhány kérdését is fölveti.

Egyed Andrásnak „A jelentéstörténet és a fogalmi szerveződés pszicholingvisztikája” közös címet viselő tanulmányaira áttérve (157—270) egy ugyancsak megragadóan érdekes, de egészen más jelenség- és gondolatvilágban találjuk magunkat. Az a terület, amelyet a szerző szinte úttörőként művel, valójában nem is a mai értelemben vett pszicholingvisztika, hiszen az erősen diakronikus vonatkozású téma túlterjed azoknak a kérdéseknek a körén, amelyeket a pszichikus folyamatok vizsgálati módszereivel meg lehet közelíteni.

Pszichológiai szempontból Allport és Odbert kezdte kutatni a 30-as években az angol nyelv szókészletét abból a feltevésből kiindulva, hogy az emberi tulajdonságokra vonatkozó szavak szemantikai alkata „elméleteket” rejt e tulajdonságokról, s ezek az „elméletek” meghatározóak abban, miként éli át és minősíti a személyiség interszónális kapcsolatait. A személyiség viselkedésében alapvető szerepük van azoknak a kognitív struktúráknak, amelyeket a nyelv közvetít. A modern kognitív személyiségelméleteknek ezzel a nagy jelentőségű kutatási irányával a hazai szakirodalomban Buda Béla több tanulmánya foglalkozik, l. például: Fogalomstruktúrák a viselkedés belső szabályozásában (Adalékok a személyiség kognitív elméleteihez), NyK 76 (1974): 309—321.

Bár az említett személyiségelméletek keretén kívül, de Egyed András kiindulópontja hasonló a kognitív pszichológiához. A tanulmányok tárgya elsősorban két tematikus szócsoport: a beszélés és a gondolkodás szavai, valamint a munkát, tevékenységet, viselkedést jelentő szavak csoportja. A szerző maga így körvonalazza elgondolását: „Vizsgáljuk meg, »mit mond« maga a nyelv önmagáról, a gondolkodásról és a társadalmiságról, valamint az affektivitásról. Az így kapott adatokat aztán vessük egybe a modern gondolkodáslélektan, nyelvpszichológia, kommunikációkutatás eredményeivel, és így értelmezzük a vizsgált nyelvi anyagot” (171). A vizsgálat végeredményét Egyed „pszichológiai interpretációnak” vagy „pszichológiai olvasatnak” nevezi.

Az „újraolvasás” tárgyául — s ez az újszerű a két tanulmányban — a szerző különböző nyelvek azonos eredetű szavainak etimológiai és szótörténeti anyagát teszi meg, így törekedvén föltárni a jelentésstruktúra általános vagy tipikus szerveződését. Ezek után Egyed következtetéseinek érvényessége nyilván attól függ, talál-e a szerző megfelelő módszert a „pszichológiai olvasat” képzéséhez. Sajnos, Egyed nem explicálja módszerét, láthatóan anélkül is meggyőzőnek gondolva fejtegetéseit. Lássunk néhány példát. „Verháltnis jelentése: viszony, kapcsolat (arány) és *sich verhalten*: viselkedni, »viszonyulni». A szerző következtetése: „Élni, viselkedni tehát annyi, mint viszonyt, kapcsolatot az alany és környezete között megvalósítani: egyszóval cselekvő módon alkalmazkodni a valósághoz, »viszonyulni»” (187). A latin *communitas, societas, socius* és *secundo* (ige) összehasonlításának értelmezése: „... a közösségben társulás, szövetkezés, együttműködés megy végbe, melynek lényege és célja a kölcsönös szolgálat, segítés, kölcsönös adás, kötelesség, áldozat” (197). A görög *dynamis*, a latin *bonus, operor, optimus*, a magyar *tesz és tökéletes* stb. összefüggéseinek olvasata: „a teremtvő, alkotó tett mint az erkölcsiség egyik feltétele” (223—224).

A vázolt módszert — noha az alapul vett összefüggések kétségtelenül tartalmi jellegűek — elhibáztottnak tartjuk. Részletes elemzés lehetősége híján hadt tegyünk ellenvetésként csupán néhány megjegyzést.

Kulcsfontosságú kérdés: milyen „ábécé” szerint kell „olvasnunk” a nyelvben, milyen kódban „beszél” a nyelv önmagáról és a világ dolgairól. Egyed vizsgálatainak gyengéi abból erednek, hogy ezt a kérdést nem is tekinti problémának; gyakorlatilag egyenlőségjelet tesz a nyelv által hordozott és a tudományos világkép között. A relativitás problematikájának eljelentéktelenedését a dolgozatban bizonyára elősegíti, hogy a vizsgálatok már adat-szinten sem eléggé adekvátak. Ugyanis a nyelv által „mondottak” közül a szerző csupán azokkal számol, amelyeket egybevégoaknak lát a teoretikusok állításaival. Tehát például a francia *sage* 'böles' és 'engedelmes' jelentése mint teoretikusan „lefordítható” összefüggés értelmezést nyer (olvasata: „a gyermek saját érdekét és

a szülő (nevelő) kívánságát egyszerre elégíti ki akkor, amikor ... engedelmeskedik" 179); de például az ósláv *znati 'tud' — 'rokona valakinek' típusú, nominálisan nem kitüntetett noszoeológiai jelentőségű összefüggések — feltehetőleg épp utóbbi tulajdonképpen miatt — semmilyen értelmezést nem nyernek.

A dolgozatot említett alapvető hibái ellenére sem azzal az érzéssel tesszük le, hogy haszon nélkül töltöttük időnket. A „Mit mond a nyelv az eberről?” kérdésének ébren tartása, a figyelem ráirányítása a szótörténetből nyerhető információkra — különösen nem nyelvtörténetesek számára — a szó- és jelentéstörténeti adatok érdekfeszítő sorozatainak bemutatása ösztönző lehet a további kutatásokban a tulajdonképpen még igen kevésé feltárt területen.

„A megértés és a szövegalkotás pszichológiája” összefoglaló címen Pléh Csaba a pszicholingvisztika fogalmát és mai problematikájának kialakulását, a beszédpszichológia köréből főleg a beszédmegértés kérdéseit, a nyelvelsajátítás témaköréből az elsőbbség-problémát (az értelmi vagy a nyelvi fejlődés-e a meghatározó?) tárgyalja; egy fejezetben a szöveg- és dialóguskutatás újabb eredményeit és időszertű problémáit pártázza, végül B. Bernstein nagy hatású szociolingvisztikai elméletének fejleményeit, a hozzá kapcsolódó kutatásokat és kritikákat értékeli (271—383). Az olvasó az egész tanulmány-komplexumban élvezheti a szerzőnek azt az erényét, hogy a népszerű formában is mélyreható problémaelemzést párosítja az empirikus anyag ismertetésével, közte a nemzetközileg ismertté vált ún. vándorpéldákról szóló tudósításokkal. A felhozott magyar nyelvi kísérletek jelentős részét a szerző maga végezte.

A bő kínálatból ezúttal két olyan témát mutatunk be részletesebben, amelyek szélesebb körben még kevésé ismertek, másrészt, amelyek értékeléséhez a dolgozatban fontos kiegészítések találhatók.

A gondolkodás és a nyelv gyermeknyelvi kapcsolatát tárgyaló tanulmányunk (315—327) már indítása is egy fontos tudományfejlődési folyamatra mutat rá: századunkban egyre inkább szaktudományos, empirikus kérdések soraként jelennek meg az emberi mivolt olyan lényegi problémái — ilyen a nyelv és a gondolkodás kérdése is —, amelyek korábban csak a filozófia keretében vetődtek fel. A filozófiából származó válaszok közül e században — a pozitívizmus hordozóanyagával — a gondolkodás és a nyelv „azonosságának” elmélete terjedt el a leginkább. Pléh tanulmánya azt az újabb pszichológiai felfogást és a hozzá vezető kutatási eredményeket ismerteti, amely az előbbi álláspontot megkérdőjelezve a gondolkodás, a megismerés dominanciáját tételezi fel a gondolkodás—nyelv viszonyban, illetve a nyelvelsajátítás folyamatában. Világossá vált például, hogy a kisgyermek, még mielőtt beszédfejlődése megindulna, már rendelkezik bizonyos ismeretekkel, intellektuális műveleteket végez. A Piaget által kidolgozott elmélet és a vele egybehangzó, különféle más irányokból jövő feltevések váltak az elmúlt évtizedek gyermeknyelv-fejlődési kutatásainak kiindulópontjává. A tanulmány igen gondosan elemzi a jelenlegi helyzetet, s azt a meggyőző képet rajzolja fel, hogy az eredmények még „nem érnek össze”; bár a „kognitív hipotézis” mellett szinte evidens érvek szólnak, mégsem látszik úgy, hogy a nyelv és a gondolkodás elsőbbségi problémája megoldásához közeledne. Egyebek között arra még mindig nem derült fény, miként vált át az idegműködés szerveződése arra a struktúrára, amelyben a nyelv meghatározó szerephez jut. Jellemző, hogy mindkét érvesoport tovább bővíthető, s szinte antinomikus megfogalmazásokig fokozható. A „kognitív hipotézis” melletti érvekhez hadd fűzzük hozzá még azt a nyelvészek és logikusok által tett megfigyelést, hogy a nyelv mint társadalmi objektíváció struktúrájának történeti változásai is alá vannak rendelve (valamennyire) a megismerés (tudomány, közművelődés) fejlődésének. Másfelől mindenekelőtt a pszichiátriai tapasztalatokat kell említünk (vö. fentebb). S fontos lehet e vonatkozásban a nyelvi folyamat elsőlegességét bizonyítani akáró Ramisvilinek hivatkozása is arra a kimutatott tényre, hogy egyes élőlényeket (pl. madarakat) a környezet különféle elemei csakis egy szisztéma keretén belül afficiálják; a konfigurációnak van stimuláló hatása (Д. И. Рамишвили (ред.): Психология речи и некоторые вопросы психолитгвистики. Тбилиси 1979. 5—55.). Ez azt jelentené, hogy már a nem verbális pszichikum „nyelv” segítségével tájékozódik környezetében. E ponton azonban figyelembe kell vennünk a Pléh által hangoztatott aggályokat azokkal az elképzelésekkel szemben, hogy a nem verbális megismerésről a nyelvre való áttérés (ti. az embernél) pusztán valamiféle automatikus „fordítási” művelet volna.

Már csak az elmélet iránt megnyilvánuló nagy nemzetközi érdeklődés miatt is különös figyelmet érdemel a szociális kódok bernsteini elméletével kapcsolatos „Hátrányos helyzet és beszéd a kisiskoláskorban” c. hozzászólás (358—374), amelyben Pléh Csaba ugyancsak támaszkodhat már hazai eredményekre is. Mivel a negyedszázados elmélet kritikáiban többnyire nem merült föl kétség Bernsteinnel afelől az érdeme felől,

hogy igen fontos társadalmi aspektusokat érintő megfigyeléseknek adott elméleti keretet, érthető, hogy Pléh ugyancsak inkább a „kritikai vonalat” folytatja, s kevesebb figyelmet szentel az elmélet jelentőségének.

A Bernsteinnél eredetileg szereplő kód—társadalmi osztály korrelációkkal szemben Pléh Csaba azok véleményéhez csatlakozik, akik a gyermekek (családok) értékrend-szerében, motivációjában keresik a beszédteljesítmény közvetítő tényezőjét, s jelentőséget tulajdonít különböző egyéb faktoroknak is (tágabb kulturális környezet, személyiség-típus). Nem utolsósorban pedig hazai tapasztalatok alapján arra mutat rá, hogy a Bernstein-féle kódok tüneteinek valójában olyan különbségek, amelyek a „kidolgozott kódú” beszéd elsajátításának csupán eltérő üteméből adódnak. Legyen szabad néhány szubjektív tapasztalattal is alátámasztani a feltevést, hogy a követett értékrend és a személyiség előtt álló jövő-kép — legalábbis a fiatalabb életkorban — a beszédteljesítmény színvonalának meghatározó tényezője. A jelen ismertetés írójának emlékei szerint a 40-es évek második felében a népi kollégiumokba áramló, tudvalevőleg a lehető leghátrányosabb helyzetből kikerülő fiatalok rövidesen rendszerint sokkal explicitebben beszéltek, s a szabatos intellektuális műveletek végzéséhez szükséges „kidolgozott kódot” könyvebben megtanulták, mint a „társasági kódot” (amelyet pl. a tanárok felkészítésekor vagy iskolai csínytevések kimagyarázásakor lehetett alkalmazni). Ezek a — tulajdonképpen három szociolektus körvonalazó — oppozíciók is lényegbe vágónak mutatják Szabolcsi Annának azt a rövid kritikái megjegyzését, amelyben a kódok társadalmi hátterének bernsteini elemzéséből a koherens társadalomelméletet hiányolja (NyK 79 : 317). S elengethetetlennek látszik — mint erre a jelen kötetben mind Büky Béla, mind Pléh Csaba felhívja a figyelmet — az adott társadalom konkrét történeti feltételeinek elemzése is.

MOLNÁR ILONA

Achim Eschbach—Jürgen Trabant (Szerk.): History of Semiotics

Foundations of Semiotics 7. Benjamins, Amsterdam—Philadelphia 1983. XVI + 386 l.

A német szemiotikatörténet és -elmélet legmarkánsabb képviselője, Eschbach nemcsak a sorozatot szerkeszti, és a romanista irodalomtudóssal, Trabanttal együtt e kötetet is összeállította, hanem a szemléletet is meghatározta. Talán túl gondosnak is tűnő beosztással (1. *History of Semiotics* — 2. *History of Semiotics* — 2.1. *Ancient and Medieval Semiotics* — 2.2. *The Rise of Modern Semiotics* — 3. *Semiotic History of Philosophy*) összesen 18 tanulmányt voltaképpen négy csoportba oszt. 7–7 angol és német, 4 francia cikk olvasható, kiváló szerzőktől, akik nyelvtörténeti, szemiotikatörténeti vagy filozófiai munkásságukkal (olykor mindezek egységével) igen jó nemzetközi hírnevet vívtak ki maguknak. Ez ma, amikor mindenütt „partatlan” szemiotikatörténetek vagy ilyen tárgyú tanulmánygyűjtemények jelennek meg, igen örvendetes kivétel.

Peter Schmitter és Achim Eschbach a szemiotikatörténet egészére vonatkozó elképzeléseiket összegezik. Majd az ógörög szimptomatológiától a *Port Royal*-kör eucharisztikus logikájáig olvashatunk elemző írásokat. A „modern” szemiotika kibontakozásának idejéből Diderot, Hegel, Humboldt, Peirce, Frege és Saussure kaptak tanulmányokat. Minthogy ők általában jól ismert szereplői a szemiotikatörténetnek, az itt közölt írások már nem első bemutatások, hanem reflexiók korábbi tanulmányokra, újraértékelések, visszaváltások, illetve „vissza a tényekhez!” jellegűek. Az utolsó csoportba jutott Wittgenstein, illetve a filozófiai szemiotika. Az egyes dolgozatok igen gondosak, alapos (nem túlméretezett) forráshivatozással, jegyzetapparátussal.

Köztudott Eschbach igen jó kapcsolata magyar szemiotikusokkal. Mégsincs magyar dolgozat a kötetben. Ennek az oka, hogy nálunk ilyen színvonalon nem foglalkoznak sem a magyar, sem az egyetemes szemiotikatörténettel. Talán Kanyó Zoltán néhány tanulmánya (pl. *Semantik für Heimatlose Gegenstände. Die Bedeutung von Meinongs Gegenstandstheorie für die Theorie der Fiktionalität*. In: *Studia Poetica* [Szeged] 3 (1980): 3–114), vagy Kelemen János filozófiai-szemiotikai analízisei (l. pl. *A nyelvfilozófia kérdései Descartes-tól Rousseauig*. Budapest 1977. — „A nemes hölgy és a szolgálóleány”. *Tanulmányok*. Budapest 1984) kaphatott volna helyet a kötetben. Józsa Péter rendkívül érdekes Lévi-Strauss analízise (a Lévi-Strauss, strukturalizmus, szemiotika. Budapest 1980. több fejezetében) is figyelembe vehető lett volna. Minthogy biztosak lehetünk abban, hogy Eschbach folytatja a *Foundations of Semiotics* c. könyv-

sorozat kiadását, remélhetjük, hogy magyar dolgozatok is bekerülnek még a következő kötetekbe. Annál inkább, mivel ez rangot jelent, az eddigi fontos és kiváló kötetek színvonalának következtében.

VOIGT VILMOS

Rüke-Draviņa, Velta: No pieciem mēnešiem lidz pieciem gadiem

The Baltic Scientific Institute in Scandinavia, Stockholm 1982. 415 l.

Az alapvető fontosságú és érdekes könyv lett nyelvet, mint első nyelvet elsajátító gyermekek öt hónapostól öt évesig terjedő fejlődését mutatja be. A szerző, a stockholmi egyetem baltisztikai intézetének nyugalmazott professzorasszonya 1917-ben lett földön született, a rigai egyetemen végzett baltisztikai és szlavisztikai szakon, itt kezdte nyelv-tudósi munkásságát. A háború után különböző svéd egyetemeken tanított balti filológiát, az utóbbi évtizedek legjelentősebb svédországi baltistájaként. 18 könyve és számtalan tanulmánya jelent meg, ezek nyelvjárási, morfológiai, nyelvszociológiai, folklorisztikai jellegűek. Első kismonográfiáját a kis gyermekek nyelv-elsajátításáról 1963-ban, Lundban publikálta. Világszerte elismerést váltott ki a gyermekkori többnyelvűségről írott több munkája, illetve a nyelvi kontaktusokról írott dolgozatai. Természetesen módon elsődleges anyaga a svédországi lett emigránsok nyelvi anyaga. Köztudott, hogy e kis közösség mindmáig hallatlan kulturális vitalitást fejt ki, most már inkább harmadik generációjuk gyermekei is megtanulják a lett nyelvet (sőt ezt „első nyelvként”), művelődési és tudományos tevékenységük egyenesen felülmúlhatatlan. Rüke-Draviņa professzortól azonban mi sem áll távolabb, mint valamilyen emigráns beszűkülés. Talán az első jelentős svédországi professzor volt, aki ismét felvette a kapcsolatot szovjet (rigai) kollégáival, igen gyakran jár és kutat otthon. Nemzetközi szinten ő volt az egyik létrehozója a stockholmi baltisztikai központnak, amely csak a tudományos érdemekre és érdekekre volt tekintettel, nem egyszer értetlenség és nehézségek ellenére is. Nem is egyszer járt Magyarországon, kapcsolatai a mi igazán szerény méretű baltisztikánkkal egyenesen barátiak. A lett szorgalom megtestesülésének tekinthető kutató e kötet megjelenése előtt is több mint húsz ízben foglalkozott az iskoláskor előtti nyelvelsajátítás kérdéseivel (e tanulmányok, jellemző módon Amerikától Lengyelorszáig, Ausztriától Svédorszáig tucatnyi helyen és sok nyelven láttak napvilágot). A most közzétett kötet azonban nemcsak a legterjedelmesebb ezek közül, hanem végül is az eredeti feljegyzéseket, eredeti adatokat eredeti nyelven és kommentárral – vagyis lettül – hozza, ily módon a leghitelesebb anyagot publikálja.

Pedánsnak is nevezhető a közlésmód. Rövid bevezető után az ötödiktől a harmincadik hónapig hónapokra bontva dolgozza fel az adatokat. Az ez után következő éveket már igen tömören jellemzi csak. Még rövidebb a kitekintés a későbbi nyelvfejlődésre. A részletesen bemutatott anyag egyetlen gyermek fejlődését mutatja be, három másikat kontrollként idéz. Bizonyos fókig kényszerű e megoldás, hiszen más-más gyermekek fejlődése, más-más nyelvi környezet, az otthon és a „bölcsőde”, „óvoda”, „iskola” különbségei olyan eltérést jelentenek, amelyet egyetlen fejlődési rajzba nehéz lenne összegezni. (Noha a gyermeki fejlődéslelektan klasszikusa, Jean Piaget is csak saját családjá gyermekeit megfigyelve vonta le következtetéseit.) Svédországban a lett nyelv elsajátítását tekintve nagyszámú jó adatot amúgy sem lett volna egyszerű összegyűjteni, hiszen például a fonológiában iskolázott svédországi lett házaspárok száma nem lehet túl nagy. Itt a leírás és a leíró szempontjainak objektivitása, távlata az, amely mégis tudományos általánosítás érvényű monográfiát hozhat létre. Benyomásom szerint ez kitűnően sikerült a jelen kötetben.

Minden fantasztikus indokolás nélkül is úgy látom, hogy egy svéd – kontrasztív nyelvi környezet szempontjából a lett és a magyar nem sokban tér el egymástól, ami fonetikáját, szóképzését, sőt a gyermeknyelvi speciális formákat illeti. A „helyesírás” néhány eleme (pl. az ékezetként értelmezhető grafikai formák) is hasonlít. Ugyanakkor a lett írás logikusabb, mint a magyar, sőt a fonetika is egyszerűbb. Minthogy nincs adat svédországi magyar gyermekek nyelvelsajátításáról, csak általában ismert magyar adatokhoz viszonyítva úgy látszik, a kezdeti nyelvi fejlődés gyorsabb. Ez nyilván összefügg a kétnyelvűség, és a nyelvi tudatosság meglétével: már a kis lett gyermekek esetében kívánalom, egyszersmind a családhoz (és egy szűkebb közösséghez) tartozás jelzése a lett nyelv. Ennek modern kommunikációs formái (rádió, televízió, film, könyvek stb.) ugyan nem ismeretlenek Svédországban sem (ahol például a svéd állami televízió és rádió ad lett

nyelvű műsorokat is, mint ahogy a vendégmunkások számára van finn, sőt török nyelvű programja is!), természetesen azonban szinte számba sem veendőek egy anyanyelvi környezet lehetőségeihez képest, ahol pl. a filmek és mesefilmek többsége, a játékok használati utasítása, a menetrendek adatai és az autómárkák is „anyanyelvi” jelenségek. Még e kötet példatárában is van svéd szöveg (lett gyermeklevél végén, 398. l.), illetve szövegrészlet. Az egy éves 11 hónapos mondat *tās jaujās bātās kupit-s ausim kājā* a maga grammatikai egyeztetésével... *tās jaunās baltās kurpītes*... komplikáltabb, mint bármely hasonló korú magyar gyermek szövege, legfeljebb a „kupit-s” — helyesen *kurpītes* hangjainak (*r* és *ī*) egyszerűsítése vethető össze hazai példákkal. A 4 éves, 11 hónapos lett fiú (noha nyomtatott betűkkel), többsoros levelet ír, benne olyan bonyolult alakokkal, mint MĒNĒSINŽVEĻĀ (korrekt helyesírással *mēnēstīnš veļās*), a hat éves gyermek pedig írógéppel olyan szöveget fogalmaz, amely számára a nehézséget inkább az írógép, mint a hosszú magánhangzók vagy az /u/ és /o/ közti magánhangzók jelölése okozta...

Az első hangoktól az első önálló kis (meseszerű) történetekig terjedő nyelvi anyag a körültekintő bemutatás következtében rendkívül sok összehasonlítható fonológiai, szemantikai, pszichológiai gondolatot ébreszthet. A 19 hónapos gyermek nyelvében megtalálható homonímiák (pl. *kūku* = 1. kuka 'sütemény', 2. koks 'fa, fából készült valami', 3. kukulis 'szelet, falat'), a számok és a számolás elsajátítása (a majd két éves gyermek szókincsében a svéd üdvözlés *tak! ajū* 'tack, adjó!'), a szinte hónaponként bemutatott szókészlet-nagyság (pl. a 22 hónapos gyermek esetében 69 aktív szó!), a gondosan leírt szintakszis együtt szinte kimeríthetetlen adattára a figyelemreméltó észrevételnek. A szülők és a környezet nyelvi adatait is pontosan idézi a szerző.

Voltaképpen két különbséget említhetnék hasonló magyar nyelvi adatok ismeretében. Váratlanul kevesebb a korai diminitívum a lett nyelvhasználatban. Minthogy ez a lett nyelvben még a magyarhoz képest is gazdag, kérdéses, mennyiben lehet ez általános. A másik feltűnő körülmény, hogy noha a modern társadalom kellei, mint pl. az 'autó' itt is előkelő helyet kapnak, a magyarban mégis előbb látszik feltűnni az *óto* és a *téviķe* ('TV'), mint a svédországi gyermeknél. Vagy talán ott korábbi években végezték a megfigyelést?

Noha a kötet ezt nem részletezi, a nyelvi példákból megtudjuk, hogy a fő adatközlő Dainis Draviņš (maga inkább a nálunk is ismert rövidítéssel csak *Dai* néven utal magára) volt. Minthogy tudjuk, a professzorasszony férje a kitűnő lett nyelvtörténész, Kārlis Draviņš, a mű adatainak pontosságában még kevesebb kételkedni valónk marad.

VOIGT VILMOS

József Herman: Phonétique et phonologie du français contemporain

Tankönyvkiadó, Budapest 1984. 156 l.

Sokkal több ez a könyv, mint a francia fonetika és fonológia rendszeres tárgyalása: különleges értékét az adja, hogy tudományos alapmű, forrás és kitűnően használható tankönyv egyszerre.

A könyv első változatának (Précis de phonétique française. Tankönyvkiadó, Budapest 1966) megjelenése óta az általános, de a francia fonetika és fonológia területén is jelentős tudományos eredmények születtek, s ez tette indokolttá, sőt szükségessé, hogy a jelen változat részletekben gazdagabb, módszertani megfontolásaiban árnyaltabb legyen. Mindez nem a szerkezeti tömörség és a tanulhatóság rovására történik, a szakembernek ugyanis olyan eszköztár áll a rendelkezésére, amely lehetővé teszi a legtárgyilagosabb leírást, s ezen keresztül a tömör, áttekinthető szerkesztést. Így ebben a könyvben párhuzamosan van jelen fonetika és fonológia, ez azonban nem az anyag megkettőzése: a két diszciplína ugyanis kölcsönösen feltételezi egymást, s az egyes fejezetek szerkezete kizárja a tárgyi ismétlődéseket, vagy tartalmi átfedéseket. A tényanyagot a leírásen kívül a hangképző szervek működésének ábrázolása teszi teljessé a labio-, palato- és linguogram-mokkal, valamint a beszédhangok akusztikáját bemutató spektrogrammokkal (ezek Kassai Ilona és Bolla Kálmán munkái). Nagyon szerencsés a francia és a magyar fonetika és fonológiai tényanyag párhuzamos, kontrasztív bemutatása, illetve tárgyalása. Ennek nemcsak didaktikai jelentősége van: ez a módszer — több nyelven alkalmazva — valóban érdekes elméleti általánosításokat eredményezhet.

A könyvet az előszó után általános bibliográfia és jelmagyarázat vezeti be, ezután következik az első fő rész: a hangképző szerveket, azok működését, a magánhangzók

és mássalhangzók akusztikai összetevőit, s végül a fonológia alapfogalmait ismertető fejezetek. A mű ezután két további nagyobb részt tartalmaz: a francia nyelv egyes hangjait, valamint a mondatfonetikai jelenségeket ismertető fejezeteket.

Az egyes magánhangzókkal kapcsolatban a következő kérdéseket tárgyalja a könyv:

- a kérdéses hang fonetikai tulajdonságai (labio-, palato- és linguogrammok),
- ahol szükséges, a magyarral való egybevetés,
- a hang időtartamára vonatkozó megjegyzések,
- disztribúciós és funkcionális sajátságok,
- helyesírási tudnivalók.

Külön kell említeni az úgynevezett „e muet” (néma e) kérdéskörével foglalkozó, valamint a nazálisokat és félmagánhangzókat ismertető fejezeteket: ezeknek az előzőektől eltér a beosztása. A „néma e” használatát leíró fejezetrész különösen hasznos tudnivalókat tartalmaz.

A mássalhangzókat leíró fejezetek beosztása egyszerűbb: a bevezető rész után a képzés módja, helye, a zöngéesség — zöngétlenség, végül az általános francia artikulációs sajátságok és akusztikai jegyek ismertetése után az egyes mássalhangzókat a képzés és a helyesírás szempontjából tárgyalja a könyv.

A mondatfonetikai jelenségeket tárgyaló utolsó rész rövidebb az előzőeknél. A szótaggal, szótagolással, a ritmussal és a ritmikai egységekkel, de különösen a hangkilökössel és a hangkötéssel foglalkozó kisebb fejezetek mégis bőséges információkat tartalmaznak (a legfontosabbnak ezek közül a ritmikai egységeket és a hangkötést — a liaison-t — ismertető részeket tekinthetjük).

A könyv végén azonban, a hangsúly és a hanglejtés jelenségeinek tárgyalása során egy kicsit kielégítetlen marad az olvasó: olyan területről van szó, amelyről viszonylag keveset olvashatni, s amely napjainkban is talán a legnagyobb változatosságot s egyben változékonyságot kínálja. Igaz, a hangsúly és a hanglejtés kérdései már elég távol esnek a szorosan értelmezett fonetikától és fonológiától, s nem is lehetnek másként, mint utalás-szerűen jelen egy hasonló műben, s igaz az is, hogy e jelenségesoport magában véve külön kötetet, monografikus feldolgozást igényelhetne, mégis — s ez talán nem hat hamis könyvismertetői rituálénak: a pozitívumok mellé némi kifogás kényszerű keresésének — a hangsúly és a hanglejtés kicsit részletesebb bemutatást, s mindenesetre bővebb illusztrálást érdemelt volna meg.

Ennek ellenére az olvasó (szakember vagy diák) elégedett lehet: teljes, alapos, rendszeres és ugyanakkor olvasmányos francia fonetikát és fonológiát tart a kezében.

PÁLFY MIKLÓS

R. W. Bailey—M. Görlach (Szerk.): English as a World Language

University of Michigan Press, Michigan—Ann Arbor 1983. IX + 496 l.

A mai angol nyelv, amely a brit, amerikai, kanadai, ausztrál és új-zélandi nemzeti változatai és más variánsai standardjainak és nem-standardjainak (nyelvjárásainak, szociolektjeinek, különösképpen a szleng, Cockney, Black English stb.) makrorendszere egyre nagyobb szerepet játszik a világ valamennyi (számszerűen öt) nyelvi areájában.

Az angol nyelv makrorendszerének és mindenekelőtt ún. General English invariansának a nemzetközi presztíze egyre nő: a századfordulóhoz gyors léptekkel közeledő emberiség modern lingua francájává vált.

De e nemzetközi szerep, valamint belső- és külső nyelvi sajátosságainak megértése csakis szociolingvisztikai vizsgálatok alapján lehetséges.

A szociolingvisztika aranykorát éli. Világszerte újabb és újabb eredményekkel jelentkezik. Erről tanúskodik az ismertetett könyv is.

A könyv előszóból, bevezetésből és tizennégy tanulmányból áll. A könyv célja egyrészt az angol nyelv szociolingvisztikai vizsgálata Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban és különbözőségüknek, egyéni, társadalmi és földrajzi változatosságuknak bemutatása, ami hat a beszélők nyelvi magatartására; másrészt annak elismertetése, hogy számos fejlődő ország politikai és kulturális függetlenségének elérésével az angol nyelv ezen országbeli változatait nem tartja a normától eltérőnek, hanem önálló norma-ként ismeri el, amit érdemes tanulmányozni és támogatni, s ami nemzeti sajátosságot tükröz.

Rámutat, hogy napjainkban az angol nyelv földrajzi elterjedése világviszonylatban a következő: alapnyelvként több mint 300 millió ember beszéli, ugyanannyi mint másodikként. 1975-ig az angol 21 ország hivatalos nyelve és 16 országban egyike a hivatalos nyelveknek. Emellett az angolt gyakorlatilag a világ minden országában bevonták az iskolai oktatásba. Sőt, a trópusi Afrika országaiiban, ahol az angol a lakosság csak 1%-ának anyanyelve, használata lingua franca minőségben elősegíti a nemzeti egység megőrzését és több mint 160 millió ember nemzetközi kereskedelmének és diplomáciai kapcsolatainak eszközüül szolgál.

A gyűjteménybe bevont cikkeket úgy válogatták, hogy hivatkoztak azon országokra, melyekben az angol előtérbe kerül (Nagy-Britannia, Írország, USA); ahol más nyelvekkel együtt él (Kanada) és ahol, bár gyakorlatilag nem a lakosság anyanyelve, jelentős szerepet játszik az állam életében (India, Nyugat- és Kelet-Afrika országai). Egyes államokban az angol együtt él a pidzsin vagy kreol nyelvekkel (Nigéria, Jamaica).

A könyvben bemutatott cikkek közül három a nagy-britanniai, három az egyesült államokbeli és kanadai, három az Afrikai különböző területei és kettő a dél-afrikai angol nyelvvel foglalkozik, a többi a Karib-medencében, Ausztráliában és Új-Guineában előforduló angollal.

Ch. Russ (Az angol nyelv földrajzi és szociális változatai Angliában és Walesben) az angol nyelv variánsai fejlődésének két tendenciáját emeli ki Anglia és Wales területén: a „helyes” beszéd magas szintű szociális presztízsével támogatott és a rádió és oktatási rendszerek stb. segítségével elterjesztett, homogeneitás felé irányuló tendenciát, és a tájjellegű vagy osztályközösség „érzéseitől” támogatott változatok megőrzésére irányuló tendenciát. Az utóbbi időben a második tendencia bizonyos erősödése figyelhető meg, ami azzal függ össze, hogy a társadalmi „siker” eléréséhez már nem feltétlenül szükséges a standard angol ismerete és a beszélők türelme a tájnyelvi norma iránt növekszik, különösen a fiatal nemzedék tagjai közt.

S. Romaine (Az angol nyelv Skóciában) a helyi skót normát értékeli, amely olyan világosan jelentkező sajátossággal rendelkezik a standard angollal összehasonlítva, mint a fokozatos feledésbe merülés és elangolosodás; ez a folyamat annak ellenére folytatódik, hogy a vidéki dialektusok pozitív emocionális reakciót váltotta ki, sőt a városi alsó rétegek beszéde inkább negatívnak értékelhető. Analóg példaként M. Barri (Az angol nyelv Írországban) Írország nyelvi helyzetét jellemzi. Az ír nyelv, amely korábban a nemzeti felszabadítás szimbóluma volt, az ország függetlenségének elérése után fokozatosan kiszorul a használat minden területéről, így az iskolai oktatásból, az irodalomból stb., háttérbe szorítva az angol különböző tájnyelvi változata (főképp a dublini) által.

Hancock és Angoga (Az angol nyelv Kelet-Afrikában) a következő különbségeket emelik ki a kelet-afrikai és nyugat-afrikai angol között: a jelentős befolyással rendelkező angol őslakosság nagy aránya és az angol alapú pidzsin hiánya. A kelet-afrikai angol a fentebb említett tényezők következtében homogénebb és viszonylag közelebb áll a brit standardhoz. Az angol nyelv jövője e területen igen szilárd, különösen Ugandában, Kenyában, valamint Zambiában és Malaviban, ahol az angol alapjában véve „konzolidált” nyelv; kevésbé elterjedt Etiópiában, Szomáliában és Tanzániában, ahol sok lényeges funkciót megfelelően teljesítenek olyan nyelvek, mint az amhara, a somáli és a szuahéli.

L. Todd (Az angol nyelv Nyugat-Afrikában) az angol nyelv következő változatait különbözteti meg nyugat-afrikai területen, amely „a világ egyik legbonyolultabb nyelvi komplexuma”: 1. pidzsin-angol, gyakorlatilag általánosan elterjedt és bizonyos regionális eltérések ellenére gyakorlatilag lehetővé teszi az általános megértést; 2. az angol, mint második nyelv, amit gyakran tanítanak az iskolában és az anyanyelv erős hatása alatt áll; 3. standard nyugat-afrikai angol, ami irodalmi nyelv és tükrözi a nyugat-afrikai kultúra sajátosságait, különösen a lexika területén; 4. francia fonetikán alapuló nyugat-afrikai angol, ami a francia nyelvű országokban terjedt el második nyelvként és amire a francia nyelv erős hatása jellemző. Lényegében az angol legjellemzőbb vonása Nyugat-Afrikában a változatok széles skálája a pidzsin-től az irodalmi standardig (Ghána, Nigéria és Kamerun).

B. Kacsru (A dél-ázsiai angol) hangsúlyozza, hogy Dél- és Délkelet-Ázsiában az angol nyelv jellege szorosan összefügg ezen országok életének kulturális aspektusaival. A nyelvi és kulturális helyzet rendkívüli bonyolultsága, politikai instabilitása ellenére e területen „szubtrátum-egység” valósul meg. Az angol nyelv Indiában az „indiaivá válás” folyamatát éli át, hasonlóan ahhoz, ami az USA-ban ment végbe a múlt században. Valójában új nyelv jön létre, amely India őslakosságának öntudatát fejezi ki.

P. Mulheuser (Tok-piszin Pápuán) elemzi az angol alapú új-melanéziai pidzsin működésének sajátosságait, ami Pápua Új-Guinea hivatalos nyelve lett. A tok-piszin

következő fázisait különböztetjük meg: a zsargon, a stabilizáció, a terjeszkedés, a kreolizáció és a kreolizáció utáni fázis (napjainkban megy végbe). A mai tok-piszin számos kommunikációs nehézséggel küzd, amit az ún. városi és falusi variánsok közti jelentős eltérések váltottak ki. De a tok-piszinnek minden alapja megvan ahhoz, hogy a jövőben „a fejlődő nemzet teljes jogú nyelve” legyen, amely más országokhoz viszonyítva egy sor előjogot élvez.

Ilyen ez a magyar anglisták, sőt az általános nyelvészettel foglalkozó szakemberek számára is fontos tanulmánykötet.

ROT SÁNDOR

V. E. Durkacz: The decline of the Celtic languages: A study in linguistic and cultural conflict in Scotland, Wales and Ireland from the Reformation to the twentieth century

Donald, Edinburgh 1983. XIII + 258 l.

A reneszánszát élő diakrónikus nyelvtudomány törekvései arra is irányulnak, hogy beható és körültekintő elemzések segítségével megválaszolják, milyen belső- és külső nyelvi tényezők nem-lineáris kauzalitáson alapuló tevékenysége eredményezi egykor még nagy nyelvek, sőt nyelvesaládok hanyatlását, máskor pedig kis nyelvek képességét történelmi viharok túlélésére és fennmaradására.

Az európai földrész egykor hatalmas területén funkcionáló kelta nyelvek történetének vizsgálata azt mutatja, hogy hanyatlásukban a belső és különösen külső nyelvi körülmények, elsősorban kultúrájuk makrorendszerének nem nyelvi szférái, nagy szerepet játszottak és játszanak. Sajnos e fontos kérdések tanulmányozása mindeddig a keltológia egyik elhanyagolt területe volt. Pedig nyelvelméleti vetületei is nagyon érdekesek. Ezért is vesszük nagy örömmel kezünkbe V. E. Durkacz ismertetett könyvét.

A könyv bevezetéséből és hat fejezetből áll: „Reformáció, nyelv és kultúra”, „A Jótékonyági iskolák mozgalma a XVIII. században”, „Az evangélista vallás és az anyanyelven történő alsó fokú oktatás elterjedése”, „A kelta nyelvek felvilágosító szerepének kibontakozása”, „A kelta világ nemzeti újjászületése”, „A Hanyatlás okai”.

A kutatás célja áttekinteni az oktatás, vallás és irodalom problémáját Gael-Skóciában, a walesi és írországi sajátosságokkal összehasonlítva. Elsősorban a kelta nyelvek elszigetelődéséről van szó a reformáció időszakában. Érintve azokat a megtorló intézkedéseket, melyeket a nyelv és kultúra területén hajtottak végre a kelta világban a 16–17. század folyamán, a szerző megjegyzi, az egyik legkövetkezetesebb tendencia az akkori angol történelemben az angolszász és kelta nyelvközösségek közti kulturális és nyelvi konfliktus volt. Ebben a konfliktusban a kelták állandóan vereséget szenvedtek. De a kulturális különbségek lényegének megértése, valamint a kétnyelvűség privilégiumának értékelése nemrégén ismét a kelta nyelvek népszerűségének emelkedéséhez vezetett.

A nyelvpolitika Írországbán, Walesben és Gael-Skóciában minden egyes nemzet politikai és kulturális pozíciójának megerősítésére irányult; csak a 16–17. század folyamán lehet arról beszélni, hogy az angol kormány kíméletlenül elnyomta e pozíciókat, mivel ezen időszakban szigorú politikát folytatott a kelta világ különböző távoli területeinek nyelvi egyesítése érdekében. Valójában a kelta nyelveket érintő megtorló intézkedések a reformáció korától kezdődtek, s nagy csapást mértek Írország, Wales és Skócia nemzeti kultúrájára. A vallási és politikai konfliktusok a reformok terén zajlottak le, amik Britannia szász és kelta kultúrájának összeütközéséhez vezettek. Attól kezdve, hogy a nyelv a kelta népek kulturális és politikai törekvései megvalósulásának egyedüli eszközévé vált, ez a konfliktus a kultúra területén a nyelvi konfrontáció formáját vette föl. Így módon a kelta területen élő népek nemzeti kultúrája és anyanyelve a 16. századtól a megsemmisülés útjára lépett. Ez a folyamat napjainkig különböző területeken valósult meg, de legkézzelveztebben az angol kormány hajtotta végre a 16. században.

Jellemző, hogy a reformáció koráig a kelta nyelvek hagyományos oktatása a bárdok iskoláiban, a költői örökség szájhagyomány útján nemzedékről nemzedékre szállásával valósult meg. A 16. században kelta Britannia a reformáció hatására elveti a bárdok tradícióit. Wales volt az első kelta terület, amely egybeolvadt Angliával. Walesben nem voltak a bárdoknak iskolái, sem nemzeti hivatalok, melyek elősegítették volna a nemzeti kulturális hagyományok megőrzését. Az ír kulturális hagyományokat nem érte ilyen

súlyos csapás a katolikus egyház részéről, megmaradtak Írország népi kultúrájában és lehetővé tették a nemzeti tradíciók újjáéledését a 19. században.

A továbbiakban a szerző vizsgálja a kelta nyelveket a reformáció idején bekövetkezett hanyatlásuktól kezdve azon a folyamaton keresztül, melynek során eszközként használták fel az evangélista vallás elterjesztésében; kiemeli szerepüket a nemzeti kultúra és oktatás fejlődésében. Ez a folyamat a 19. század végén zajlott le, a kelta nemzetek kulturális és politikai feléledésével összefüggésben.

A befejezésben a szerző kiemeli: tarthatatlan egyes kutatók véleménye, mely szerint a kelta nyelvek presztízsének csökkenése az oktatási rendszer, elsősorban az 1870-ben és 1872-ben hozott oktatási törvény következménye. Az oktatási rendszert terheli a felelősség a kelta periféria angolosításáért, de az oktatási rendszer hatása egészében véve sokkal gyengébb, mint gondolnánk. Először is, a kelta nyelvek presztízsének csökkenése a késő középkortól folyamatosan ment végbe, másodsorban, Írországban, Walesben, Skóciában, sőt Cornwall-ban is fokozatos tendencia volt az angol nyelv nyugat felé terjesztése a perifériális területeken; és bárhol találkozott is e nyelvekkel, az angol változatlanul fennmaradt, ami az angol nyelvű népek gazdasági erejét és kulturális fölényét tükrözte.

Skóciától eltérően, Wales lakói a 17–18. században közeledtek a nemzeti kézírásos anyag és vallási irodalom felé. A jótékony célú iskolákban a walesi írásbeliséget oktatták. Ezért az angolosítás Walesben másképpen zajlott le, mint Írországban és Skóciában. Így a Biblia 100 évvel az ír és 200 évvel a gaeli fordítás előtt jelent meg walesi nyelven. A walesi protestáns irodalmi tradíció, ellentétben a skóttal és írrel, továbbélt. Ez a walesi nyelvek különleges szerepet biztosított a 19. században a kelta nyelvek között, ami elősegítette a walesi írásbeliség fejlődését és a kétnyelvűség egyéb pozícióinak megszilárdítását. Ilyen ez a nagyon hasznos könyv.

ROT SÁNDOR

A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása Az újjörög nevek magyar helyesírása

Főszerkesztő Hadrovics László. Szerkesztő Zoltán András
Akadémiai Kiadó, Budapest 1985. 240 l.

A Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottsága 1976-ban vetette fel a cirill írású szláv nyelvek magyar átírásának felülvizsgálatát, illetőleg azokra a nyelvekre való kiterjesztését, amelyek eddig szabályozva nem voltak. A Helyesírási Bizottság a Szláv Nyelvetani Bizottsággal (később: Szlavisztikai Munkabizottsággal) együttműködve rendezte a kérdést. A végleges koncepciót Hadrovics László főszerkesztő Zoltán András szerkesztővel, valamint Fábíán Pállal, a Helyesírási Bizottság akkori titkárával (most társelnökével) együtt alakította ki. A cirill betűs szláv nyelvek neveinek helyesírási szabályozásával egy időben Szabó Kálmán kidolgozta az újjörög nevek átírási szabályait, amelyeket a Helyesírási Bizottság 1981 májusában fogadott el. — A cirill írású szláv nyelvek neveinek és az újjörög neveknek magyar helyesírást összefoglaló kézikönyv (a továbbiakban: CirÜjg.) könnyen áttekinthető formában adja elő az európai nem latin betűs írású modern nyelvek neveinek magyar helyesírását. Ezzel — A Keleti nyelvek magyar helyesírásával (Főszerkesztő Ligeti Lajos. Szerkesztő Terjék József Budapest 1981) együtt — teljessé vált az idegen írásrendszerű nyelvek neveinek magyar használatát szabályozó útmutató.

A könyvet Hadrovics László főszerkesztő előszava vezeti be (7–12), amely megismerteti az olvasót az idegen nevek befogadásával kapcsolatos nyelvművelési és helyesírási kérdésekkel, továbbá a CirÜjg. keletkezéstörténetével és szerkezetével. A törzsszöveg két, egyenlőtlen terjedelmű részre oszlik, a cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása teszi ki a könyv nagyobb felét (13–205), az újjörög nevek magyar helyesírása pedig a kisebbiket (207–239). A cirill betűs nevek nyelvenkénti tárgyalását egy ábrákkal szemléltetett általános fejezet előzi meg A cirill írású nyelvek és magyar átírásuk címmel (15–27). Megtudjuk belőle, hogy „A cirill írást jelenleg több mint hatvan nyelv írására alkalmazzák. Az 1930-as évek második felében cirill betűs ábécét kapott a Szovjetunió számos, korábban írásbeliséggel nem rendelkező vagy más (arab, latin) betűsorral alapuló ábécét használó nyelve (gyakorlatilag a Szovjetunió összes nyelve az

észt, a lett, a litván, a grúz és az örmény kivételével), valamint a mongol. Az eredetileg szláv ábécét tehát ma — természetesen kiegészítő betűk és mellékjelek felhasználásával — számos nem szláv (altaji, uráli, kaukázusi, paleoszibériai stb.) nyelv is használja” (18–9). „A nem szláv nyelvek közül — . . . a szláv egyházi nyelv hatására — cirill betűkkel írták sokáig (a XIX. század elejéig) a román is” (15). Ez utóbbi megállapítás nem teljesen pontos. A románok ugyanis csak 1860-ban tértek át hivatalosan a cirill ábécéről a latinra. A cirill ábécé használatának elhagyását némelyek ugyan már 1780 óta szorgalmazták náluk, de a végleges áttérés 1860-ban sem ment végbe egyik napról a másikra. Még a 20. század elején, 1911-ben is jelent meg cirill betűs román kalendárium.

Az orosz, ukrán, belorusz, bolgár és macedón nevek átírásával foglalkozó fejezetek egységes terv szerint épültek fel: az illető nyelvről és betűrendszeréről szóló általános tájékoztatást a nyelv szavainak és tulajdonneveinek átírási táblázata, majd gazdag példatár követi. A példák a tulajdonnevek széles skáláját ölelik fel: apai név, bizalmas névváltozat, cím (újság, folyóirat), földrajzi név, az adott nyelvben idegen eredetű név, intézménynév, keresztnév, márkanév, régies névváltozat, elavult földrajzi név, történelmi személy neve, vezetéknev. Az öt cirill betűs szláv nyelv neveinek tárgyalását a felsorolt nevek összesítő mutatója zárja le, amely az orosz, ukrán, belorusz, bolgár és macedón nevek magyar alakját tartalmazza a magyar ábécé sorrendjében. Ezt függelék követi két részben: 1. A szerbhórvát cirill és latin betűs ábécék összevető táblázata. Közreadását az indokolta, hogy „a cirill és a latin betűs ábécét egyaránt használó szerbhórvát nyelv helyesírás szempontjából latin betűs nyelvnek számít, a szerbhórvát szavakat és neveket ezért hivatalos latin betűs (horvát) alakjukban kell írni” (199). 2. A cirill betűs szláv ábécék nemzetközi átírása két változatban, mégpedig vagy mellékjeles latin betűk alkalmazásával, vagy betűkapcsolás alkalmazásával. Az első változatot vezették be a magyar könyvtárak, így szerepelnek a cirill betűs könyvcímek a katalógusokban, így célszerű átírni magyar nyelvű tudományos szövegben a cirill betűs bibliográfiai adatokat, idézeteket. A második változat gépi úton (pl. telexen) továbbítandó közlemények átírására szolgál.

A második világháború befejezése óta a jugoszláviai Macedón Szocialista Köztársaságban használt macedón irodalmi nyelv névanyagából a CirÜjg. példatára jobbra csak személynévi és intézménynévi példákat, valamint újság- és folyóirateímeteket sorol fel, földrajzi neveket viszont csupán mutatóban egyet-egyet. A szerkesztők a következőképpen okolják meg eljárásukat: „A Macedón SZK földrajzi neveit a térképeken a szerbhórvát hivatalos latin betűs átírás szerint kell írni . . . , amit az indokol, hogy egy országon — Jugoszlávián — belül a névírás egységes legyen. Példatárunk ezért csak néhány fontosabb földrajzi nevet tartalmaz, mégpedig abból a megfontolásból, hogy bizonyos műfajokban (pl. szépirodalmi fordításokban) zavaró lenne, ha egy művön belül kétféle átírás szerepelne (pl. a földrajzi nevek szerbhórvát, a személynevek pedig magyar átírásban jelennek meg). Az esetleges félreértések elkerülése céljából megjegyezzük, hogy a térképeken a Macedón SZK földrajzi nevei macedón alakjukban, csak éppen szerbhórvát latin betűs átírásban szerepelnek: *Bitola, Skopje*. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert több macedóniai földrajzi objektumnak szerbhórvát neve is van (*Bitolj, Škoplje*), amelyeknek mint közvetítő nyelvi neveknek a használata kerüendő” (CirÜjg. 123–4). A macedón példatárban ezek a földrajzi nevek szerepelnek: Битола: *Bitola*, Гевгелија: *Gevgeliја*, Гавато: *Gjavato*, Крушево: *Krusevo*, Охрид: *Ohrid*, Прилеп: *Prilep*, Свети Наум: *Sveti Naum*, Скопје: *Škopje*, Тетово: *Tetovo*, Титов Велес: *Titov Velez*, Штип: *Štip*. — Kár, hogy a népnyelvi névalakoknak ez a nyomatékos érvényre juttatása nem terjedt ki minden más szláv nyelvre is. A macedónokhoz hasonlóan ugyancsak államszövetségben: a Szovjetunióban élő ukránok és beloruszok földrajzi neveinek magyar átírásában a CirÜjg. szerkesztői következetesen az orosz névalakot tükröztetik, az ukrán és belorusz névalakokat pedig meg sem említik. Így érvelnek: „a soknemzetiségű Szovjetunió összes nem latin betűs nyelvének földrajzi neveit — a hagyományos névalakok kivételével — egységesen az oroszból kell átírni. A hagyományos névalakok közé soroltuk a Szovjetunió Kárpátontúli területének fontosabb magyar helyneveit, amelyeket az oroszból szabályosan átírt névalakok mellett *hagy* rövidítéssel közlünk” (CirÜjg. 35–6). — Napjainkban a zökkenésmentes, zavartalan közigazgatás, közlekedés, postaforgalom stb. igénye valóban nélkülözhetetlenné teszi az államszövetségeken belül is az egységes földrajzinév-használatot. De az ukrán vagy belorusz valóságot, népeletet, történelmet közvetlenül ábrázoló szépirodalmi, tudományos stb. művek magyar fordítóinak hasznos volna megtudniuk azt is, hogyan kell átírni valamely ukrán vagy belorusz földrajzi név népnyelvi alakját. Éppen ezért az orosz Бєрегово: *Beregszász*, Виноградoв: *Vinogradov: Nagyszőlős*, Мукачєро: *Mukacsevo: Munkács*, Тячєв: *Tjacsev: Tácsó*, Ужгород: *Uzgorod: Ungvár* stb. átírási példákat célszerű lett volna kiegészíteni az

ukrán példatárban az ukrán Béperove: *Berehove: Beregszász, Виноградів: Vinohradiv: Nagyszőlős, Мукачеве: Mukacseve: Munkács, Тячів: Tyacsiv: Técső, Ужгород: Uzshorod: Ungvár* stb. átírási javaslattal. Az orosz Вітебск: *Vityebszk, Гомель: Gornel, Могилёв: Mogiljov* stb. átírási példákön kívül a magyar mű- vagy szakfordítónak szüksége lehet a belorusz Віцебск: *Vicebszk, Гомель: Homel, Магілёў: Mahiljov* stb. átírási példákra is.

A magyar-görög és magyar-ciprusi sokoldalú kapcsolatok megélénkülése következtében sürgetővé vált az újjörög nevek magyar átírásának szabályozása. A Helyesírási Bizottságtól 1981-ben jóváhagyott szabályozásnak az az alapelve, hogy az újjörög neveket az eredeti kiejtés szerint kell átírni a lehetőség határain belül. A hagyományos alakok továbbra is használatban maradhatnak (Athén, Pireusz, Szaloniki, Spárta, Olimposz, Olimpia, Attika, Epirusz, Epidauros, Tajgetosz, valamint Karamanlisz, Papandreu, Ritszosz, Szeferisz, Beloianaisz), de tudniuk kell, hogy az újjörög kiejtés szerinti pontos átírásuk Athína, Pireász, Theszaloniki, Szpárti, Ólimbosz, Ólimbia, Atikí, Ípirosz, Epidavrosz, Tajgetosz, Karamanlisz, Papandreu, Ricosz, Szeferisz, Belojánisz volna. Az újjörög átírási példátárat helyes lett volna kiegészíteni egy magyar mutatóval, hogy könnyen eligazodhasson az is, aki azt keresi, hogyan írják görög betűkkel például a Beloianaisz nevet. (Így: *Μπελογιάννης*.)

A *CirÜjg. szerzői értékes munkaeszközzel gazdagították helyesírási szakirodalmunkat. A sajtó, a műszaki és a gazdasági ágazatok dolgozói, a tanárok és a diákok, valamint a tudományok kutatók haszonnal forgathatják napi munkájukban.*

KISS LAJOS

Béla Gunda (szerk.): *The Fishing Culture of the World I—II.*

Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. 1253 l.

A két hatalmas kötet 65 szerző 57 tanulmányát tartalmazza. A szerzők a világ különböző, gyakran egymástól távol eső területe halászati kultúrájának köréből választották témáikat. A szerkesztő az első kötetben gyűjtötte össze az európai tárgyú tanulmányokat: Skandinávia, Észak-Európa, Finnország, Észtország, Skócia, Anglia, Wales, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Németország, Portugália, Spanyolország, Szardínia, a Balkán, valamint Magyarország kapott helyet a tanulmányok sorában. Részint az első kötetben, de főleg a másodikban olyan területek halászati kultúrájával foglalkozó tanulmányokat találunk, mint Tajvan, Polinézia, Japán, Mezopotámia, Egyiptom, India, Indonézia, Mongólia, Madagaszkár, Bermudák, Észak-Amerika, Kalifornia, Pápua-Új-Guinea, Mikronézia stb., a teljesség igénye nélkül.

A tanulmányok szerzői között a következő magyar kutatókat látjuk. A szerkesztő Gunda Béla a Kárpátok övezetében, valamint a Balkán félszigeten gyakorolt mérgező halászattal foglalkozik. Bemutatja a mérgezésre használt növényeket, valamint az alkalmazott eljárásokat. Munkája középpontjában az erdélyi vidékek, valamint a velük szomszédos területek vannak. Solymos Ede a zsákháló eredetének kérdéseit boncolgatja. A szerkezet, a funkció, a terminológia és az elterjedés ismertetése után foglalja össze az eredetről kialakult véleményét. A finnugor származtatást, valamint a románt elveti. Nem ért egyet Györfly kun-elméletével sem. A szláv eredetet azért kétféle, mert vizsgálatai szerint nagy területeken nem mutatható ki szláv terminológia. Szilágyi Miklós a magyarországi halkonzerváló eljárásokat mutatja be. Urayné Kóhalmi Katalin a mongolok halászatát vizsgálja. Munkájában mitológiai és őstörténeti kérdésekre irányítja a figyelmet. Kiss Lajos a halász szónak a szláv nyelvekben kimutatható változatait állította össze, A terminológia tanulságai szerint a szláv nyelvekben a halász nem tabu, nincs hitvilágra utaló jelentéstartalma.

A tanulmányok mind tartalmilag, mind módszertanilag igen változatosak. A hatalmas gyűjtemény bizonyítja azt a széles körű érdeklődést, amelyet az etnológusok a halászat iránt tanúsítanak, ma már természetesen nem az „ősfoglalkozás”-nak tekintett foglalkozás iránti megközelítéssel (Herman Ottó), sem pedig etnogenetikai, vagy őshaza kérdések (Jankó János) felvetésével.

IFJ. KODOLÁNYI JÁNOS

Keve András: Magyarország madarainak névjegyzéke — Nomenclator avium Hungariae

Biológiai Tanulmányok 11. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984. 100 l.

E számunkban közöljük Zaicz Gábor ismertetését Kiss Jenő ornito-lingvisztikai munkájáról s ez is aktuálissá teszi a híradást az új országos madárnévjegyzék megjelenéséről. A madárnevek tulajdonképpen a Gozmány-féle Vocabularium nominum animalium Europae-ban is rendelkezésünkre állnak, Keve könyvének azonban más célja van: a hazai madárvilág 17 ordójának és azokon belül az egyes familiák tagjainak leltározása (közülük legnépesebb a 17. ordo: Passeriformes, amely 21 familiából áll). Felépítése is más. Ordók, azon belül familiák szerint halad, megadja a madár latin nevét, a leíró vagy névrövidítését, a leírás évét és azt a földrajzi helyet, ahol a leírt példányt gyűjtötték (ami persze nem azonos az elterjedési területtel). Ehhez rövid magyar és német nyelvű kiegészítő megjegyzések tartoznak az előfordulás gyakoriságával, költéssel stb. kapcsolatban. A latin névvel egy sorban, a lap jobb oldalán található a madár magyar elnevezése azonos betűtípussal. A könyv végén a latin elnevezések betűrendes mutatója található. A Magyarországon előforduló madárfajok száma jelenleg 344, de a környezeti változások folytán a jövőben is várhatók módosulások. Kiváló ornitológusunk kézikönyvét sokan fogják használni, de — a madárelnevezésekben mutatkozó kisebb-nagyobb eltérések miatt — olykor célszerű a névnek a Gozmány-könyvben is utánanézni, annak a tudatában, hogy Keve összegezését a Madártani Egyesület szakértő bizottsága (közöttük éppen Gozmány László) hivatalosan jóváhagyta, tehát mértékadó.

HAJDÚ PÉTER

Szanizsló Priszter: Arbores fructicesque Europae. Vocabularium octo linguis redactum

Compusuit Sz. Priszter. Operis socii A. Borhidi et al.

Akadémiai Kiadó, Budapest 1983. 300 l.

Néhány évvel ezelőtt ismertettünk egy hétnyelvű szótárt, amely Európa állatvilágának nomenklatúráját tartalmazza (I. Gozmány, Vocabularium . . . NyK 81 (1979): 461—462) s vázoltuk az ilyen művek használhatóságát nyelvészeti célokra. A most megjelent nyolcnyelvű szótár (latin, angol, francia, német, magyar, olasz, spanyol, orosz) Európa fáiról, cserjéiről és félcserjéiről tájékoztat. Kb. 1200 fát és cserjét tárgyal 1599 tételben s ezzel megvalósította egy Európában eddig nélkülözött hasonló nagyságrendű többnyelvű szakszótár tervét. Elkészítését az tette lehetővé, hogy 1980-ra megjelent Cambridge-ben a Flora Europae c. 5 kötetes alapmű, amely az egységes növényrendszerezést és nomenklatúrát valósította meg. A Gozmány-műhöz hasonlóan Priszteré is a latin nevezékek rendjében halad (a szinonimákra is kitér), megadja a család, ill. alcsalád névrövidítését, a fajoknál az elterjedés rövidítését és az auktorneveket is. A szótári rész előtt a magasabb taxonok rendszertani áttekintését, valamint a család- és alcsaládnevek és a földrajzi névrövidítéseket találjuk. A szótári rész után következik a hét nyelven közzétett névmutató az auktorok névrövidítéseinek feloldásával, melyben a születési és halálozási évszámokat is feltüntetik. E könyv nyelvi anyaga tehát Gozmányéhoz képest az olasszal bővült és minden bizonnyal hasznára lesz a nyelvészeti szakirodalomnak is.

HAJDÚ PÉTER